

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARET
(VI-VII. YÜZYILLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Mehmet Ertan BAMYACI

ELAZIĞ-2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARET
(VI-VII. YÜZYILLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Mehmet Ertan BAMYACI

Jürimiz,.....tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun..... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)****Mehmet Ertan BAMYACI****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Genel Türk Tarihi Bilim Dalı****Elazığ-2013; Sayfa: XVI+75**

Ticaret çok eski çağlardan itibaren insanların hayatına girmiş olan ekonomik bir faaliyettir. Bu faaliyetin gelişimine katkıda bulunan devletlerden biri de Bizans devleti olmuştur. Bizans sahip olduğu coğrafi konumu ve izlediği politika sayesinde ortaçağın ticari yaşamı içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Bizans özellikle de doğunun ürünlerini batıya aktarma da oldukça önemli rol üstlenmiştir. Bizans dönemin pek çok değerli ürününü Suriye, Mısır, Anadolu vasıtasıyla Batıya aktarmıştır. Bu ürünler arasında en çok talep gören ürünler ise ipek, tahıl, baharat, köle, değerli taşlar ve madenler gelmekteydi. Bizans ticaretinin önemli merkezleri ise başta Konstantinopolis olmak üzere, İskenderiye, Antakya, Trabzon, Sinop, Girit, Kıbrıs sayılabilir. Bu merkezler aynı zamanda Bizans'ın gümrük merkezleri olup burada ki yoğun ticari faaliyetlerden Bizans önemli gümrük gelirleri elde etmiştir. Bizans'ın ticari yaşamına baktığımızda zaman zaman değişse de Bizans'ın bir fiyat politikasının olduğunu görüyoruz. Bazı özel dönemler hariç ürün fiyatlarında çok fazla bir dalgalanma olmadığı görülmektedir. Kuraklığın, kışın sert geçmesinin ve uzamasının, çok fazla yağış nedeniyle ürünlerin çürümesinin, dolu, çekirge salgını, deprem, yangın ve salgın hastalıkların piyasadaki arz talep dengesini bozulmasına ve fiyatların yükselmesine neden olduğu bilinmektedir. Bunun dışında özellikle salgın hastalıklardan kaynaklanan

III

nüfus kaybı ile iş gücünün azalması üretim hacminin düşmesine ve yine fiyatların yükselmesine yol açmıştır.

Bizans bu kriz durumlarında önceden yapmış olduğu temel gıda stokunu piyasaya sürmüştü ve bu ürünlerin ihracatını büyük bir oranda durdurmuştur. Böylece krizden daha az zararla kurtulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Bizans, Gümrük, Ürün, İpek, Ekonomi.

ABSTRACT**Master Thesis****Commerce in Byzantine Empire (VI-VII. Centuries)****Mehmet Ertan BAMYACI****Firat University****Institute of Social Sciences****Department of History****Department of General Turkish History****Elazig-2013; Page: XVI+75**

Commerce is an economic activity which was entered into the lives of people from very ancient times. Byzantine state has been one of the states that contribute to the development of this activity. Byzantine has acquired an important place in the commercial life of the Middle Ages owing to its geographical location and policy. Byzantine has taken on an important role especially transferring in the east to west products. Byzantine transferred many valuable product of period to Istanbul and West whereby Syria, Egypt, Anatolia. These products include the most in-demand products came from silk, grain, spices, slaves, precious stones and metals. Major centers of Byzantine's trade include especially Constantine, Alexandria, Antioch, Trabzon, Sinop, Crete, Cyprus. These centers are also centers of Byzantine customs and Byzantine has income important customs from these commercial activities. Looking at the commercial life of the Byzantine Empire changed from time to time, we see that the pricing policy of Byzantine. Product prices, excluding some specific periods does not seem too much of a ripple. Drought, delaying and passing through a hard winter, decaying products due to too much rain, hail, locusts plague, and earthquakes, fires and epidemics deterioration of the balance of supply and demand in the market is known to cause a rise in prices. Apart from this, especially with the loss of population from epidemics of the labor force has led to cutbacks in production and also a rise in prices.

Byzantine had put the basic food supply crisis situations that have already made on the market and had stopped exports a large proportion of these products. Thus, it had been tried to get rid of the crisis less damage.

Key Words: Commerce, Byzantine, Custom, Product, Silk, Economy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
HARİTALAR LİSTESİ	IX
RESİMLER LİSTESİ	X
ÖNSÖZ.....	XI
KISALTMALAR.....	XII
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ YAPISI	12
1.1. Roma İmparatorluğu'nun Kuruluşundan Kavimler Göçü'ne Kadarki Siyasi Yapı.....	12
1.2. Kavimler Göçünden Roma İmparatorluğu'nun Parçalanışına Kadarki Siyasi Yapı.....	14
1.3. Roma İmparatorluğu'nun Parçalanışından VII. yüzyılın Sonuna Kadarki Siyasi Yapı	18

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN TİCARET POLİTİKASI	26
2.1. Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılışına Kadarki Ticaret Politikası	26
2.2. Kavimle Göçünden Sonra Roma İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası	28
2.3. Bizans İmparatorluğu'nun Ticari Faaliyetlerini Sürdüğü Milletler	29
2.3.1. Bizans-Göktürk Ticari İlişkileri	29
2.3.2. Bizans-Sasani (İran) Ticari İlişkileri	32
2.3.3. Bizans-Habeşistan Ticari İlişkileri	34
2.3.4. Bizans-Müslüman Ticari İlişkileri.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİZANS İMPARATORLUĞU’NUN ÖNEMLİ YOLLARI.....	38
3.1. Ticaret Yolları.....	38
3.1.1. Karayolları	39
3.1.2. Deniz Yolları.....	41
3.1.3. Nehir Yolları	41
3.2. Bizans İmparatorluğu’nun Önemli Şehirleri	43
3.2.1. Konstantinopolis (Byzantion, Nova Roma)	43
3.2.2. Mısır	44
3.2.3. Suriye	44
3.2.4. Anadolu.....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BİZANS’DA TİCARİ ÜRÜNLER VE DİĞER EKONOMİK UNSURLAR	46
4.1. Ticari Ürün Kavramı	46
4.1.1. Gıda Ticareti.....	48
4.1.2. Tekstil Ticareti	49
4.1.3. Cam Ticareti.....	50
4.1.4. Altın ve Gümüş Ticareti.....	51
4.1.5. Köle Ticareti.....	52
4.1.6. Para ve Fiyatlar.....	53
4.1.7. Gümrük	56
4.1.8. Tüccar Loncaları.....	57
SONUÇ	59
KAYNAKLAR	64
EKLER	69
Ek 1. Bizans Dönemini Yansıtan Bazı Resimler	69
Ek 2. Roma Dönemine Ait Bazı Para Örnekleri.....	74
ÖZGEÇMİŞ	75

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ortaçağda Bizans ticaretine konu olan bazı ticari ürünler47

Tablo 2. VI. yüzyılda Bizans'ta kullanılan paralar ve güncel değerleri54

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. IV-VI. yüzyıl'a kadar Kavimler Göçü.....	14
Harita 2. Bizans-Göktürk coğrafyasını gösteren harita.....	30
Harita 3. İpek ve Baharat Yolu haritası.....	40
Harita 4. Bizans dönemi ürün ve ticaret yolu haritası.....	46

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Mısır'a hayat veren Nil Nehri'nin uzaydan görünümü	42
Resim 2. İpek Böceği.....	50
Resim 3. Ortaçağda Köleliği Temsil Eden Bir Resim	52
Resim 4. Doğu Roma Dönemine ait altın Bir Para.....	53

ÖNSÖZ

Bizans; medeniyetin, gücün, entrikanın, mücadelelerin ve istilaların temsilcisi olurken, ticaret de bütün bu unsurların içinde var olan ekonomik gücün adı olmuştur. Ticaret salt bir ekonomik faaliyet olmayıp, içerisinde siyaseti, sosyal yaşamı ve kültürel yaşamları da barındırmaktadır. Bundan dolayıdır ki ticaret konusu incelendiğinde, beraberinde devletlerin siyasi, sosyal ve kültürel yaşamları da ele alınmaktadır.

ticaretin çok geniş boyutlu oluşu ve Bizans gibi sürekli saldırılara maruz kalan, kendi içerisinde ciddi sosyal ve dini olaylar yaşayan ve çok uzun ömürlü bir devletin ticari yaşamını ortaya koymak hiç şüphesiz ki kolay değildir. Çalışmamızı bütün bunları göz önüne alarak yapmaya çalıştık. Ancak tüm çalışmalarda olduğu gibi bizim çalışmamızda da bir takım eksiklikler bulunmaktadır. Buna rağmen bu konuyla ilgili yapılacak bizden sonraki çalışmalara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız, giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ticaret ve tüccar kavramlarından ve Bizans Coğrafyasından; Birinci bölümde Bizans'ın siyasi yapısından; İkinci bölümde, Bizans Devleti'nin ticaret politikasından; Üçüncü bölümde, önemli ticaret yolları ve şehirlerinden; Dördüncü bölümde ise, Bizans'ın ticari ürünleri ve diğer ekonomik unsurlardan bahsedilmektedir.

Çalışma konumu belirlerken ve çalışmalarım sırasında benden hiçbir desteği esirgemeyen başta danışmanım Yrd.Doç.Dr. Sezgin GÜÇLÜAY olmak üzere, hocalarım Prof.Dr.M.Beşir AŞAN ve Doç.Dr.Fusun Kara'ya teşekkür ediyorum. Ayrıca verdikleri desteklerden dolayı başta kardeşim Ömer Ersan BAMYACI olmak üzere tüm aileme de teşekkürü bir borç biliyorum.

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Trans.	: Translation
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversite
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yüzyıl

KONU VE KAYNAKLAR

1. KONU

Bizans tarihte en uzun yaşayan devletlerden biri olup siyasi, sosyal ve iktisadi yapısıyla tarihe damgasını vurmuştur. Ticaret ise, birey ve toplum hayatında çok etkin bir rolü olan iktisadi bir faaliyettir. Toplumla içi içe girmiş bu yapının Bizans gibi güçlü bir devlette ne kadar önemli bir noktada olduğu tartışılmaz. Bu bağlamda çalışmamızın konusunu Bizans ve ticaret oluşturmaktadır.

Çalışma konumuzun belirlenmesinde, toplum üzerinde çok etkin bir rol oynayan ticaret ile asırlar boyu varlığını devam ettirmeyi başarmış Bizans İmparatorluğu'nun ticari yaşamını inceleme arzusu etkili oldu. Bizans İmparatorluğunun uzun tarihi ve ticari faaliyetlerinin yoğunluğu konuyu bütün halinde almamızı imkânsızlaştırmıştır. Bu sebepten dolayı araştırma konumuzu VI. ve VII. Yüzyıllarla sınırlayarak ele almaya çalıştık.

Bizans ticari yaşamında alınıp incelenebilecek birçok yüzyıl varken özellikle çalışmamızı VI. ve VII. Yüzyıllar arasında seçmemizin şüphesiz ki birtakım nedenleri bulunmaktadır. Bu yüzyıllar Bizans'ın Batı Roma ile olan bağının iyice zayıfladığı ve Doğu Roma'nın kurumsallığını tamamlamaya çalıştığı yıllardır. Yani bu yüzyıllarda Bizans İmparatorları, Roma İmparatoru olarak tahta çıkmışsalar da, bütün Roma Dünya'sını güçlü bir şekilde temsil edememişlerdir. Bu yüzyılların seçilmesindeki diğer bir neden ise; Bizans Dünya'sının en karmaşık siyasi ilişkilerinin yaşandığı dönemlerden biri olmasıdır, zira bu yüzyıllarda Bizans, bir yandan barbar kavimlerle uğraşırken, diğer bir yandan da hem Türk hem de İranlılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. VII. yüzyılın ortalarından itibaren ise İslam gücü ile mücadeleye başlanmıştır. Tüm bu zor şartlar altında yine de ismiyle Dünya'ya korku salmış, ticari ve siyasi müesseselerini korumuş ve hatta geliştirebilmiş olması bu yönde bir merak uyandırmış ve dönemin şartları mercek altına alınmıştır. Bu olumsuz tabloya rağmen ülkenin siyasi-ekonomik yapısının nasıl ayakta kaldığı ve bu kaotik durumdan ne tür tedbirler alınmaya çalışıldığı incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızı bu yüzyıllarda yapmamızın en önemli nedenlerinden birisi de; üç farklı kıtaya hükmetmiş, birçok farklı devlet ve milletle sürekli temas halinde olmuş bir İmparatorluğun ticari ilişkilerdeki gücünü anlamaktır. Roma İmparatorluğunun devamı olarak kendini nitelendiren Bizans, kendinden önceki birçok siyasi ve iktisadi anlayışı

içselleştirirken, bir kısmını da geliştirerek ileriki yüzyıllara taşıyan aracı bir güç olmuştur. Dolayısıyla Bizans'ın sosyal, siyasi veya iktisadi hayatı sadece Grek dünyasından ibaret olmamıştır. İçerisinde Roma, Türk ve İslam dünyasından da birçok unsur barındırmaktadır. Çok uluslu bu ticari ilişkileri araştırmak bundan sonraki yüzyıllarda yaşanan ticari olayları daha rahat anlayabilmemize olanak tanıyacağından çalışma konumuzu bu çerçevede belirledik.

Ticaret şüphesiz ki işleyişi, ürünleri, müesseseleri ve siyasi yönüyle çok kapsamlı bir konudur. Biz ise çalışmalarımızda ticaretin siyasi boyutunu ve bazı müesseselerini ele aldık. Bunun yanı sıra ticarete konu olan tüm emtialardan ziyade Bizans ve döneminin dünyası için önemli olan emtialardan daha fazla bahsettik. Bilindiği gibi ticaret, iç ticaret, dış ticaret ve transit ticaret olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Biz bu çalışmamızda daha çok dış ticaret ve transit ticaret üzerinde durduk.

Çalışmamızda Bizans ve Doğu Roma isimlerinin ikisini de kullandık. Zira bizim daha çok Bizans olarak tanımladığımız Grek dünyası, kendisini Romalıların devamı olarak görmüş, imparatorlarını da Roma imparatoru olarak isimlendirmişlerdir. Bu anlayışla Bizans'ta Roma gibi bütün Dünya üzerinde egemenlik kurmak istemiştir. Ancak bunu başaramamışlardır. Zamanla Roma gelenek ve anlayışından da uzaklaşan Bizans, Doğu-Batı sentezli yeni bir yaşam stili benimsemiştir. Bu gerçekler Bizans ve Doğu Roma isimlerinin her ikisinin de kullanılabileceğini göstermektedir.

2. KAYNAKLAR

Yüzyıllarca yaşamış bir devlet ve hiçbir zaman önemini yitirmeyen ticaret. Şüphesiz ki bu iki konu önemli olduğu kadar, kapsamlı ve karışıktır.

Bu konuda yapılacak bir çalışmayla ilgili kaynakların tespiti, toplanması ve değerlendirilmesi önemli bir çabayı gerektirmektedir. Zira Bizans yaşadığı dönem boyunca ve sonrasında birçok kronikçiye konu olmuş, kendisiyle ilgili eserler kaleme alınmış, bundan dolayı kendisiyle ilgili yazılı kaynaklara sahip şanslı devletlerden biridir.

Bizans ile ilgili birçok bilgiyi Grekçe, Rusça, Arapça kaynaklarda bulmak mümkündür. Hiç kuşkusuz ki bu şekilde zengin kaynaklara sahip bir devletin oluşu araştırmacılar ve tarihçiler için büyük bir şanstır fakat kaynakların çok oluşu ancak bu kaynakların okunulup, değerlendirilmesiyle faydalı olabilir. Bu konuda pek çok bilim

adamı önemli çalışmalar ortaya koymuştur ancak acı olan bir gerçek Türk tarihçileri ve araştırmacılarının pek fazla çalışma yapmamış olmasıdır. Oysaki en çok Türk Tarihi ile iç içe geçen ve aralarında çok ciddi ilişki olan Bizans'ı en çok araştırması gereken Türk tarihçileri olmalıdır. Bu eksiklik Bizans ile yapılacak olan araştırmaları biraz daha zor bir hale getirmektedir. Çünkü bu eserlerden yararlanabilmek için Grekçe, Rusça ve İngilizce gibi birçok dili hâkim bir şekilde kullanmak gerekmektedir.

Eksik olan noktalardan biri de tarih ile yapılan çalışmalarda iktisat tarihi konularının ihmal edilmesidir. Ticaret, sanayi, üretim, tüketim, ekonomik müesseseler gibi konular maalesef siyasi konular içerisinde kaybolup gitmiştir. Hâlbuki bu konularla ilgili yapılacak çalışmalar beraberinde siyasi tarihi de daha net aydınlatacaktır.

Bahsettiğimiz pek çok aksaklığa rağmen çalışmamızda bu konuyla ilgi birçok esere ulaştık. İleride daha kapsamlı çalışmalarda çok daha geniş boyutta faydalanılacak eserler ortaya çıkarılacaktır. Çalışmamızda birçok kronik ve tetkik eserden faydalandık ancak burada bunlardan en fazla başvurduğumuz birkaç kaynaktan söz edeceğiz.

Prokopius'un Bizans'ın Gizli Tarihi; bu eser Orhan Duru tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bizans'ın siyasi ve sosyal tarihiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Menandros Protektor'un R.C Blookley tarafından İngilizceye, Türk Tarihi ile ilgili kısmını da İsmail Mangaltepe'nin Türkçeye çevirdiği kronikte özellikle Bizans'ın Sasani ve Avarlarla olan mücadelesi hakkında bilgi vermektedir, yine Harry Turtledove tarafından İngilizceye çevrilen Theophanes'in kroniği de çalışmamızda kısmen faydalandığımız bir eserdir.

Çalışmamızda en fazla istifade ettiğimiz tetkik eserlerin başıda Bizans İmparatorluğu'nun âdete bir el kitabı olan, George Ostrogorsky'nin Fikret Işıltan tarafından çevirisi yapılan "Bizans Devleti Tarihi", yine Bizans'ın siyasi, sosyal, iktisadi hayatını ele alan A. Vasiliev'in "Bizans Devleti Tarihi", E.A Thompson tarafından kaleme alınan ve çevirisini M.Sibel Dinçel'in yaptığı "Hunlar" adlı eser ile T.B Bury'nin "History of the Roman Empire from Death of Theodosios I. To the Death of Justinian (395-565)" adlı eseri, Paul Lemerke'nin, "Bizans Tarihi" ile M.V Letcehenko'nın "Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi" Bizans'ın siyasi tarihine ışık tutan önemli eserlerdir. Kullanılan kaynaklardan en fazla yararlandıklarımızdan biri olan Rene Sedillot'un "Dünya Ticaret Tarihi Değiştokuştan Süpermarkete" adlı eserdir. Esat Nermi Erendor tarafından çevrilen bu eser ticaretin başlangıçtan XX. Yüzyıla kadar olan tarihi seyrini vermektedir. W. Heyd'nin "Yakın-

Doğu Ticaret Tarihi” Enver Ziya Karal tarafından çevrilen eserde, Yakındoğu’nun önemli güçlerinden biri olan Bizans Ticareti’nden de bahsedilmiştir. Bizans’ın iktisadi ve sosyal yaşamına ışık tutan, Tamara Talbat Rice’nın “Bizans’ta Günlük Yaşam” Bilge Altınok tarafından çevrilen eserdir. Faaliyetlerimize katkı sağlayan bir başka kaynak ise Cyril Mango , “Bizans Yeni Roma İmparatorluğu” dur. Gül Çağalı Güven tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

GİRİŞ

1. TİCARET VE TÛCCAR KAVRAMLARI

Toplumların hayatlarını daha iyi idame ettirme çabası ve arayışı iktisadi kavramları ve müesseseleri ortaya çıkartmıştır. Siyasi ve sosyal müesseseler ve anlayışlar da aynı süreç içerisinde oluşmuştur. Yani iktisat, siyaset ve sosyal hayat insanların ve toplumların yaşamında iç içe geçerek devamlılıklarını sürdürmüşlerdir.

İktisat, tarih boyunca siyasi ve sosyal hayatı derinden etkilerken, siyaset ve sosyal hayat da iktisadi hayata tesir etmiştir. O halde toplumlar ve devletler bu üç unsur ile var olmuşlardır ve olacaklardır. Bu üç unsur içerisinde iktisada bakıldığında, en eski toplumlardan itibaren hayatın merkezine oturduğu görülmektedir. Hayatın merkezine oturan iktisat, tarih boyunca farklı süreçlerden geçmiş, farklı iktisadi sistemler ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunlar arasında yer alan ve iktisadın en önemli dalı olan ticaret de bu süreçlerden geçmiştir. Ticaretin kapsamı ve işleyişi tarih boyunca aynı olmasa da toplumların hayatındaki yeri ve önemi gittikçe artarak hep devam etmiştir.

İktisadın içinde ve toplumların hayatında oldukça önemli bir yeri olan ticaret başlangıçta ihtiyaç duyulan ancak sahip olunamayan ürünlerin sahip olanlardan temin edilmesi şeklinde iken bu zamanla daha ileri bir noktaya taşınarak sadece zaruri ihtiyaçtan dolayı değil, kar elde etme amacı da katılarak iktisadın önemli bir sektörüne dönüştürülmüştür. Yani birkaç ilkel insanın yaptığı gibi bir malı başka bir malla değiştirerek (trampa) ihtiyaçlarını temin etme şeklinden, bugün dünyayı kucaklayan günümüz ticaretine uzanan bir seyri takip etmiştir.

Ticaretin insanlık tarihiyle birlikte başlamasının sebebi, yaşamın sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan kaynakların temini idi. Ancak zamanla bu sadece ihtiyaçları temin etmenin bir yolu değil aynı zamanda da yüksek kar elde etmenin bir aracı oldu. Şüphesiz ki ticaret dediğimiz bu faaliyet coğrafyaların ve toplumların yapılarına göre şekillenmiştir. Yani farklı coğrafyaların farklı eksiklik ve nimetleri, bu coğrafyalar üzerinde yaşayan toplumları birbirlerine muhtaç etmiş ve bu da aralarında alış-verişi doğurmuştur. Bu sebepten dolayıdır ki, ticaret tarih boyunca büyük ölçüde siyasi ve dini politikaların dışında tutularak, din, millet farkı gözetilmeksizin sürdürülmüştür. Ancak zaman zaman siyaset ve dini gelişmelerden etkilenmiş olsa da insanın ihtiyaç ve kazanç hırsı daha ağır basmıştır.

Tarihin değişmesi ve gelişmesiyle birlikte, ticaret ve tüccarın da durumu değişmiştir. Değişen ve gelişen şartlar ticaretin ve tüccarın da şartlarını değiştirmiş ve bu değişim genelde daha iyiye doğru olmuştur. Zira ulaşımın daha zor ve kısıtlı olduğu dönemlerde ticaretin işleyişi ve tüccarın durumu daha zor iken, zamanla ulaşımın hızlanması ve ulaşım imkânlarının artması bu şartları daha olumlu hale getirmiştir. Her dönem şartlar mümkün mertebe ticaretin sürdürülebileceği şekle dönüştürülmüştür. Yani ticaretin devamlılığı her zaman en önemli amaç olmuştur. Bunun için de pek çok devlet ticaretin sürdürülebilmesi için imkanlarını kullanmaktan kaçınmamışlardır.

Tarihte sürdürülen ticaretin içindeki coğrafyalar ve ticareti sürdüren unsurlar farklı olurken, bu farklılık ticaretteki yerlerinde de görülmektedir. Yani her toplum tarih boyunca sürdürülen ticaret içerisinde aynı oranda yer almamışlardır. Bu yer alışlar zamanla değişebilmiştir. Ancak bir gerçek var ki o da bazı coğrafyalar ve bazı milletler çağlar geçse de şartlar değişse de ticaretteki varlıklarını hep devam ettirmişlerdir. Buna en çarpıcı örnek, bugün Uzakdoğu, Ortadoğu dediğimiz coğrafyalardır. Anadolu da bu özelliği taşıyan coğrafyalardandır.

Ticarette olduğu gibi, tüccarın konumu da coğrafyalara ve toplumlara göre değişebilmiştir. Zira bazı toplum ve coğrafyalarda tüccar toplumun en önde gelenleri arasında yer alırken, bazı toplumlarda her ne kadar önemli bir hizmet verse de tüccara çok itibarlı bir bakış açısı olmamıştır. Özellikle ilk ve ortaçağlar boyunca ticaretin zorluklarından dolayı ticaret yapmak isteyenler daha azdı. Çünkü bu işi yapmak için zorlukları göze alarak daha maceraperest olmak gerekmekteydi. Bunu İbn-i Haldun'un düşüncesi de desteklemektedir. Nitekim İbn-i Haldun, tacirin, cesur, hesap ve kitapta mahir olması gerektiğini, şayet bu özelliklere sahip değilse bu işten sakınması gerektiğini vurgulamaktadır¹. Tarihte ticaretten elde edilen yüksek kar ticaretin zorluklarını katlanılabilir hale getirmiştir. Ayrıca talebin arzdan daha fazla olduğu ilk ve ortaçağlarda tüccarın elinde malın kalması riskini de ortadan kaldırması dönemin ticaretindeki zorluğa katlanmayı sağlayan bir başka unsuru oluşturmaktadır.

Tarihte sistemler ve anlayışlar hep değişerek gelmiş veya tamamen ortadan kalkmıştır. Geçmişten günümüze uzanan iktisadın en önemli dallarından biri olan ticaretin de işleyiş şekli ve emtiaları yön değiştirerek günümüze gelmiştir. Ancak ticaretin önemi hemen hemen hiç değişmemiştir. Bundan sonra da bu yerini koruyarak

¹ İbn-i Haldun, Mukaddime II. çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB yayını, İstanbul, 1991, s. 356. Sabri Ülgener İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meselesi, İstanbul, 1951, s.129.

başta ekonominin olmak üzere, medeniyetin ve siyasetin de bir yerde taşıyıcı gücü olarak yoluna devam edecektir.

Ticaretin toplumların hayatında taşıdığı önem hiç şüphesiz ki yüzyıllarca siyasetin önemli temsilcilerinden olan Bizans'ın tarihinde de çok önemli bir yer kaplamıştır. Bizans gerek var olduğu coğrafyanın konumu ve öneminden, gerekse sahip olduğu yoğun insan ve ordu gücünden dolayı ticaretin doğrudan ve dolaylı olarak hep içinde olmuştur. Bizans'ın siyasi ve sosyal yaşamının oluşmasında ticaretin çok etkin bir güç olmasına yol açmıştır. Bizans coğrafyası ve siyasi hayatı ele alındığında bu açıkça görülecektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi ticaret tüm toplumlar için önemli olmuştur ancak yine belirttiğimiz gibi bazı devlet ve coğrafyaların dönemin ticaretindeki yeri daha ayrıcalıklı olmuştur. İşte bu ayrıcalığa sahip devletlerden biri de Bizans olacaktır.

2. BİZANS COĞRAFYASI'NIN İKTİSADİ BOYUTU

İktisat toplumların ve insanların hayatında ne kadar önemli bir yer kaplıyorsa coğrafya da iktisadın içinde o kadar büyük bir yer kaplamaktadır. Zira toplumları var eden ve ayakta tutan iktisat, önemli ölçüde coğrafyaların kendisine sağladığı kaynak ve imkânlar oranında varlığını devam ettiriyor. Bu gerçekten hareketle Bizans coğrafyasına genel hatlarıyla bakmak icap etmektedir. Coğrafyalar, toplumların siyasi, kültürel ve ekonomik yapılarını derinden etkilemektedir.

Dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Roma İmparatorluğu Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının önemli bir kısmını içine alan geniş bir imparatorluk kurmuştur. Bu üç kıta Eski ve Ortaçağların siyaset, ekonomi ve kültürün en yoğun ve hareketli yaşandığı alanlar olmuştur. Yaklaşık olarak M.Ö.750'lerde kurulmuş olduğu düşünülen Roma şehri zamanla siyasi gücünü arttırarak İtalya'yı hâkimiyeti altına almıştır. Ancak büyüyen bu gücün sadece İtalya yarımadasında kalmayacağı Pön savaşları ile anlaşılmıştır. Roma Pön savaşlarıyla Kuzey Afrika'nın önemli gücü olan Kartaca'yı ağır bir mağlubiyete uğratarak Batı Akdeniz'in egemenliğini ele geçirmiş, Makedon, Selevkos, Potelemeos gibi devletleri de ortadan kaldırarak, Balkanlar, Anadolu ve Mısır'ı da hâkimiyeti altına alarak tüm Akdeniz'in egemen gücü haline gelmiştir. Çok geniş coğrafyalara hükmeden Roma İmparatorluğu, Hunların başlattığı kavimler göçüyle parçalanacaktır. Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla birlikte Avrupa'da yeni bir süreç başlayacaktır. Başlayan bu süreç Avrupa'da yüzyıllarca sürececek olan

karmaşa, yoksulluk ve yozlaşmayı da beraberinde getirecektir. Zira barbar kavimlerin kurmuş oldukları krallıkların birbirleriyle olan mücadeleleri, Frank krallığı dışında Avrupa’da uzun yıllar merkezi ve güçlü bir devletin kurulmasına müsaade etmemiştir. Roma imparatorluğu sonrası, Avrupa’da kurulmuş olan ve en geniş sınırlara (Şarlmén ve Charley idaresi altında Atlantik sahillerinden, Elbe ve Danube ortalarına, Kuzey Denizi’nden, Adriyatik’e kadar) ulaşan Frank krallığı, Roma imparatorluğu sonrası Avrupa’da ki en güçlü ve en uzun soluklu krallık olmuşsa da eski Roma’nın ya da bugünkü çağdaş dünyanın anladığı manada bir imparatorluk olmamıştır².

Kavimler göçüyle beraber yoğun bir siyasi,ekonomik ve kültürel kaosa giren Avrupa VII.y.y.’dan itibaren İslam fetihleriyle birlikte çok daha zor bir süreç girmiştir.Özellikle Akdeniz’in bir İslam gölü haline gelmesiyle Avrupa adeta karaya sıkışmış, bu da onu toprağa bağımlı ,feodal bir yapıya dönüştürmüştür.

Avrupa’nın, aslında Roma’nın ikiye bölünmesiyle birlikte doğu dünyasındaki nüfuzu peyderpey azalırken, parçalanmasıyla birlikte bu nüfuz kaybediş, çok daha diplere vurmuştur. Her ne kadar Doğu Roma, Avrupa’nın temsilcisi olarak görünüyorduydu da Roma’nın parçalanmasından sonra kültürel farklılıkların etkisiyle bu bağ her geçen gün biraz daha zayıflamaktaydı. Avrupa, İslam fetihleriyle Akdeniz’den koparılmasından dolayı doğu ile kültürel ve ekonomik bağı Bizans sayesinde gerçekleştirebiliyordu. Ancak Bizans ile sürdürülen bağ da tüm Avrupa için geçerli değildi. Bizans ile Avrupa arasında ki bağı sağlayan İtalya’ydı. Bizans özellikle VI. ve VII y.y.’larda İtalya, Kuzey Afrika’nın bir kısmını ve İspanya’nın güney kısımlarını elinde tuttuğu zaman, Doğu ve Batı arasındaki ekonomik ve kültürel taşımacılığı yapabilmıştır. Ancak zamanla Bizans’ın İtalya’daki gücü daha da azalırken İspanya ve Kuzey Afrika’nın Müslümanların eline geçmesi ekonomik ve siyasi dengeleri de büyük oranda değiştirmiştir. Şüphesiz bu değişim Bizans için önemli kayıplara sebep olurken, en büyük kaybı ise Avrupa yaşayacaktır.

Coğrafyalar; siyasete, iktisada ve kültürel yaşama yön verdiklerine göre çalışma dönemimiz olan VI ve VII. yüzyılların başında Bizans coğrafyasına genel hatlarıyla bakmamız icap etmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Roma’nın kavimler göçü ile parçalanmasından sonra, Avrupa’da pek çok küçük krallık bu toprakları paylaşırken, Roma’nın doğu temsilcisi Bizans ise Balkanlar, Anadolu, Afrika ve İtalya’daki varlığını devam ettirecektir. VI

² Emmanuel Berl, Atilla’dan Timur’a Avrupa ve Asya, çev. Gülseren Devrim, İstanbul, 1999, s.42.

y.y. da daralan Bizans toprakları Anadolu, Balkanlar, Bugünkü Yunanistan ve Ege Adaları ile Arap Yarımadası'ndan oluşuyordu. Bu yüzyılın sonlarına doğru İmparator Justinianos egemenlik alanını Kuzey Afrika'nın bir kısmı ile İspanya'nın güneydoğusu, İtalya, Sicilya, Korsika ve Sardinya adalarını da içine alan bir alanı kaplamaktaydı. Ancak bu durum fazla devam etmeyip, VII. y.y'ın ortalarından itibaren Kuzey Afrika'yı kaybedecek, Anadolu ve Avrupa'daki egemenlik alanları da daralacaktır.

Şu halde VI ve VII. yüzyıllarda Bizans'ın sahip olduğu coğrafyalara genel hatlarıyla bakarak bu coğrafyaların Bizans ve Dünya ticaretindeki yerlerini de ortaya koymuş olacağız.

1. Anadolu

Bizans'ın gücünün ortaya çıktığı yer olan Anadolu, tarih içerisinde önemini koruyan bir coğrafya olmuştur. Anadolu, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği yer olmanın ötesinde taşıdığı siyasi ve iktisadi önemiyle de, devletlerin hayat bulduğu yerlerden biri olmuştur. Anadolu tarih boyunca doğudan batıya batıdan doğuya iktisadın, kültürün ve medeniyetin taşıyıcı gücü olmuştur. Ayrıca Anadolu tarihte sadece geçitlik yapmamış, buraya giren kavimlerin aynı zamanda yaşam alanı olmuştur³. Küçük Asya olarak da anılan Anadolu⁴, Roma öncesinde daha çok burada yaşayan kavimlerin adıyla anılırken, Anadolu kavramı Bizans döneminde ortaya çıkmıştır⁵. Anadolu Bizans dönemine gelinceye kadar ve Bizans sonrası dönemler içinde, iktisadi ve stratejik önemini hep korumuştur. Bizansın Bu önemi hiç şüphesiz ki coğrafi özelliklerden kaynaklanmaktadır. Üç kıtanın merkezinde olan Anadolu; doğu, batı, kuzey ve güneydeki yolların kavşağındadır. Karadeniz ve Akdeniz'le çevrili olmasından dolayı Karadeniz'in kuzeyine ve Akdeniz'in karşı coğrafyalarına ve Avrupa'ya bağlanmaktadır. Yine tarihin en önemli mekânlarından olan İran ve Kafkasya'ya büyük tarihi yollarla bağlı olup böylece İran ve Kafkasya ötesi bölgelerle de bağlantı halindedir. Güney'e inen yollarla da Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz ve Irak'la bağlanmaktadır.

³ Besim Darkot, 'Anadolu' İslam Ansiklopedisi', CI, İstanbul, 1977, s.428.

⁴ Clemens Bosch, 'Tarihte Anadolu' CII, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1943, s. 801-802.

⁵ Anadolu tabiri, 'güneşin doğduğu yer' anlamına gelen ve Grekçe olan 'anatoli' kelimesinden türemiştir. Bizans VI.yüzyıl'dan itibaren 'thema' ismini verdiği idari ve askeri bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeyle Opsikion, Kappadokia, Optimaton, Kibraiton, Anatolikon gibi themalar oluşmuştur. Anatolikon Thema'sının İstanbul'a göre doğuda bulunması da bu ismin verilmesinde etkili olmuştur.

Geniş ovaları, yüksek yayları, tarım ve hayvancılığa el verişli iskân bölgelerinden biri olma özelliğini taşıırken bu özellikler Bizansa iktisadi bir üstünlük sağlamıştır.

Anadolu'nun sahip olduğu konumu ve kaynakları hiç şüphesiz ki tarihin çok eski dönemlerinden itibaren onu yerleşim ve medeniyet alanı haline getirmiştir. Tarih öncesi dönemden sonra bu coğrafyada ilk imparatorluğu Hititler kurmuştur. Anadolu'nun yerli kavimi olup olmadığı veya buraya nereden geldikleri konusunda farklı görüşler olsa da ortak görüş Hititlerin M.Ö. 1000 yılı başlarında Anadolu'ya hâkim, Suriye'nin de büyük bir kısmını egemenliği altına almış olan güçlü bir siyasi birlik ve medeniyet kurmuş olmasıdır⁶.

Hitit İmparatorluğu'nun batıdan Frigler'in doğudan da Asurlar'ın istilası ile son bulmasıyla Anadolu'da Frig hâkimiyeti başlamıştır. M.Ö. VIII. y.y.'da merkezleri Eskişehir'in doğusunda Gordiyum olmak üzere büyük bir krallık meydana getirmişlerdir⁷. Frigler Asur ile yaptıkları savaşta Kilikya, Hititlerle yaptıkları savaşlarla da Kızılırmak havzasına kadar sınırlarını genişletmişlerdir. Böylece Anadolu'da Asur, Hitit ve Frigya'lı unsurlardan oluşan yeni bir kültür ve ticari hayat başlamıştır⁸. Frigler'in saltanatı, Kimmerler'in istilasıyla M.Ö. 690 dolaylarında son bulurken, yaklaşık olarak seksen yıl süren Kimmer istilasıyla Anadolu karışık bir dönem yaşamıştır⁹. Kimmer'in hâkimiyetine Asur Kralı Asorhaddon büyük darbe vurmuştur. Daha sonra da Lidya Kralı Alyattaş M.Ö. 609 dolaylarında Kimmerlerin hâkimiyetine tamamen son vermiştir¹⁰.

Anadolu tarihinin ve ticaretinin önemli dönemlerinden biri de Lidyalılar dönemi olmuştur. Lidyalılar'ın M.Ö. 750 yıllarına doğru ilk sikkelerini basmasıyla, ticaret hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Başka devletlerin de zamanla bunu örnek almalarıyla mübadele usulü yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Lidyalılar insanlık tarihine ve kültürüne en büyük katkıyı sağlarken, ticaret alanında yeni ve büyük gelişmeler

⁶ George Thomson, Tarih Öncesi Ege I, Çeviri: Celil Üster, 2.Baskı, İstanbul, 1988, s. 217.

⁷ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar), Selçuk Üniv. Yay., Konya, 1989, s. 87.

⁸ Hamid Sadi Selen, Ticaret Tarihi, İstanbul, 1956, s. 13

⁹ Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ TarihiI, Ege Üniversitesi, Basın-Yayın Yüksekokulu yayını, C.I, İzmir, 1982, s. 191.

¹⁰ İhami Durmuş "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler" Belleten, cilt LXI, S.231, Ağustos, 1997, s.278; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s.89.

yaşanmasına vesile olmuşlardır¹¹ Lidyalılar'ın ekonomik ve kültürel başarılarına M.Ö. 547 de Persler son vermiştir¹².

Anadolu'nun doğusunda, M.Ö.1300 yıllarından sonra Hurri menşeli bazı küçük devletler kurulmuş ve bunlardan da M.Ö.860 yıllarında başşehri Van Gölü kıyısındaki Tuşpa olan Urartu devleti meydana gelmiştir. Sınırlarını Gürcistan ve Halep'e kadar genişleten Urartular Asur ve Kimmerler'in baskıları altında kalırken M.Ö.600 den sonra da İskitler ile Medler tarafından yıkılmıştır¹³.

M.Ö.547'de Lidya egemenliğine son veren Persler, Anadolu'nun hemen hemen tüm kısmını egemenlikleri altına almışlardır. Persler sürdürdükleri siyasi başarının yanı sıra ticaret sahasında da önemli başarılar elde etmişlerdir. Lidyalıları örnek alarak, oluşturdukları para sistemi sayesinde Pers ticareti önemli noktalara ulaşmıştır. Böylece Anadolu ticari ve coğrafi önemini bu dönemde de devam ettirmiştir. Tarihte ilk defa imparatorluk fikrini oluşturan Persler, kısa zamanda sınırlarını Tuna ağzından Kafkasya'ya, Türkistan'dan Hint Denizi'ne ve Habeşistan'a kadar genişletmişlerdir. Genişleme siyasetlerinde özellikle ticaret bölgelerini ve Akdeniz'i ellerinde tutma hedefleri olmuştur¹⁴. Bir dünya devleti kurmayı planlayan Büyük İskender önündeki en büyük engel olan Perslere karşı büyük bir sefer başlatmıştır. Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında Perslere karşı başlattığı seferle, Anadolu, Hindistan'a kadar bütün İran, Ön Asya ve Mısır'ı egemenliği altına almıştır. Aynı zamanda bu dönem; Büyük İskenderin Asya seferiyle başlayıp, Mısır'ın Romalıların eline geçmesiyle son bulacak olan dönemdir. Yani M.Ö.330'lardan M.Ö.30'lara kadar sürecek olan üç asırlık dönemdir.¹⁵ Ancak Büyük İskenderin erken ölümüyle (M.Ö.323) imparatorluk Asya, Afrika ve Avrupa olmak üzere üçe bölünmüştür. Mısır'da Ptolemaioslar yerleşip iki yüz sene hüküm sürerken, Asya Kıtasında bulunan topraklarda Seleukos ve oğulları, Makedonya'da ise Antipatroslar egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Ancak Avrupa'nın durumu hiçbir zaman netleşmemiştir.¹⁶ Generaller arasında paylaşılan bu topraklar içerisinde Anadolu tek bir egemen gücün kontrolünde olmamıştır.¹⁷

¹¹ Veli Sevin,'Lidyalılar' Anadolu Uygarlıkları ansiklopedisi, cilt II, İstanbul, 1982, s.256.

¹² Arif Müfid Mensel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s.253.

¹³ Bülent İplikçioğlu 'Anadolu' Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt III, İstanbul, 1991, s.109.

¹⁴ A.M.Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1971,s.70.

¹⁵ Alfred Hessel, A History of Libraries, New brunswick, N.T.1995, S.4.

¹⁶ A.W.Blunt, Batı Uygarlığının Temelleri, İ.Ü.Edb. Fak. Yay. İstanbul, 1979, s.46.

¹⁷ İskender İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak isteyen Antiganos M.Ö.301 yılında Lysimakhos ve Selukos 'a karşı yaptığı İpsos Savaşında kaybetmesi üzerine Trakya ve Anadolu'da Lysimakhos Devleti kurulmuş Britanya ise M.Ö. 298'de bu devletten ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Anadolu'nun

Helelenistik dünyanın siyasi ve ekonomik başarılarına son vererek yeni bir döneme damgasını vuracak olan Roma, M.Ö.190'da Seleukoslara karşı kazandığı Manisa (magnesia) muharebesiyle Anadolu'daki Roma egemenliğinin ilk adımını atmıştır. İmparator Augustus (M.Ö.27-M.S.14) ile birlikte başlayan Roma İmparatorluk devri imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Anadolu toprakları için de yeni bir gelişme ortamı hazırlamıştır.¹⁸Bu gelişme ile Anadolu'nun Roma için iktisadi ve siyasi açıdan taşıdığı önem bir adım daha ileriye taşınmıştır. İstanbul'un Roma'nın başkenti olarak seçilmesi, sonra Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Anadolu'nun Doğu Roma'nın sınırları içinde kalması Anadolu'yu Roma açısından her zaman zirvede tutmuştur.

2- Balkanlar

Tarih boyunca siyasi ve iktisadi önemini sürdüren Balkan adı, Güneydoğu Avrupa'da yer alan Tuna Nehri üzerinde ki Demir-Kapı geçidindeki Banat Dağları vasıtasıyla Karpat Dağlarına temas eden ve buradan Karadeniz'e doğru uzanan dağ silsilesinin ve bu dağları içeren büyük yarımada'nın ismidir.¹⁹

Balkan Yarımadası'nın doğusunda Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz, batısında Adriyatik Denizi, güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Yarımada'nın kuzey sınırı konusunda ise farklı görüşler vardır.²⁰Balkan Yarımadası'nın en belirgin özelliklerinden birisi dağlık bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Çok yüksek olmamakla birlikte (max.3000 m.) yüz ölçümünün üçte ikisini dağ sistemleri oluşturmaktadır. Yani yarımada'nın hemen her yerinde dağlara rastlamak mümkündür. Bu dağlar Dinar Dağlar, Karpatlar, Balkanlar ve Rodop Dağları olmak üzere dört ana grupta toplanırlar.²¹Bu coğrafyada dağların çok geniş bir alan kaplamasından dolayı, ovalar daha sınırlı kalmıştır. En önemlileri Eflak (Valahya) ve Boğdan (Moldovya) ovalarından oluşan

diğer bölgelerinde Kilikya zaman zaman Ptolemaioslar'ın eline geçmiş, Kapadokya, Galotya, Pontus-Poflagonya ve Armenia ise yerli sülalelerin elinde kalmıştır.(Bülent İplikçioğlu,"Anadolu",DİA, C.III, İstanbul, 1991, s.109.

¹⁸ Bülent İplikçioğlu, s.109.

¹⁹ Basim, Darkot, "Balkan" İ.A.MEB, yay. C.14, İstanbul, 1961, s.280.

²⁰ Bir görüşe göre Tuna ile sova nehirlerinin aştığı ovalarla ve 505.000 sahayı kaplamaktadır. Diğer bir görüşe göre Eski Yugoslavya Romanya'nın kuzey sınırları esas alınmıştır ve 788.685

yüz ölçümüne sahiptir. Bir başka görüşe göre ise Osmanlı Devletinin Avrupada ki Hristiyan dünyası ile çizdiği sınır kabul edilmektedir ve Tuna-Sava nehirleri esas alınarak bu sınırlar Karpat Dağları'nın doğusundan geçirilmiştir ki genel kabul gören görüş budur ve yarımada 1.000.000 'lık bir alanı kapsamaktadır. Kemal H Karpat, "Balkanlar"TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, bt.1992, s.25.

²¹ Ramazan Özey"Balkanların Coğrafi Yapısı"Balkanlar El Kitabı C.1 (Derleyen Osman Karatay-A.Gökdağ) Karam Yay, Çorum, 2006, s.14.

Büyük Tunus Ovası ile Balkan-Rodop arasından Marmara'ya kadar uzanan Trakya ovasıdır. Bunun yanı sıra nehirlerin çoğunun denize döküldükleri yerlerde oluşturdukları küçük ovalarda mevcuttur.

Balkanlar'da dağların uzanış şekillerinden dolayı nehirler adalar deniziyle Adriyatik Denizine, kuzeyde de Tuna Nehri vasıtasıyla Karadeniz'e dökülmektedir. Tuna Balkanların en büyük nehridir. Sava, Drava, Morava ve Drina gibi nehirler Tuna nehrine katılmaktadırlar. Ayrıca Prut, Olt ve Tiza nehirlerinin bir kısmı da Tuna'ya karışarak Tuna'yı Dünya'nın en önemli nehirlerinden biri haline getirmektedirler. Balkan Yarımadası'nın Ege Denizi'ne dökülen nehirleri ise; Vardar, Struma-Karasu, Mesta-Karasu ve Meriç'tir.²²

Balkan Yarımadası'nın önemli bir kısmının dağlık oluşu ve diğer coğrafi özellikleri Balkan Coğrafyası'nı tarihin en değerli coğrafyalarından biri haline getirmiştir. Bu coğrafya Avrupa, Anadolu, Asya ve Afrika'nın birbirine açılan kapısı olmuştur. Yine Akdeniz ve Avrupa'nın kesişme ve kaynaşma noktası konumundadır.²³Geniş yollarla yarımada giren kavimler içerilere sokuldukça bölgenin dağ sıraları ile bölümlere ayrılmasından dolayı birbirlerinden ayrılarak bir daha geri dönmek üzere, buradaki eski kavimlere katılarak bölgeye yerleşmişlerdir. Sayı ve güç bakımından kuvvetli olan kavimler Balkanlardaki varlığını sürdürmüş, zayıf olanlar ise neredeyse tamamen silinmiş ve yok olmuşlardır.

Balkanlar'ın siyasi yaşam için taşıdığı bir diğer faktör, coğrafyasının kenar bölgelerini kendine bağlayacak merkezi bir yapı taşınamamasından dolayı tek bir güçlü millet oluşamamış ve bu nedenle de tüm coğrafyayı kapsayan güçlü bir devlet kurulamamıştır.²⁴Balkanlar'ın kuzey kesimi her çeşit ulaşımına uygun bir yapıda olmasına rağmen, orta ve güney kesimleri kolay geçit vermeyen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle tarih boyunca doğuya doğru geçit arayan kavimler Belgrad-Niş-Filibe-Edirne-Konstantinopolis yolu ve Belgrad-Niş-Selanik-Kavala-Keşan-Konstantinopolis yolları olmak üzere iki ana yolu takip etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca roma askerleri Ortadoğu'ya ulaşmak için Arnavutluk'un Draş Limanı'ndan Selanik'e, oradan da Konstantinopolis'e uzanan bir başka yol daha kullanmışlardır. Osmanlılar da aksi

²² Özey, s.17.

²³ Engin Beksac, "Balkanlar'da Tarih Öncesi Ve Erken Uygarlıklar" Balkanlar El Kitabı, C.I,(Derleyenler, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Karam yay, Çorum, 2006, s.37.

²⁴ Darkot, s.282.

istikametten doğu-batı istikametine doğru yine bu güzergahı kullanmışlardır²⁵. Balkanlar tarih boyunca hem doğudan batıya hem de batıdan doğuya göç eden kavimler için önemli bir kesişme ve geçit noktası olmuştur. Aynı şekilde cihanşümul imparatorluklar kurmak isteyen güçler için de önemli bir geçit ve kontrol noktası olmuştur.

Balkanlar'daki arkeolojik kalıntılar cilalı taş devrinden itibaren bu coğrafyada ki yaşanmışlıklar hakkında bize ışık tutmaktadır. Bulgular bölgede çiftçiliğin ön planda olduğunu ve gelişen kültürün tarım eksenli olduğunu göstermektedir. Çiftçilik bu coğrafyadan Orta ve Kuzey Avrupa'ya yayılmıştır. Balkanlar'da M.Ö.2000'li yılların başında Proto-Grekçe konuşan kavimler görülürken, M.Ö.1000'li yıllarda Arnavutlar'ın ataları olarak kabul edilen İliryalılar görülmektedir. Yine bu dönemde Doçyalılar ve Traklar'da bugünkü Romanya, Bulgaristan, Moldova Yunanistan'ın kuzeyi, Türkiye'nin Trakya bölümü Sırbistan ve Makedonya'ya gelmişlerdir.²⁶

Balkan Tarihi'nin önemli olgularından biri de II.Filip'in kurduğu ve oğlu Büyük İskender'in imparatorluk haline getirdiği Makedonya Krallığı olmuştur. Makedonya Krallığı Eski Yugoslavya ve Arnavutluk hariç, Balkanlar'ın büyük bir kısmını hakimiyeti altına almıştır.²⁷ M.Ö.III.-II.yüzyıllarda Romalılar Balkanları ele geçirmişlerdir. Böylece Balkanlar, Roma İmparatorluğu Tarihinde yüzlerce yıl boyunca önemli bir rol oynamıştır. Gerek tarihin akışını değiştiren gerekse de Roma İmparatorluğu'nu parçalayan Kavimler Göçü de Balkanların durumunu etkilemiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle, Balkanlar'ın kuzeybatı kısmı Batı Roma İmparatorluğu'nda kalırken, geri kalan kısmı da Doğu Roma'nın idaresinde kalmıştır. Batı Roma'nın çöküşüyle, Balkanlar Ortaçağ boyunca bazen kısmen bazen de tamamen Doğu Roma'nın (Bizans) elinde kalmıştır. Balkanlar Bizans'ın hayatında hem varlığın hem de türlü sıkıntıların simgesi olmuştur. Zira Balkanlar Bizans'ın batıyla kucaklaşmasını sağlayan bir kapı olmasının yanında, yüzyıllar boyunca türlü baskı ve tehdidin de geldiği bir kapı konumunda olmuştur. Hunlarla başlayan bu baskı; Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar, Kıpçaklar, Slavlar gibi pek çok unsurla devam etmiştir. Bizans'ı tehdit eden tüm bu unsurlar aynı zamanda da Bizans'a askeri, siyasi ve ekonomik yönden büyük katkılar sağlamışlardır. Bizans ihtiyaç duyduğu insan

²⁵ Karpat, s.27.

²⁶ Sabahat Atlan, Roma Tarihi'nin Ana Hatları, İstanbul Üniv.Edb.Fak.Yay.İstanbul, 1970, s.5-6.

²⁷ Karpat, s.28.

gücünü önemli bir ölçüde bu coğrafyadan temin etmiştir. Bu doğrultuda Balkanlar'ı Bizans için hem tehdit hem de varlık kaynağı olarak değerlendirebiliriz.

Bizans'ın Balkanlar'daki hâkimiyeti kimi zaman güçlü bir hale gelirken, kimi zaman da daha sınırlı kalmıştır. Özellikle Balkanlar'daki egemenlik mücadelesinde birçok kavimle mücadele içerisine girilmiştir. Bunlar arasında Sırplar, Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar, Bulgarlar gibi birçok kavim sıralanabilir. Bizans'ın Balkanlar'daki egemenliğini önemli oranda etkileyen unsurlardan biri de Latinlerdir. Latinler IV. Haçlı Seferi ile Konstantinopolis'i işgal etmişlerdir. Her ne kadar 1261'de Konstantinopolis Bizans tarafından ele geçirilmişse de, Balkanlar'da Haçlılar tarafından kurulmuş olan federal devletlere karşı çok fazla yaptırım uygulanamamıştır. Türklerin balkanlara gelişine kadar burada yaşayan Slav ve Yunan kökenli halk bu federal devletlerin idaresinde yaşamışlardır.²⁸

Osmanlı Türklerinin 1354 'de Gelibolu üzerinden Balkan Yarımadası'na geçmesiyle ve 1361'de de Edirne'nin fethedilmesiyle Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığı başlamıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'da varlığını pekiştirmeye çalıştığı bu dönemde Hırvatistan, Bosna Krallığı, Macaristan ve Sırbistan'ın bölgede küçük siyasi otoriteleri bulunuyordu. Doğu Roma İmparatorluğu ise Doğu Trakya, Selanik, Mora ve Epiros'un güney kısımlarında varlığını sürdürmekteydi. Ancak Türklerin fetih politikaları sonucunda 1371'de yapılan çirmen Savaşı ile Makedonya Türklerin eline geçerken, Bizans ve Bulgar Çarlığı da Türklerin vassalı durumuna gelmiştir. I.Murat zamanında ise I.Kosova Savaşı ile Sırbistan Türk hâkimiyetine girmiş ve Balkanlar'da Türk hâkimiyeti başlamıştır.²⁹

Tarih boyunca güçlü merkezi bir otoritenin kurulması oldukça güç olan Balkanlar, Osmanlı'nın idaresi altında yüzyıllar boyunca istikrar ve düzene kavuşmuştur. Hiç şüphesiz ki bu olayda Osmanlı'nın güçlü otoritesi ve izlemiş olduğu hoşgörü politikaları da etkili olmuştur. Bizans ve Haçlıların getirdiği federal toprak rejiminin altında ezilen halk Osmanlı idaresiyle yeniden nefes alabilmiştir.³⁰

²⁸ K.H.Karpat, s.28-29.

²⁹ Işın Demirkant, "14.yüzyıla kadar Balkan Yarımadası'nda Bizans Hâkimiyeti" Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)Dünya yay. İstanbul, 2005.

³⁰ K.H.karpat, s.29.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ROMA İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ YAPISI

1.1. Roma İmparatorluğu'nun Kuruluşundan Kavimler Göçü'ne Kadar ki Siyasi Yapı

Tarih boyunca meydana gelen her gelişme ve her olay siyasi, ekonomik ve sosyal unsurlardan etkilenmiştir. Bu unsurlardan her biri tarihi her olayın bazen bir sebebinin, bazen de bir sonucunu teşkil etmiştir. Bu gerçek çerçevesinde tarih sahnesinde en uzun süre yaşayan devletlerden biri olan Doğu Roma'nın siyasi yapısını incelemek gerekmektedir. Bu şekilde Doğu Roma'da değişen ve gelişen siyasetin ticaretle olan ilişkisi daha net ortaya konulmuş olacaktır.

Roma İmparatorluğu bir şehir devletinden görkemli bir imparatorluğa dönüşümün sembolüdür. Roma şehir olarak M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarında Latium bölgesinde kurulmuş daha sonra şehir egemenlik alanını İtalya Yarımadası'nın tamamına genişletmiştir. Roma bu genişleme politikasını sürekli hale getirmiş, Batı Akdeniz egemenliği için Kartaca ile Pön Savaşları'nı yaparak Batı Akdeniz'in egemenliğini ele geçirmiştir (M.Ö.201). Roma üçüncü Pön Savaşı ile Kartaca'yı tamamen ortadan kaldırmıştır. (M.Ö.146). Ancak İtalya ve Akdeniz'de siyasi ve iktisadi egemenlik için tüm Akdeniz'in egemenlik altına alınmasından başka çare yoktur. Bu doğrultuda Helen Devletleri ile girdiği mücadelelerde aldığı müsbet sonuçlarla Roma, Akdeniz'in hâkim gücü olmayı başarmıştır.³¹Roma'nın Akdeniz'e hâkim olmak amacıyla yapmış olduğu tüm deniz mücadeleleri, Roma'ya karacı kimliğinin yanında denizci kimliğinin de eklenmesine olanak sağlamıştır.³² Roma bu dönemde almış olduğu zaferler ile M.Ö.30'lu yıllara kadar başta Akdeniz olmak üzere Balkanlar, Anadolu, Suriye, Mısır gibi toprakları egemenliği altına almış, Kartaca, Makedonya ve Helen Devleti gibi kendisine tehdit oluşturabilecek birçok devleti de etkisiz hale getirmiştir.³³

Roma siyasi olarak M.S.III. yüzyıllar' da gücünün zirvesine çıkmıştır. Zira egemenlik alanı İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, Tuna'nın güneyi, Macaristan,

³¹ Bkz. Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, C.I, Ankara,1998.

³² Demircioğlu,s.225-254.

³³ Demircioğlu, s.279-304.

İngiltere'nin bir bölümü Arabistan, Kuzey Afrika ve Akdeniz adalarını ihtiva etmekteydi. Ancak Roma bu çağlarda dahi çok ciddi siyasi, ekonomik ve dini (sosyal) sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.³⁴ Roma'daki Altın Çağ üçüncü yüzyılın sonlarına doğru gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu durumun sebepleri arasında; iktidar kavgaları, iç savaşlar ve dışarıdan gelen fırsatçı saldırılar sayılabilir. Bu durum, ekonomik ve kültürel gücünü doğudan alan Roma'nın siyasi gücünün de doğuya kaymasına sebep olmuştur. Siyasi gücün doğuya kaymasında imparator Diokletianus'un (M.S.284-305) çok büyük bir etkisi olmuştur. Roma'nın yeterince güvenli bir şehir olmadığı gerekçesiyle, İmparatorluğun hakimiyet merkezini daha doğuya, Nikomedia ya (İzmit) çekilmiş ve Roma'da gücün doğuya geçmesinde önemli bir adım atmıştır. Büyük konstantinus (306-337) ise başkenti doğuya taşıyarak bu duruma resmiyet kazandırmıştır.³⁵ Başkentini İstanbul'a taşınmasında, siyaseten bir yenilenme isteğinin yanı sıra Tuna ve Fırat boylarından gelen tehditlere karşı daha tedbirli olunabileceği düşüncesi de yer almıştır. Tüm bu istek ve kaygılar doğrultusunda İstanbul 11 Mayıs 330 tarihinde resmi başkent olmuştur. Bu yeni başkent Yeni Roma veya İkinci Roma isimlerine izafeten Konstantinopolis adıyla tanınmıştır.³⁶

Konstantinopolis'in başkent yapılması, Hristiyanlığın serbest bırakılmasına zemin hazırlamıştır. Roma Tarihi boyunca Roma'nın karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi de Hristiyanlık meselesi olmuştur. Hristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren yaklaşık olarak 300 yıl boyunca Hristiyanlık ile siyaset büyük bir mücadele içerisinde olmuştur. Hiç şüphesiz ki bu mücadele Roma'ya pek çok noktada sorunlar yaşatmıştır. Her türlü siyasi baskıya rağmen Hristiyanlığın yayılışı önlenememiş ama sağlıklı yayılışına da darbe vurulmuştur. Konstantinopolis'in başkent olması ve Hristiyanlığın üzerindeki baskının azalması bir bakıma Roma'nın 3 asır boyunca boşa harcadığı enerjiyi tekrar kendine kazandırmıştır.

Konstantinopolis'in başkent oluşu aslında Bizans Tarihinin de başlangıcıdır. Bizans her ne kadar Roma'nın bir parçası ve devamı olsa da özellikle barbar istilalarıyla birlikte Batı Roma'dan kopmuş böylece Roma'nın ve Yunanistan'ın mirası da Bizans'a kaymıştır. Oluşan bu yeni sentez Bizans İmparatorluğu'nun karakteristik özelliğini

³⁴ Roma ilk olarak siyasi anlayışını krallık rejimine dayalı oluştururken, yaklaşık olarak M.Ö.508 ' li yıllarda cumhuriyet yönetimini benimsemiş, Octavius 'un ilan edilmesiyle birlikte de imparatorluk rejimine geçilmiştir.(M.Ö.27)

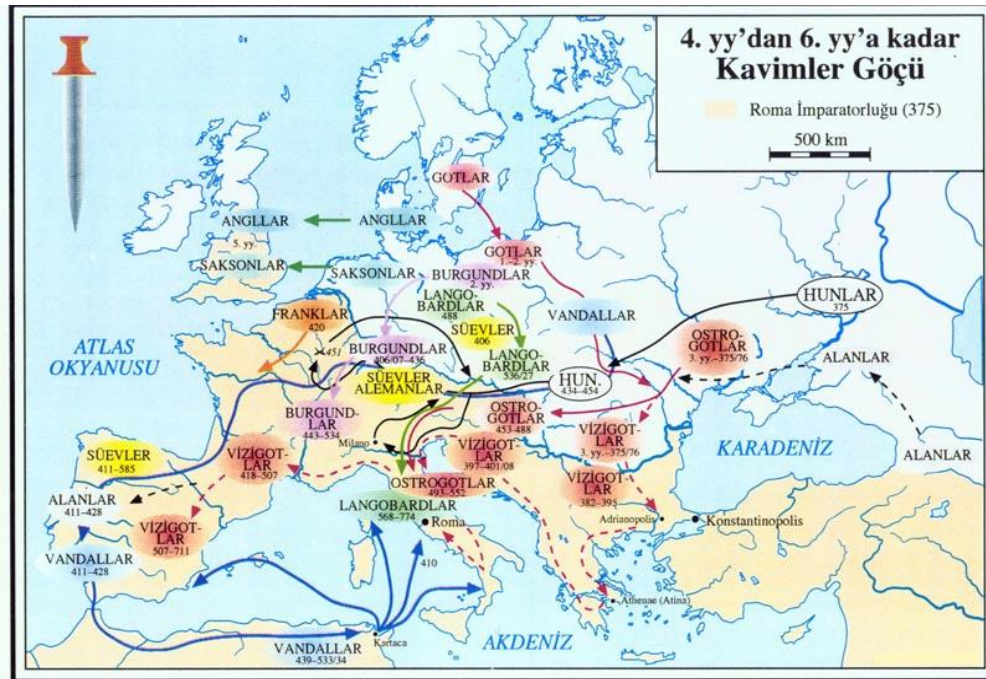
³⁵ M.V. Levchenko, Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, çev. Maide Selen, İstanbul.1999, s.12-30.

³⁶ Işın Demirkent, "Bizans" DİA, C.6, İstanbul.1992, s.230.

meydana getirmiştir.³⁷ Tarihin akışını etkileyen Kavimler Göçü kaçınılmaz olarak Bizans'ı da etkilenmiş ve bu süreç Bizans'ı daha farklı bir noktaya taşımıştır.

1.2. Kavimler Göçünden Roma İmparatorluğu'nun Parçalanışına Kadar ki Siyasi Yapı

Kavimler göçü; tarihin en önemli olgularından biri olup dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını derinden etkileyen kitlesel bir harekettir. Bu süreci başlatanlar ise Hunlar olmuştur.³⁸ Hunlar 374-375 yıllarında İtil Nehri'ni geçerek batıya doğru ilerlemişlerdir. İtil Nehri'ni geçtikleri sırada itil ve don nehirleri arasında göçebe bir toplum olarak yaşayan Alanlar, Karadeniz'in kuzeyinde ise bir German kavmi olan Gotlar, daha batıda Transilvanya ve Galiçya'da Gapidler, bugün ki Macaristan'da, Tisza Nehri dolaylarında Vandallar ve yine bu bölgede küçük germen toplulukları ile İran ve Slav ırkından guruplar yaşamaktaydı³⁹.

Harita 1. IV-VI. yüzyıl'a kadar Kavimler Göçü⁴⁰

³⁷ Paul Lemerle, Bizans Tarihi, çev. Galip Üstün, İstanbul.1994, s.9.

³⁸ Hunlarla ilgili 355-365 yıllarına kadar kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Avrupa'ya geçişleri ve Roma ile bağlantıları sayesinde IV. yüzyıl'da Hunlardan bahsedilmeye başlanmıştır. Hunlara karşı ilgi ise Alanları mağlup etmeleriyle başlamıştır. Atilla'nın iktidara gelmesiyle de bu ilgi doruğa ulaşmıştır.

Lajos Ligeti, Atilla Ve Hunlar'ın Menşei, çev. Şerif Baştan, A.Ü.DTCF yay, İstanbul.1962, s.106.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul.1993, s.69.

John Bagnell Bury, History Of The Later Roman Empire From The Death Of Theodosius I To The Death Of Justinian (395-565), vol.1, St Martins press ,Newyork.1958,s.114.

⁴⁰ www.google.com.tr/search=Avrupa haritaları

Hunlar ilk önce Romalıların acımasız düşmanları olan Alanlar üzerine yürüyerek kendi hâkimiyetleri altına almışlardır. Gotları da büyük ölçüde etkisiz hale getirdikten sonra vizigotları da malup etmeyi başarmışlardır.⁴¹

Hunların Hücumları karşısında başarı gösteremeyen ve zor durumlara düşen Got kavimleri, Doğu Roma'ya başvurarak onlara tabi olmayı istemişlerdir. Böylece Doğu Roma, iş gücünü karşılamak ve orduda istihdam etmek üzere Gotlarla iş birliği yapmıştır. Ancak bu ilişki fazla uzun sürmemiş ve Gotların isyanıyla sona ermiştir. Bu kez Alan ve Hunlarla işbirliği yapan Gotlar (M.S.370) Doğu Roma'yı büyük bir yenilgiye uğratmıştır.⁴²

Roma tahtına Theodosius'un geçtiği tarihte (379-395) imparatorluk, büyük bir Hun kuşatması altındaydı.⁴³ Theodosius bu baskıyı ancak komşu barbar kavimlerin güçlerinden faydalanarak kırmaya çalışmış ancak bu hamleler sadece kısmi bir başarı sağlamıştır. Hatta bu tutum orta vadede barbarların imparatorluk içinde daha da güçlenmesine ve Roma ordusunun Germanleşmesine neden olmuştur.⁴⁴ Hunlar 390'lı yıllardan, Atilla'nın son yıllarına kadar Doğu Roma'nın baskı altına alınması ve Batı Roma'yla da iyi ilişkiler sürdürülmesi şeklinde bir politika benimsemiştir. Bu politikanın bir sonucu olarak 395 yılında Doğu Roma'ya karşı ilk kuşatma hareketi gerçekleştirmiştir.⁴⁵ Hunların Doğu Roma üzerindeki baskılarını arttırmalarında, Doğu Roma ile Batı Roma arasındaki çekişmeler etkili olmuştur. Savunmasız kalan Doğu Roma'nın sınırları Hunların hedefi haline gelmiştir.⁴⁶ Büyük theodosius'un ölümünden hemen önce imparatorluğu iki oğlu arasında paylaştırmıştır. Aslında uzun bir süreden beri kopuk olan ilişkiler böylece resmen kopmuştur. Batı'nın yönetimi Honorius'a Doğu'nun yönetimi ise Arcadius'a bırakılmıştır. Bu bölünmede birlik imajı çizilmiş ve fermanlar her iki padişahın adına çıkarılmış olursa da M.S.395 tarihi Roma İmparatorluğu'nun kesin bölünme tarihi olarak kabul edilmiştir.⁴⁷

⁴¹ E.A.Thompson, Hunlar çev. M.Sibel Dingel, Phoenix Yay, Ankara,2008, s.39.

⁴² Jordanes, Romana Et Getica (neşr.Theodor Hommsen), Berolini, 1882,s.92-93,;Thompson, s.41-42, Hüseyin Namık Orkun, Atilla ve Oğulları, Remzi Kitaphanesi, Yay., İstanbul, 1933,s.18; Ammianus Marcellinus, Later Roma Empire (A.D. 354-378),Penguin Press, London, 2004, s.442

⁴³ Thompson, s.43.

⁴⁴ Steven Runciman, Byzantine Civilisation, London,1961, s.138,

⁴⁵ Kafesoğlu, s.71.

⁴⁶ Zosimus, The History Of Count Zosimus (trans. W.gren and T.Chaplin), General Books Press,London, 1814,s.93-96.

⁴⁷ M.V.Levtchenko, Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, çev. Maide Selen, İstanbul.1999, s.31; Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Cevdet R. Yularkıran, İstanbul,1939,s. 12-13.

Arcadius döneminde (395-408) Hun ve Got baskıları devam etmiştir. Doğu Roma bu tehditler karşısında Gotlara karşı Hunlardan yardım istemiş, Hunlara verdiği haraç sayesinde de bu desteği alabilmiştir.⁴⁸ Aynı şekilde bu dönem, Batı Roma’da Got, Sarmat ve diğer barbar kavimlerin saldırılarına ancak Hunların yardımıyla direnebilmiştir.⁴⁹ Arcadius’un ölümünden sonra (408) oğlu II. Theodosios tahta geçmiş ve 42 yıl gibi uzun bir süre tahtta kalmıştır (408-450). Bu dönemde de Doğu Roma’nın mevcut sorunları devam etmiştir. Bunun yanında Hunlarda Doğu Roma üzerinde ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu tehlide karşı Konstantinopolis surları inşa edilmiştir (413-447). Theodosios veya Anthemik olarak anılan bu surlar Bizans’ı yüzyıllar boyunca birçok tehlide karşı korumayı başarmıştır.⁵⁰ Hunların Batı Roma’ya verdiği destek ise 450 yılına kadar sürmüş ve bu destek sayesinde Batı Roma’nın ömrü yaklaşık olarak 50 yıl daha uzamıştır.

II. Theodosios döneminin en önemli gündemlerinden biri de yüzyıllar boyunca Doğu Roma’yı uğraştıracak bir sorun olan sasani meselesidir. Bu sorun Doğu Roma’nın sadece siyasi bir sorun olmayıp aynı zamanda Doğu Roma’nın ticaretini önemli ölçüde sekteye uğratmasından dolayı ekonomik boyutu olan da bir sorundur.⁵¹ Hunlar bu kaotik ortamından faydalanmayı bilmişler ve Doğu Roma ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar sayesinde hem siyasi hem de ekonomik yönden gücünü artırmıştır. II. Theodosios’un 422 yılında yaptığı bir anlaşma gereği Hunlara 350 libre altın verilmesi Hunların Doğu Roma’dan elde ettiği kazanca verilebilecek küçük bir örnektir.⁵² Ancak yapılan anlaşmalar ve ödenen yüklü miktarda paralar Hunlar ve Doğu Roma arasında kalıcı bir barış sağlamaya yetmemiştir. II.Theodosios, Hunların gücünü kırabilmek için Hun egemenliği altında yaşayan toplumları kışkırtma faaliyetleri ve bunun neticesinde Doğu Roma’nın, Hun imparatorluğundaki yabancılardan ücretli asker toplama faaliyetine ve Doğu Romalı tüccarların Hun topraklarında ki ticaretine engelleme getirilmiştir.⁵³

Hunların başına 435’te Atilla geçtiği zaman Doğu Roma belki de II. Theodosios döneminin en büyük sıkıntılarını yaşamaktaydı. Atilla tahta geçtiğinde Doğu Roma’nın

⁴⁸ Zosimus, s.101-107 ; Thompson, s.50.

⁴⁹ Zosimus, s.110; The Fragmentary Elasicising Historians Of The Later Roman Empire (Eunopius, Olympiodorus, priscus and Malchus), vol.I. (trans.R.C.Blockley) Liverpool, 1981, s.109.

⁵⁰ A.Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, CI, (çev. Arif Müfit Marsel), Ankara, 1943, s.128.

⁵¹ Sasaniiler’le mücadele 421 yılında yapılmış, bu mücadeleyi Bizans kazanmışsa da bu kesin bir zafer olamamış sadece çatışma ortamını durduran bir galibiyet olmuştur.

⁵² J.B.Bury, s.296; Thompson, s.48.

⁵³ Kafesoğlu, s.72.

ödediği altın 350 libreden 700 libreye çıkarılmıştır. Bu dönemde Doğu Roma'nın diğer büyük problemi ise Kuzey Afrika'nın Vandalların eline geçme tehlikesiydi. Kuzey Afrika'nın elden çıkması Doğu Roma'yı olduğu kadar Batı Roma'yı da etkileyecekti. Zira Kartaca'da oluşturulacak bir filo Doğu ve Batı Roma'yı mahvedebilirdi.⁵⁴ Bizans'ın 441 yılında 1100 gemilik bir donanmayı Kartaca'ya göndermesi, Atilla'nın Doğu Roma'ya yönelmesini kolaylaştırmıştı ve Doğu Romayı arkadan kuşatarak güç durumda bırakmayı başarmıştır. Böylece Bizans, Hunlar ile 443 yılında Anatolius antlaşması yapmak zorunda kalmıştır.⁵⁵ Hunlar antlaşma şartlarına uymayan Doğu Roma'yı üç yıl sonra daha büyük bir donanmayla kuşatmışlardır. 447 yılındaki bu başarılı kuşatmanın ardından 448 yılında Doğu Roma ile II. Anatolius antlaşması yapılmıştır.⁵⁶ Hedefini Batı Roma ve İran üzerine çeviren Atilla, 450 senesinde Doğu Roma'yla bir antlaşma daha yapmıştır. Bu antlaşma gereği 448 yılında Doğu Roma'dan alınan Tuna'nın güneyindeki eyaletler Doğu Roma'ya geri verilmiş ve Theodosios'un bir daha rahatsız edilmeyeceğine dair teminat verilmiştir. Bu antlaşma Doğu Roma'nın diplomatik başarısı gibi görünse de Atilla Bu antlaşma ile birlikte Doğu Roma'yı bir süre daha kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Zira asıl hedef Batı Roma ve İran'dır. Ancak Doğu Roma İmparatoru II.Theodosios'un 450'de ve Atilla'nın da 453'te hayatlarını kaybetmeleri, her iki taraf açısından da yeni hedef ve politikaların belirlenmesi anlamına geliyordu. II.Theodosios döneminde Doğu Roma sadece Hunlarla değil aynı zamanda da Got kavimleri ve İran'la da mücadele halinde olmuştur. Buna ek olarak uzun bir süredir var olan mezhep tartışmalarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır.⁵⁷

II.Theodosios'un ölümüyle birlikte, onun yerine Trak asıllı komutanı Markianos geçti (450-457). Markianos dış politikada değişikliğe giderek Hunlara boyun eğmemeyi düşünüyordu. Markianos'un tahta geçişinden iki yıl sonra Atilla'nın ölümü ve Hun İmparatorluğunun hızla zayıflayarak dağılma sürecine girmesiyle, Hun İmparatorluğu

⁵⁴ Thompson, s.104.

⁵⁵ Hunlarla antlaşma yapan Romalı komutan Anatolius'un adını taşıyan bu antlaşma gereği; kaçakların hemen teslimine, ödenmeyen vergi borcunun 6000 libre olarak ödenmesine, rutin verginin 3 katına çıkarılmasına ve Atilla'ya her yıl 2100 libre ödenmesine karar verilmiştir.

Hüseyin Namık Orkun, Türk Tarihinin Bizans kaynakları, Ankara, 1938,s.11; Ali Ahmetbeyoğlu, Grek Seyyahı Priskos (V.Asır)'a göre Avrupa Hunları, İstanbul, 1995, s.26.

⁵⁶ Bu antlaşma gereği Tuna'nın güneyinde bulunan ve Doğu Roma'ya sınır olan 100-120 mil mesafedeki Sınır şeridi Doğu Roma'nın elinden çıkarılmıştır. Doğu Roma'dan Alınan vergiye ise devam edilecektir. (miktar belli değil)

Thompson, s.127-128.

⁵⁷ 431 yılında dini tartışmalara son vermek amacıyla Efes'te III. genel konsil toplanmıştır.

Markianos'un umduğundan rahat bir şekilde Doğu Roma üzerinde bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde Hun baskısını üzerinde hissetmeyen Doğu Roma iç meselelerine yönelmiş ve daha çok din eksenli problemlerle uğraşmıştır. Nitekim 451 yılında toplanan Kadıköy ve Efes konsillerinde Ortodoks inancının esasları oluşturulmuştur. Yine bu konsilde Konstantinopolis ve Roma Piskoposları'nın eşitliğini kabul eden görüş, iki kilise arasındaki rekabetin başlangıcı olmuştur. Doğu Roma'nın konsili toplanmasındaki amaç, mezhep çatışmalarını bitirmek ve birlik oluşturmayı sağlamak olsa da Monofiyit ve Nasturi inancına mensup bir kesimi küstürerek devletten uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu kırgınlık ileriki zamanlarda özellikle de bu görüş mensuplarının yaşadığı doğu eyaletlerinde kopmalara neden olacaktır.⁵⁸

Kavimler göçünün sonucunda büyük bir darbe alan ve etkilenen Roma imparatorluğunda ticaret de bundan nasibini almıştır. Kavimler Göçü siyasi düzeni bozarken iktisadi yapıyı da alt üst etmiştir. Zira imparatorluğu birbirine bağlayan yollar harap olduğu için, transit ticaret de durma noktasına gelmiştir.⁵⁹ Roma çöküş sürecine girdiğinde, ticaret eski döneme kıyasla çok kötü bir noktaya gelmişti. Paranın değerini yitirmesi alım gücünü düşürmüştü ve bir zamanlar canlı yapıya sahip olan Roma piyasası bu canlılığını yitirmiş ve varlığını, sadece küçük ve orta ölçekte üretim ve ticaret yapan küçük bir gurupla devam ettirmeye çalışmıştır.

1.3. Roma İmparatorluğu'nun Parçalanışından VII. yüzyılın Sonuna Kadar ki Siyasi Yapı

Batı Roma İmparatorluğu uzun süre maruz kaldığı Hun, Got ve German kavimlerinin baskıları sonucu 476 yılında yıkılmıştır. Doğu Roma (Bizans) ise büyük badirelerden geçse de yaklaşık bin yıl daha varlığını sürdürebilmiştir. Atilla'nın ölümünden sonra gücünü büyük oranda kaybeden Hun kuvvetlerinin bir kısmı, İmparator Leon I (457-474) ve Zeno (474-491) döneminde Tuna boylarına yerleşmiş, bir kısmı ise imparatorluk ordusuna katılmıştır⁶⁰. Yani artık Hunlar Bizans için tehdit unsuru olmaktan uzaktır. Hatta Hun-Bizans ilişkisi öyle bir noktaya gelmiştir ki ticari ilişkilerin devamı noktasında gönderilen elçiler Bizans tarafından geri çevrilmeye bile

⁵⁸ Diehl, s.23

⁵⁹ Rene Sedillot, Dünya Ticaret Tarihi, Değiş tokuştan Süpermarkete, çev. Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1983, s.134-135.

⁶⁰ Thompson, s.197-198.

başlanmıştır. Atilla'nın çocuklarının 468-469 yıllarında İmparator Leon I'e elçiler göndererek, ellerindeki fazla malların ticaretinin yapılması noktasında, Tuna boylarındaki eski pazarlarının yeniden yapılandırılmasını talep etmişlerdir. Ancak Bizans imparatoru, Hunların sadece ticari kaygılarla sunulan bu teklifini geri çevirmiştir. Bizans'ın bu şekilde olumsuz bir tutum sergilemesindeki temel etmenler; Hunların artık tehditkâr bir yönlerinin olmaması ve geçmişten kalma öfke olarak ifade edilebilir. Bizans'ın bu tutumu hunlar açısından çok olumsuz yansımalarla neden olmuştur, öyle ki hunlar artık temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmişlerdir. Zira hunlar yeterli üretim kaynaklarına sahip olmayıp bu konuda Doğu Roma'ya bağımlıdılar.⁶¹

Bizans tahtına geçen Anastos (491-518) özellikle siyasi ve mali alanda reformlar gerçekleştirmiş ve ekonomik bir kalkınma sağlamıştır. Anastos'un aktif dış politikadan ziyade daha çok ülke içi problemlerle meşgul olması, kısa bir süreliğine de olsa Bizans'ın dışarıdan büyük bir baskıya maruz kalmadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Anastos'un ölümüyle yerine muhafız kuvvetleri komutanı olan I.Justen (518-527) imparator oldu. I.justen'in imparator olmasıyla birlikte Bizans tahtında yeni bir sülale dönemi de başlamış oldu. 527 de I.Justen döneminde kendini iyi yetiştirmiş, kendini Eski Roma İmparatorları'nın halefi olarak gören aynı zamanda da I.justen'in yeğeni olan I.justinyen (527-565) imparator oldu. I.Justinyen hem kendi dönemine hem de kendinden sonraki döneme damgasını vurmuş bilge bir imparatordu.⁶² Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra eski imparatorluk kararnamelerini inceleterek 529 yılında Codex Justinyen'i yayınlamıştır. Devletin idare şeklinde de yeni düzenlemelere gitmiş, eyaletlerde ki askeri ve sivil yönetimlerin birbirinden ayrı oluşu anlayışına karşı çıkarak yönetimlerin birleştirilmesi ve sadeleştirilmesini benimsemiştir. I.justinyen 38 yıl boyunca başta siyaset, kültür ve ekonomi olmak üzere birçok alanda iyileştirme ve yenilikler yapmıştır. Hiç şüphesiz ki I.Justinyen'in bu çok yönlü başarılarında, onunla birlikte çaba harcayan önemli isimlerin de büyük katkıları olmuştur. Savaş uzmanları

⁶¹ Thompson, s.223-225.

⁶² Georg Ostrogorsky, Bizans Devlet Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara,1995, s.65; J.B.Bury,History ofthe Later Roman Empire from the death of Theodosios I to the death of Justinian (395-365), Vol.I, St. Martins Press, New York, 1958 s.24-25.

Belisaris ve Narsos, Hukuk alanında Tribanianos ve idari işlerde praetorios ile İoannos bunlardan sadece bir kaçıdır.⁶³

Kendini Roma imparatoru olarak kabul eden I.Justinyen, imparatorluğu yeniden eski sınırlarına ulaştırmayı ve Germanlerin işgal ettikleri toprakları geri almayı hedeflemiştir. Bu dönemde Batı Avrupa’da Germanler, doğuda İran, Kuzeyde de Slavlar ve Avarlar Bizans için tehdit unsuru olmuştur.⁶⁴ Bizans bu dönemde ağırlıklı olarak batıya yönelmiş; Vandallar, Ostrogotlar ve kısmen de Vizigotlara karşı başarılı sonuçlar almıştır.⁶⁵ Bizans’ın batıda almış olduğu başarılar önemli olmasına rağmen, hedefin batı olması Bizans’ı doğudan ve kuzeyden gelen tehditlere karşı savunmasız bırakmıştır. I.Justinyen batıdaki barbar kavimlere karşı harekete geçmeden önce, doğusunu güven altında tutabilmek maksadıyla, İran’la 532 yılında (senelik vergi vermek şartıyla) “Ebedi Sulh” anlaşmasını yaptı.⁶⁶ I.Justinyen bugün ki Cezayir ve Tunusun doğu kısımlarını, ıspanyanın güney ve doğusunu, Sicilya ve sardunya adalarını hâkimiyeti altına almış böylece Akdeniz’i yeniden bir Roma gölü haline getirmeyi başarmıştır.⁶⁷ I.Justinyen’in batıdaki başarısı doğuda söz konusu olmadığı gibi, İran, Bizans’la yaptığı “Ebedi Sulh” anlaşmasını bozarak Bizans’a karşı tekrar harekete geçmiştir. Uzun süren bir mücadeleden sonra, 562 yılında yeni bir anlaşma yapılmış ve Bizans bu anlaşmayla birlikte bir müddet nefes alabilmiştir.

Bizans’ın siyasi ve ekonomik yaşamını etkileyen diğer unsurlardan biri de Avarlardır.⁶⁸ Avarların Bizans’la ilk resmi teması 558 yılında olmuştur.⁶⁹ Bizans’a gönderilen elçiler iki ülke arasında ittifak teklifinde bulunmuşlardır. Avarların ittifak teklifini Bizans kabul etmiştir. Bu teklifin onayında Bizans’ın Avarları, egemenliği altına almakta zorlandığı Bulgar ve Slavlara karşı kullanma niyeti yatmaktaydı. Avarlar 562’de Bizans’a yeniden elçiler göndermişler ve Bizans toprakları içersisindeki Aşağı Tuna bölgesine yerleşme hakkı talep etmişlerdir⁷⁰. Ancak Justinyen, Avarların Konstantinopolis’e bu kadar yakın bir bölgede yerleşmelerinin potansiyel bir tehlike oluşturabileceğini düşünmüş ve teklife sıcak bakmamıştır. Avarlara Aşağı Pannonia’da ki topraklar teklif edilmiş ancak Avarlar bu teklifi geri çevirmişlerdir. Bunun üzerine

⁶³ Levchenko, s.58; Ostrogorsky, s.64

⁶⁴ A.A.Vasilev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Arif Müfit Mansel, Ankara, 1943, s.169.

⁶⁵ Emmanuel Berl, Atilla’dan Timur’a Avrupa Ve Asya, çev. Gülseren Devrim, İstanbul, 1999, s.34-35.

⁶⁶ Vasiliev, s.76; Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Fikret Bıyıklıoğlu, İstanbul, 1937, s.35.

⁶⁷ Ostrogorsky, s.66.

⁶⁸ Geniş bilgi için Bkz.Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1993, s.75-79.

⁶⁹ R.C.Blockley, The History of Menader The Guardsman, Liverpool, 1985,s.49.

⁷⁰ Hersak, s.644.

Avarlar Tuna'nın batısındaki Lombardlarla ittifak kurarak Macaristan'a yönelmiş ve Gapid Kavmi'nin topraklarını işgal etmiştir. Daha sonra ise Bulgaristan'ın bir kısmına ve Macaristan'ın batısına hâkim olmuşlardır.⁷¹

I. Justinyen'in ölümü (565), Bizans'ta büyük bir sarsıntıya yol açmış ve bu sarsıntının yankısı, kendinden sonra gelen II. Justen (565-578) döneminde kendini fazlasıyla göstermiştir. Bu dönemde ekonomik ve askeri problemlerin yanında Avar, Slav, Lambard, ve İran tehdidiyle de uğraşılacak zorunda kalınmıştır.⁷² Bu dönemde II. Justen iktisadi sorunların üzerine giderek, halkın üzerindeki mali yükü hafifletmek için bir takım adımlar atmıştır. Halktan toplanan vergilerin azaltılması, önceki dönemde "Zorunlu Borçlanma" adı altında toplanmış paraların iade edilmesi, borcunu ödeyemeyerek hapse girenlerin serbest bırakılması, bu adımlardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca mali yükü hafifletmek için, I. Justinyen döneminde İran, Avar ve Hunlarla (düzenli olarak yüklü miktarda para ödemek şartıyla) yapılmış anlaşmaları tek taraflı olarak iptal etmiştir. Nitekim bunun sonucunda İran, Avar, Slav ve Lambardlarla savaşmak zorunda kalmıştır. II. Justen döneminde gerek batıda gerekse de doğuda birçok hezimet yaşanırken özellikle Avarlar bu dönemde oldukça güçlenmiştir.⁷³

İmparator II. Justen döneminde zor geçen Bizans hayatı, II. Justen'in ölümünden sonra tahta geçen II. Tiberios (578-582), Mavrikios (582-602), Phokos (602-610) dönemlerinde de oldukça zor geçmiştir.

II. Tiberios döneminde (578-582) oldukça karmaşık ve zor olaylarla karşı karşıya kalınmıştır. II. Tiberios tahta geçer geçmez İran'a karşı ittifak için Göktürk kağanı İstemi Kağan'a elçi göndermiştir ancak bu teklif İstemi Kağan tarafından geri çevrilmiştir.

Yinede II. Tiberios İran'ın üzerine yürüyerek İran'ı mağlup etmeyi başarmıştır. Bunun yanında İtalya'yı istila eden Lombardlar'a karşı savunma savaşını sürdürebilmek için de Avarlara yüklü bir vergi ödeyerek onlarla barış yapmıştır. Buna rağmen Bizans rahat bir nefes alamamıştır. Zira bu kez de aynı yönden Slav guruplarının saldırılarına maruz kalınmaya başlanmıştır. Slavlar Tuna'yı aşarak Trakya'ya girmiş, Makedonya ve Teselya'yı da yağmalamışlardır.⁷⁴ Bizans Slavlara karşı Avarlardan yardım istemiştir,

⁷¹ Rasonyi, s.79.

⁷² Levchenko, s.104; Diehl, s.42-44; Ostrogorsky, s.73; İsmail Mangaltepe, "VI.yüzyılın ikinci yarısında Avar-Bizans Münasebetleri" (Prof.Dr.İşin Demirkant Anısına), Dünya yay, İstanbul, 2008, s.4.

⁷³ Avarların sınırları, batıda Thuringia'dan doğuda Don nehrine, güneyde Tuna'dan kuzeyde Baltık Denizi'ne kadar genişlemiştir.

⁷⁴ Levchenko, s.105.

bunu kendileri açısından bir fırsat olarak değerlendiren Avarlar, Bizans'ın bu teklifini kabul etmiş ve hem Slav topraklarını yağmalayıp zengin ganimetleri ele geçirmiş hem de Slavları hâkimiyetleri altına almışlardır.⁷⁵

İmparator Mavrikios dönemi (582-602) Bizans için genel olarak bir önceki dönemin sorunlarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Ancak bu dönem yıpranmış ve yorgun düşmüş Roma Devlet Sistemi'nden, genç ve dinamik Bizans Devlet Sistemi'ne geçiş dönemi olarak değerlendirilir⁷⁶. Mavrikios döneminde Bizans'ın, Avarlar ve Slavlarla yoğun mücadeleleri olmuştur. Avarların Orta Avrupa'ya girişiyle birlikte, Bizans hem Avarların hem de onlara tabi Orta Tuna'da yaşayan Slav kabilelerinin artan baskılarına maruz kalmıştır.⁷⁷ Avarların ve Slavların Balkanlar'da hızlı ilerlemelerinin ardında, Bizans'ın İran'la vermiş olduğu mücadelenin büyük etkisi vardır. Bizans zaman zaman Slav ve Avar boylarına karşı darbeler indirmişse de, hareketli bölgenin Bizans'ın merkezine uzak oluşu ve mücadelenin uzaması, başarıların kalıcı olmasını engellemiştir. Buna rağmen Avarlar zayıflamış ve dağılma noktasına gelmiştir. Bu dönemde Bizans'ta patlak veren bir isyan akabinde Mavrikios'un öldürülmesi, senatonun desteğiyle Phokos'un başa getirilmesi ve artan İran baskısı Avarları dağılmaktan kurtarmıştır.⁷⁸

Phokos dönemi (602-610) Ortaçağ Bizans Tarihi'nin başladığı dönem olup, bu dönemde iç ve dış problemler iyice artmıştı. Bizans'ın askeri gücü gerek Balkanlar'da gerekse de Asya'da tam bir çöküş yaşamaktaydı. İran, Bizans üzerinde baskılarını arttırmış, Anadolu'yu geçerek Kayseri'yi ele geçirmiş ve hatta Kadıköy'e kadar ilerlemişti. Balkanlarda ise Avar-Slav dalgası yayılmasını hızlandırmıştı.⁷⁹

Bizans böylesine zor bir dönemden geçerken, tahta Heraklios geçti (610-641). Bizans'ın en büyük imparatorlarından biri olan Heraklios tahta geçtiği zaman devletin ekonomik ve siyasi yapısı neredeyse çökmüş durumdaydı. İdari mekanizma işlemez olmuş, ücretli askere dayalı ordu sistemi finans bulamadığından dağılma noktasına gelmişti. Doğuda İran, kuzeyde Avar-Slav akınları, Bizans'a başkentin Kartaca'ya taşınılması fikrini bile düşündürmüştür. Heraklios İran tehdidini ortadan kaldırabilirse, diğer sorunların daha çabuk üstesinden gelebileceğini düşünmüştür ve bu doğrultuda

⁷⁵ Blockley, The History of menader, s.191-195; Rasonyi, s.80-81; Denis Sinor, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul,2000,s.286.

⁷⁶ Ostrogorsky, s.74.

⁷⁷ Levchenko, s.105; Ostrogorsky, s.74.

⁷⁸ Ostrogorsky, s.76.

⁷⁹ Levchenko, s.105.

Avarlarla büyük bir meblağ karşılığında anlaşma sağlamıştır (619).⁸⁰ Avrupa'dan Asya'ya birliklerini geçiren Bizans, 622 yılında İran'la savaşa başladı. Bizans, Hazarlarla yapmış olduğu ittifakla İran'ı yenmeyi başarmıştır.⁸¹ Bu sırada Artan Avar baskısı üzerine imparator Konstantinopolis'e dönmek zorunda kalmış ve Avarlarla yeni bir anlaşma imzalamıştır (623). Yapılan anlaşmayla Avar baskısını ortadan kaldıran Heraklius, 623 ve 628 yılları arasında İran'a üç sefer düzenlemiştir.⁸² Bizans, İran'a karşı vermiş olduğu mücadeleyi sürdürürken, Avarlar Bizans'la yapmış oldukları anlaşmayı tek taraflı olarak feshederek Slavlar, Bulgarlar ve Gapidlerle İstanbul üzerine sefer yapmışlardır.⁸³ Bu sefer sonucunda İstanbul kuşatılmıştır. Bu kuşatmada İranlılar da kuzey gurubuna destek vermişlerdir. Donanma eksikliğinden dolayı Kuşatma başarısızlıkla sonuçlanırken, Avarlar'da bu başarısız kuşatmanın ardından hızla bir zayıflama içerisine girmişlerdir. Avarlar'a bağlı hem Karadeniz'in hem de Hazar Denizinin kuzeyindeki Bulgar ve Slav kavimleri Avar hâkimiyetinden çıkmıştır. Güneydeki Avar hâkimiyetine Bulgarlar son verirken, Frank Kralı Şarlman Avar Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmıştır.⁸⁴

Bizans 627 yılında İran üzerini yeniden yönelmiştir. Hazarların Kafkasya'yı işgal ederek İran'a girip Tiflisi kuşatmalarını fırsat bilen Heraklius, sasanî ordusunu adeta imha etmiş 628 yılında ise şahın en sevdiği ikamet yeri olan Dastogord'da girmiştir.⁸⁵ Böylece çok uzun bir süreden bu yana Bizans 'rahatsız eden bu tehdit ortadan kaldırılmış. Sasaniler Urfa'dan İskenderiye'ye kadar olan kısımdan geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁸⁶ Böylece Suriye, Filistin ve Mısır toprakları da yeniden ele geçirilmiştir. Bizans böylece kısa dahi olsa İslam fetihlerin kadar rahat bir nefes almış olacaktır.

Heraklius dönemi Bizans için başarıların ve pek çok alanda yeniliklerin yaşandığı bir dönem olmuşsa da, Bizans için sorunların tamamen bittiği bir dönem olmamıştır. Heraklius'un ölümünden sonra Bizans tahtına kısa süreliğine III. Konstantin

⁸⁰ İsmail Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S.10, 2006, s.2-3; The Chronicle of Theophanes, (A.D.602-813), (edit and trans.by Harry Turtledove), University Of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, 1982, s.12.

⁸¹ Bkz. Sezgin Güçlüay "Bizans-Sasanî Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri", Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Haziran 2006, S.234, s.42-46.

⁸² Ostrogorsky, s.95; Vasilliev, s.251.

⁸³ Kafesoğlu, s.154; Theophanes, s.21-22.

⁸⁴ Ostrogorsky, s.99; Michael Whitby, s.84; Tibor Zivkovic, "Avarlar İle Slavlar Arasındaki ilişkiler"(529-626) çev. Kürşad U. Akpınar, Türkler 2, Ankara, 2002, s.85; Rasonyi, s.85.

⁸⁵ Nikephoros Patriarch Of Constantinople Short History, Tex, Trans. and Comment. by Cyril Mango, Washington, 1990, s.63-67; Ostrogorsky, s.97.

⁸⁶ Levchenko, S.III.

ve Herakleones (641-642) geçmiştir. 642 yılında tahtın ismi yine değişmiş ve II. Konstan imparator olmuştur (642-668). Bu dönem Bizans için oldukça zor geçmiştir. Zira hızla ilerleyen İslam fetihleri karşısında Tunus'un içlerine kadar Kuzey Afrika kaybedilmiş, aynı şekilde Kıbrıs ve Rodos'ta Müslümanların eline geçmiştir. 655 yılında yapılan ilk büyük deniz savaşını Müslümanlar kazanınca Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğü tamamen sarsılmıştır. Ancak bu dönemde İslam dünyasında ortaya çıkan ayrılık, Halife Osman'ın şehit edilmesi, Halife Ali ve Muaviye arasındaki hilafet mücadelesi ve Halife Ali'nin şehit edilmesi Bizans'a adeta bir can suyu olmuştur.

II. Konstan'ın ölümünden sonra Bizans'a IV. Konstantin Pogonat geçmiştir (668-685). Bu dönem hem İslam tarihi için hem de Bizans için önemli gelişmelere sahne olmuştur. Araplar Bizans'ı ablukaya almış fakat başarılı olamamışlardır. Bizans'ın Araplar karşısında almış olduğu bu başarı, o döneme kadar neredeyse hiç mağlubiyet görmemiş Araplara karşı adeta soğuk duş etkisi yapmıştır.⁸⁷ Ancak zafer için kesin bir sonuç alınacağı sırada, Türk asıllı Bulgarların Balkanlardan içeriye girişi, Bizans'ı Araplarla barış yapma yoluna itmiştir.⁸⁸ Arap kuşatmasının kalkmasıyla Bizans, Bulgarlara karşı harekete geçmiş ancak istenilen başarı elde edilemediği gibi Bizans, Bulgar ve Slavların birlikte kurmuş oldukları devleti tanımak zorunda kalmıştır.⁸⁹

IV. Konstantin'in ölümünden sonra Bizans tahtına oğlu II. Justiniyen geçmiştir (685-695). II. Justiniyen Balkanlar'da Bulagar ve Slavları itaat altına almak için sürdürdüğü iskan politikasıyla aynı zamanda ordunun ve üretimin gücünü de arttırmıştır. Ayrıca Aristokrasiye karşı sert bir tutum sergileyen imparator, bu düzeni tamamen ortadan kaldırmakla tehdit etmiştir.⁹⁰ Halkın sevgisini kazanmaya yönelik bu taktik tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır. Hem katı iskân politikalarından, hem de devletin sıkı maliye politikalarından dolayı oluşan baskı, halkın isyan etmesine neden olmuştur. İsyân sonucunda II. Justinyen tahttan indirilmiş ve yerine II. Leoniüs (695-698) ve III. Tiber (698-705) tahta geçirilmiştir. Ancak Bulgarların ve Slavlarında yardımıyla II. Justinyen tekrar tahta getirilmiştir (705-711). İkinci kez tahta çıkan

⁸⁷ Theophanes, s.52-53.

⁸⁸ Ostrogorsky, s.118; Theophanes,s.55.

⁸⁹ Vasiliev, s.227; Ostrogorsky, s.117.

⁹⁰ Ostrogorsky, s.130.

deneyimli imparator Justinyen, 711 yılında çıkan donanma isyanıyla koltuğunu yine devretmek zorunda kalmıştır.⁹¹

II. Justinyen'in Tahttan indirilmesinden sonra, yaklaşık 6 yıllık bir taht mücadelesi meydana gelirken 711 ve 717 yılları arasında kısa dönemlerle; Filipikus (iki yıl), II. Anastos (iki yıl) ve Teodos (bir yıl) tahta geçmiştir. 717 yılında İsoriya Sülalesi'nin bir mensubu olan III. Leon tahta geçmiştir. Bu imparator, özellikle 726 yılında başlattığı "Tasvir Kırıcılık" ile bir asırdan fazla sürecek bir mücadele dönemini de başlatmıştır.⁹²

⁹¹ Levchenko, s.121; Ostrogorsky, s.131.

⁹² Tasvir İrkçılığı: Azaiz ve Meryem tasvirlerini yok eden düşüncedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN TİCARET POLİTİKASI

2.1. Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılışına Kadar ki Ticaret Politikası

İnsanlık tarihiyle birlikte başlayan ticaret, tüm toplum ve coğrafyaların hayatında var olmuştur. Ancak bu varoluşun gücü ve genişliği coğrafya ve toplumlara göre farklılıklar göstermiştir. Coğrafyaların taşıdıkları özelliklere ek olarak toplumların siyasi güç yapıları da ticaretin seyrini ve gücünü belirlemiştir. Bu gerçekten hareketle tarihin en uzun ömürlü ve en geniş sınırlarına hükmetmiş güçlerinden biri olan Roma İmparatorluğu'nun ticaret politikasına ve o dönemki ticaret bölgesine bakmamız yerinde olacaktır

Roma, İtalya Yarımadası'nda kurduğu siyasi egemenliğini, Batı ve Doğu Akdeniz'i ele geçirerek genişletmek istemiş ve Akdeniz Havzası'nın kendine ait olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Anadolu ve Mısır da ele geçirerek Akdeniz'i bir Roma gölü haline getirmeyi başarmıştır. Roma geniş bir coğrafyaya sahip olurken⁹³ Özellikle Akdeniz bu coğrafyada adeta ticaretin kalbiydi.⁹⁴ Roma'da ticaret faaliyetini sürdürenler genelde Yunanlı ve Suriyeli tüccarlar olmuştur⁹⁵. Bu durum Romalıların ticarete yatkın olmadıklarını ve ticari faaliyetlere de çok itibar etmediklerini göstermektedir. Tabiri caizse Romalılar; savaşçı çiftçi ve hukukçu, Grekler ise tüccar olarak doğmuşlardır. Romalılar ticareti ve ticaretin getirdiklerini dışlamıyorlardı, onlar sadece savaşmanın ticaretten daha karlı olduğunu düşünüyorlardı. Romanın ticarete bakışı asırlar sonra bile değişmemiştir. Nitekim Konstantin'in bir fermanında senatörlerin meşru çocuklarının haklarını; aşağı tabakadan kadınlardan, köle kadınlardan, tiyatrocular kadınlardan veya satıcı kadınlardan olma çocuklarına da bahşetmek istemeleri halinde, şereflerini kaybedeceklerini bildirmiştir.⁹⁶

Roma'da perakende ticaretinin çoğunlukla köleler tarafından, uluslararası ticaretin de yabancılar tarafından yapıldığı görülmektedir. Roma'nın yabancı tüccarları

⁹³ Roma toprakları; İspanya, İtalya, Fransa, İngiltere'nin bir kısmı, kuzey Afrika, Anadolu, Tuna'nın güneyi, Macaristan, Arabistan, Mısır ve Akdeniz'deki adaları da kapsayan geniş bir coğrafya

⁹⁴ Demircioğlu, s.296-420.

⁹⁵ Ahmet Rıza Pekin, İpek Yolu, Ankara, 1981, s.32.

⁹⁶ Rene Sedillot, Dünya Ticaret Tarihi, Doğan Süpermarkete, çev. Esat nermi Erendor, İstanbul, 1983, s.104-105.

teşvik eden politikalarıyla birlikte Suriyeli, Grek ve Kartacalı tüccarların yerleri önemli olmuştur. Roma İmparatorluğundaki Latin zihniyeti ticareti her ne kadar hakir görse de, Roma döneminde ticaret bir nevi politika üstü bir yapıda ilerlemiştir. Ticaretin bu şekilde gelişmesinde, Roma İmparatorluğu'nun gelişmiş ulaşım ağının (yollar) etkisi çok büyük olmuştur. Roma'da üretim tamamen başkentin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Yani Romalılar Roma kentinin keyfi için çalışırlardı.

Roma adeta tüketim ve lüksün merkezi konumundaydı. Bu da Roma'yı dışarıdan gelen tüccarların en gözde uğrak yerlerinden biri yapıyordu. Roma'da gıda üretimi tüketimi karşılamıyordu. Buda Roma'yı yaş ve kuru gıda temininde ithalata yöneltmiştir. Ayrıca Roma lüks tüketime de düşkündü. Roma'nın lükse bu kadar düşkün olmasındaki esas sebep şüphesiz ki Romanın sahip olduğu alım gücünden kaynaklanmaktaydı. Romanın bölgelere göre temin ettiği bazı ürünlere bakacak olursak;

Tunus'tan: zahire, zeytinyağı, şarap; **İspanya'dan:** zahire, zeytinyağı, şarap, gümüş, kurşun, demir; **Suriye'den:** zahire, zeytinyağı, şarap, siyenit ve diyorit, **Mısır'dan:** zahire, zeytinyağı, bez, cam, papirüs; **Libya'dan:** şarap, ; **Lübnan'dan:** kuruyemiş, şarap, kereste; **Afrika'dan:** baharat, mermer, sünger, elmas, zümrüt, akik; **İngiltere'den:** demir; **Avusturya'dan:** gümüş, kurşun, demir; **Anadolu'dan:** kırmızı boya, kumaş, baharat, şeker kamışı, gümüş, kereste; **Galya'dan:** sedir, yünlü kumaş; **Yunanistan'dan;** çanak-çömlek getirilmiştir.⁹⁷

Roma'daki bu lüks ve zenginlik dönemi kavimler göçüyle birlikte son bulmuştur. Kavimler Göçüyle birlikte Roma büyük bir çalkantıya girmiş ve 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılıştan Batı Roma'nın daha çok etkilendiği görülmektedir. Doğu Roma (Bizans) ise kavimler göçü sonrasında vermiş olduğu ekonomi politikalarında nispeten başarı sağlamıştır. Kavimler Göçü'nün Doğu Roma'yı daha az etkilemesinin en büyük nedeni; Doğu Roma'nın sahip olduğu coğrafi konumdur. Ancak gerçek şu ki Bütün Avrupa ve Roma, Kavimler Göçüyle birlikte yüzyıllarca sürececek bir fakirliğe sürüklenmiştir.

⁹⁷ Hamid Sadi selen, Ticaret Tarihi, İstanbul,1956, s.28

2.2. Kavimle Göçünden Sonra Roma İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası

Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığında, Doğu Roma; Konstantinopolis, Doğu Akdeniz, Anadolu ve Filistin gibi stratejik ve iktisadi öneme sahip önemli bir bölgeye hâkimdi. Hiç şüphesiz ki Sahip olunan bu değerler, karşılaşılan ekonomik buhranlarda Doğu Romanın mukavemetini arttırmıştır. Özellikle 3.yüzyılda meydana gelen ekonomik bunalımlar devletin batı kanadını oldukça olumsuz etkilemesine rağmen; Doğu, bu olumsuz tabloya daha sağlam bir direnç gösterebilmiştir. Roma İmparatorluğu'na akınlar halinde gelen barbar kavimler, Roma İmparatorluğunu parçalamakla kalmayıp Avrupa'nın etnik yapısını da değiştirmiş, bu değişim beraberinde yeni bir çağı da başlangıcı olmuştur.

Eskiçağ'dan Ortaçağ'a geçiş şüphesiz ki siyasal, sosyal ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimin siyasi aktörler üzerinde daha net ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Büyük İskender'den itibaren Batılıların, doğunun zenginlikleriyle temasa geçmeleri, doğuyu değerli kaynakları açısından hep bir cazibe merkezi haline getirmeyi başarmıştır.⁹⁸

Doğu Roma (Bizans), pek çok konuda Batı Roma'nın ikizi olsa da, ticarete bakış noktasında bir görüş ayrılıkları vardır. Batı Ticaretle asaleti bir arada görmeyen ve ticareti küçümseyen bir tavır sergilerken, Doğu, ticareti teşvik etmiş ve mali sistemi içerisinde en önemli gelir kaynaklarından biri haline getirmeyi başarmıştır. Ayrıca Ticareti sadece ürün temini olarak görmeyip, ekonomik büyümeyi de hedef alan bir tutum içinde olmuştur. Bizans'ın ticareti sadece ekonomik kaygılarla yapması ve elde edeceği karı toplumun ihtiyaçlarının çok üstünde tutması, ticaretin devlet eliyle yürütülmesini elzem kılmıştır. Ancak bu bile halkı devletin her şeyi ve herkesi mali gereksinimlere köle yapan hazinecilik zihniyetinden kurtaramamıştır.⁹⁹ Bizans'ın ticareti devlet eliyle yürütmesindeki diğer bir faktör, Bizans'ın ticarete bakış açısıydı. Zira Bizans'ta bir prensin ya da soylunun ticaretle uğraşması doğal karşılanmıştır. Böylece büyük çaptaki uluslararası ticari faaliyetlerin devlet kanalıyla yapılmasında bir sakınca görülmemiştir.

Bizans'ta devlet yönetiminin güçlü olduğu zamanlarda ekonomik politika ve önlemler daha başarılı olmuştur. İthalat ve ihracatta taban fiyat ve kota uygulamaları, gümrük oranı ve kontrolleri, ihtiyaca göre ithalat, yönetimin güçlü olduğu dönemlerde

⁹⁸ W.Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, 2000, s.3.

⁹⁹ Ostrogorsky, s.30.

başarıyla uygulanabilinmiştir. Böylece fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmiş ve halk ihtiyaç duyduğu ürünlere sıkıntıya düşmeden ulaşabilmiştir¹⁰⁰. Ancak yönetim zayıfladığı zamanlarda, ticari faaliyetlerde özel sektörlerin payı artmış, bu durum da fiyat artışına ve ekonomik kaygılarla yapılan ticaretin halk üzerinde büyük bir baskı oluşturmaya neden olmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki Ticaretin gerek özel sektörler eliyle yapılması gerekse de devlet tekeliyle yapılması, Konstantinopolis'i asırlar boyunca dünya ticaretinin merkezi ve tüccarlar için eşsiz bir pazar olmaktan çıkarmamıştır.

2.3. Bizans İmparatorluğu'nun Ticari Faaliyetlerini Sürdürdüğü Milletler

Ticaret, karşılıklı ihtiyaçların temini noktasında tarih boyunca her millet ve coğrafyanın aşına olduğu bir faaliyettir. Ancak bazı milletler vardır ki bu faaliyeti sadece doğal bir ihtiyaç olarak görmemiş adeta yaşamlarının merkezine oturtmuşlardır. Bizans Coğrafyası bu anlayışın hüküm sürdüğü yerlerden birisidir. Bizans sahip olduğu jeopolitik konum gereği asırlar boyunca doğu-batı arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Bizans'ın jeopolitik konumu ticaret için temel faktörlerden işgücü, Pazar ve ulaşımı beraberinde getirmiş oluşan bu atmosfer de ticareti Bizans'ın hayatında önemli bir noktaya entegre etmiştir.

2.3.1. Bizans-Göktürk Ticari İlişkileri

Hunlardan gelen ve 552 yılında Ötüken merkezli önemli roller oynamış olan bir Türk devletidir. Göktürklerin Bizans ile olan ilişkisi, ipek transit ticaretini elinde bulunduran Akhunlar'ın ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Yıkılan Akhun Devleti'nin toprakları Ceyhun nehri sınır olmak üzere Göktürkler ve Sasaniler arasında paylaştırılmıştır. Ekonomik değeri oldukça yüksek olan bu topraklar her iki devlet için oldukça büyük kazançlar sağlasa da, bu zengin topraklar ileride Göktürklerle Sasanileri karşı karşıya getirme riskini de ortaya çıkarmıştır.¹⁰¹ Göktürkler Sasanilerle komşu olduktan sonra Sasani hükümdarı Anuşirvan Göktürk devletine vergi ödemeye başlamıştır. Ancak daha sonra Maveraünnehir Ticaret Yolu'nu tamamen eline geçirmek isteyen Sasaniler, ülkelerinden Akdeniz ve bizansa geçen ipek ticaretini

¹⁰⁰ Peter Charanis, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler" çev. Melek Delilbaş, Belleten, XLVIII/191-192, Ankara, 1984, s.532.

¹⁰¹ Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1993, s.96; Sezgin Güçlüay, "Göktürk- Bizans Ticari İlişkileri" Türk Dünyası Tarih Kültü Dergisi, Mayıs, 2009, S.269,S.51.

göndermiştir.¹⁰⁴ Elçiler İmparator II. Justen'in (565-578) huzuruna çıkarak Türkçe bir mektup okumuşlardır ve II. Justen gelen elçilere memnuniyetlerini bildirmiş, iyi niyet ve temennilerle elçileri geri göndermiştir. Bu günden sonra iki devlet arasında karşılıklı görüşmeler devam etmiştir. Hem Göktürk hem de Bizans karşılıklı devam eden bu sıcak ikili ilişkiden, siyasi ve ticari anlamda kazanç elde etmeyi ummuşlardır. Bu ittifak sonucu Hazar Denizi, Kafkaslar, soğd şehirleri ve ipek yolunun bir kolunu oluşturan Kürk Yolu'nda ticaret canlanmıştır.¹⁰⁵

Bizans açısından Göktürk Devletinin önemi, Göktürk Devleti'nin Çin ve İran arasında bir köşe konumunda olmasıydı. Çin'den batıya giden bütün mallar zorunlu olarak bu topraklardan geçmekteydi¹⁰⁶. Bizans ve Göktürk arasındaki ticarete kullanılan yollar üç istikamette olup birbirlerine tali yollarla bağlanmaktaydılar. Yolların başlangıç noktası Çin'den başlar ve Gobi Çölü'nü geçerek devam ederdi. **Birinci yol** olan Kuzey yolunun ulaştığı ilk büyük durak Kamil Vadisi'ydi. Bu yol Vadi boyunca kuzeye çıkar, Barkul Gölü'ne komşu dağlardan Çungarya'ya, oradan Balkaş Gölü civarında ki Thiele sonra da Göktürk Hakani'nin yurduna ulaşırdı. Kuzey yolu, Türk topraklarının en az işlenmiş yerlerinden geçerken, **ikinci yol** en zengin ve işlenmiş topraklardan geçirdi. Güneyde Tiyanşa dağları boyunca uzanan yol, Kaşgarın batısından Terek boğazını geçer, Fergane üzerinden Soğd'un eski Pazar yeri olan Semerkand ve buhara yönünde ilerler, Merv üzerinden Sasani topraklarına ulaşırdı. **üçüncü yol** ise; Türk İmparatorluğu'nun güney kısmından geçirdi. Lop Gölü'nün güney batı ucundan bir yolla çöl alanı aşılarak, Pamir'in yüksek yaylalarına geçilirdi. Bedakşan ve Tuharistan eyaletlerinden ve sonra da Gazne Boğazı'ndan geçilerek Hindistan'a ulaşırdı.¹⁰⁷

Bizans'ın Göktürk Devleti ile kurmuş olduğu ittifak, II. Justen'in Göktürkler'den kaçan Avarlar'ı himaye etmesi ve onları Pannonia bölgesine yerleştirmesi sonucunda büyük yara almıştır. II. Justen'den sonra tahta çıkan Bizans imparatoru II. Tiber (562-578) her ne kadar Göktürk'le ilişkileri tekrar canlandırmak istese de Azerbaycan'da ki Türk ilerlemesini sağlayan Sabar Türleri'nin Bizans tarafından ortadan kaldırılması iplerin tamamen kopmasına neden olmuştur¹⁰⁸. Çin Göktürk Devletini tamamen egemenliği altına alınca Bizans-Göktürk ittifakı son bulmuştur. Bu ittifak her iki devlete

¹⁰⁴ Prokopius, Bizansın Gizli Tarihi, çev. Orhan Duru, İstanbul, 2001, s.23; Matteo Compareti "Sogdiyana Tarihine giriş", Türkler I, Ankara, 2002, s.160.

¹⁰⁵ Güçlüay, s.52.

¹⁰⁶ W.Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, çev. Enver Ziya Kartal, Ankara, 2000, s.15.

¹⁰⁷ Heyd, s.16-17.

¹⁰⁸ Heyd, s.19.

de pek çok şey kazandırmıştır. Bizans dönemin en önemli emtia ve ticaret merkezlerinden biri olan Orta Asya'dan pek çok şey öğrenmiş, Türk ve doğu kültürü Bizans'a aktarılmıştır.¹⁰⁹

2.3.2. Bizans-Sasani (İran) Ticari İlişkileri

Roma imparatorluğu döneminden beri var olan Roma-İran rekabeti, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Romanın mirasçısı olan Bizans Devleti zamanında da devam etmiştir. Belli aralıklarla da olsa yüzyıllarca devam eden bu mücadele ve rekabet imparator Heraklius'ün 628 yılında İran'ı mağlup edişine kadar devam etmiştir. 628 yılına kadar Bizans Sasanilere karşı pek çok strateji ve politika belirleyip uygulamasına rağmen, bu tarihe kadar süren mücadelenin galip tarafı Sasaniler olmuştur. Sasanileri Bizans karşısında galibiyete taşıyan başlıca hususlar ise; Sasani Devleti'nin coğrafi konumu, askeri gücü ve uyguladığı akılcı stratejiler olmuştur. Bu sebeplerin yanı sıra Bizans'ın batıda barbar ve Türk kavimlerinin baskı ve kuşatmalarına maruz kalışı onu Sasaniler karşısında savunmasız bırakmıştır. Bizans'ın özellikle kendi içinde var olan ve genellikle din eksenli olan sorunları da Bizans-Sasani mücadelesinde Sasanilerin elini güçlendirmiştir. Bizans yönetiminin Yahudiler ve Hristiyan topluluklardan Nesturiler ve Monofizitlerle çatışma halinde olması, İran'ın bu guruplara yaklaşmasına ve onlara destek vermesine sebep olmuştur.¹¹⁰

Bizans ile Sasani arasındaki mücadelelerin temel sebebi her iki devletin de siyasi ve ekonomik yayılma politikaları olmuştur. Sasaniler'in Asya, Kafkasya, Suriye ve Mısır'daki egemenliği, Bizans'ı siyasi ve ekonomik anlamda oldukça tedirgin etmiştir. Ancak Bizans'a kavimler Göçü ile başlayan Hun ve barbar kavimlerin aralıksız saldırıları, Bizans'ı Sasani politikasında daha barışçıl bir siyaset izlemeye İtmıştır.

İmparator I.Justinyen (527-565), Bizans kendini yeniden toparlamaya çalışırken, sınırlarını güvence altına almak için Sasanilerle bir barış imzalamıştır. Bu barış Bizans'a büyük katkılar sunmuştur. Zira Akdeniz yeniden bir Roma gölü haline gelmiş ve Bizans'ın Akdeniz'den elde ettiği nimetler sınırsız olmuştur. Ancak bu barış dönemi, Bizans'ın batıdan Avar-Slav saldırılarına maruz kalmasını fırsat bilen Sasani hükümdarı I.Hüsref tarafından sona ermiştir. I.Hüsref Anlaşmayı tek taraflı fesih ederek, Ostrogotlar'ın da desteğiyle Suriye ve Antakya'yı ele geçirmiştir. Bizans gerek İran'ın

¹⁰⁹ Güçlüay, s.54.

¹¹⁰ Auguste Bailly, Bizans Tarihi, I. çev. Haluk Şaman, İstanbul, s.123.

bu saldırgan ve yayılcı politikasından, gerekse de İran'ın uyguladığı yüksek gümrük nedeniyle maddi olarak büyük bir yükün altına girmiş aynı zamanda da manevi bir yükü omuzlarında hissetmiştir.¹¹¹

Bilindiği gibi asırlarca ticaretin akış yönü Doğu-batı eksenli olmuş, ipek, baharat, köle, değerli bitkiler, kereste vs. Ürünlerin kaynağı doğu, talep gördüğü yer ise batı olmuştur. Sasaniler'de bu ticari döngüye yön veren büyük aktörlerden biri olmuştur. Bizans İmparatoru I.Justinyen'in en büyük isteklerinden biri doğu-batı ticaretinde İran faktörünü egale etmek ve dönemin en kıymetli emtialarından biri olan Çin İpeği'ni İran'ın tek elinden çıkarmaktı. Hindistan ve Çin'in ipek ve diğer değerli ürünlerini bazen karayolu ile Sogdiana'ya bazen de deniz yolu ile Seylana kadar getirirler buradan da İranlılar tarafından alınarak Bizans sınırlarına kadar getirilirlerdi. Bizans Adeta komisyoncu konumundaki İran'dan kurtulmak için bazı stratejiler geliştirmeye çalışmışlardır. Bizans bu stratejilerden birinde, kuzeyden Hazar Denizi ve Karadeniz üzerinden bir yol bulmaya çalışmıştır. Ayrıca bölge ticaretinde söz sahibi olan Göktürklerle ittifak yaparak İran tekelinden kurtulmaya çalışmışlardır. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi Bizans-Göktürk ittifakı her iki devlet içinde belli bir süre fayda sağlamış ancak Bizans'ın Göktürkler aleyhine yapmış olduğu bazı politikalar ve yanlış adımlar ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmuş, belli bir müddet askıda devam eden ilişkiler Göktürk Devleti'nin iyice zayıflaması ve Çin egemenliği altına girmesiyle tamamen kopmuştur. Göktürk devletini yıkılması ile İran doğu ticaretinde yine egemen güç olmuştur. Bizans İran'ın ticari egemenliğini kırmak için giriştiği bir stratejisinde de; güneyden yemen ve Arabistan'daki Hıristiyanlaşmış milletlere saldırarak Hindistan ve Çine doğrudan ulaşmayı denemiş ancak başarısız olmuştur.¹¹² Bizans'ın Sasanilere (İran) karşı sürdürdüğü alternatif arayışlarından biri de Habeşlilerdi. Ancak Habeşlilerin ipek ticaretinin tekeli kırarak kadar güçleri yoktu. Böylece bu noktada da Bizans hedefine ulaşamamıştır

Bizans alternatif olarak ipek üretimini öğrenmiş, ipek böceği getirilerek Bizans'ta ipek üretimine geçilmiştir.¹¹³ Ancak istenilen üretim hacmi bir türlü yakalanamamıştır. çok uzun bir dönem daha Bizans neredeyse tüm ipek talebini Çin'den karşılamak zorunda kalmış ve bu ticareti gerçekleştirebilmek için de

¹¹¹ Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, London, 1961, s.163-164.

¹¹² Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yay. İstanbul, 2004, s.67.

¹¹³ Bizans iki misyoner keşişin ipek böceği yumurtalarını içi oyuk asaların içinde getirerek böcekleri yaşatmayı başardılar. Rene Sedillot, s.148.

Sasanilerin ağır taleplerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır¹¹⁴. Sasani-Bizans mücadelesinin iktisadi ayaklarından birisi de iki taraf arasında sıkça el değiştiren ve karşılıklı çatışmalara neden olan Trabzon'un güneyindeki altın madenleri olmuştur¹¹⁵. Bölge çok büyük bir altın rezervine sahip olmasa da tarafların olaya politik yaklaşımları gerginliği tırmandırmıştır. Bizans ile Sasani (İran) arasında uzun yıllar devam eden mücadelenin İktisadi temelli olduğu görülmektedir. Bizans uzun süre vermiş olduğu mücadeleden sonra, İmparator Heraklius (610-641) 628 yılında Sasaniler'i büyük bir bozguna uğratılmıştır. Daha sonraki senelerde Suriye, Filistin ve mısır toprakları Sasaniler'in elinden alınmış, Sasaniler 630'da Urfa'dan İskenderiye'ye uzanan topraklardan geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹¹⁶ Ancak Heraklius'un aldığı topraklar Bizans'ın elinde fazla kalmayacak ve kısa bir süre sonra Müslümanların eline geçecektir.

2.3.3. Bizans-Habeşistan Ticari İlişkileri

Habeşistan ile Bizans arasındaki dini ve siyasi ortak çıkarlar, iki tarafı ticaret konusunda da ortak hareket etmeye teşvik etmiştir. Habeşliler güneyde Kızıldeniz'in çıkış noktasına hâkim iken Kızıldeniz'in kuzey kısmı Bizans'ın egemenliğindeydi. Bizanslılar ticari emtiaları özellikle ipeği, ateşe tapan düşmanları İranlılardan almaktansa dostları Hristiyan Habeşlilerden almayı tercih etmişlerdir. Öyle ki Bizans topraklarından birçok tüccar İskenderiye veya Akabah yoluyla Habeşistan'a giderken, burada Afrika ve Hindistan'ın ürünlerini alırlardı. Tüccarlardan bazıları ise Habeş gemilerine binerek Hindistan'a giderlerdi. Habeşliler Hindistan mallarını Bizanslılar'a satarak önemli karlar elde ederken, Bizans'ta İran'a fazla muhtaç olmadan Hindistan mallarını temin edebiliyorlardı. Ancak Bizans'ın ipek talebini tam anlamıyla karşılayamamaları, Bizans'ın ipekte Sasanilere muhtaç kalmalarına neden oluyordu. Bunun dışında Bizans ipek hariç üretilen Uzakdoğu ürünlerinin neredeyse tamamını Habeşli tüccarlar vasıtasıyla elde edebiliyordu. Bu durum her iki taraf içinde kar ve fayda maksimizasyonu sağlıyordu.¹¹⁷ Habeşliler ve Bizans, aralarındaki bu ticari ilişkinin sürmesi için oldukça yoğun çaba harcamaktaydılar. Çünkü bu ticari ilişki Habeşistan'a büyük bir parasal girdi sağlarken, Bizans'a da ihtiyacı olan ürünü ucuz ve

¹¹⁴ Heyd, s.14-15.

¹¹⁵ Edward Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi Ve Çöküşü Tarihi, çev. Asım Baltacıgil, CI, İstanbul, 1995, s.220.

¹¹⁶ Levchenko, s.111; Lemerle, s.72-73.

¹¹⁷ Heyd, s.12; Gibbon, C.v, s.233-234.

güvenli şekilde temin etme olanağı sağlıyordu. Bu sıcak ikili ilişkilerin arttırılması ve sürdürülmesi noktasında şu örnek yerinde olacaktır; Habeşistan'a gitmek üzere yola çıkan Bizanslı tüccarlar Yemen'den geçtikleri sırada Yemen'in Yahudi Kralı Dhou Nowas'ın muhafızları tarafından öldürülmüşlerdir. Bunun üzerine Habeş kralı, Yahudi Nowas'a savaş ilan etmiştir.

Habeşistan doğu-batı ticareti arasında çok önemli bir transit ticaret noktası olmuştur. Nitekim Habeşliler Adulis Limanı'ndan Hindistan'a gönderdikleri gemilerle değerli Afrika ürünleri olan; buhur, hinhıyarı, zümrüt, fildişi gibi ürünleri götürürken, dönüşte de Hindistan'da üretilen ürünleri getirirlerdi.¹¹⁸ Görülmektedir ki Habeşliler, Bizans'ın ihtiyaç duyduğu ürünleri ucuz ve güvenli olarak karşılamada önemli bir rol üstlenmişlerdir.

2.3.4. Bizans-Müslüman Ticari İlişkileri

Müslümanlıktan önce Araplar Bizans ile sürdürdükleri ticari ilişkinin ilk ciddi adımlarından birini Suriye'de atmışlardır. Kureyşli Kusay'ın torunlarından olan Haşim b.Abdimenaf, Suriye bölgesine gelerek burada Bizans İmparatoru I.Leon (457-474) ile görüşmüş, Mekkeli tacirlerin bu bölgede güven içerisinde ticaret yapacaklarına dair İmparator'dan bir teminat almıştır.¹¹⁹ Bu teminatı takiben, Habeşistan ve İran gibi ülkelerden de ticari teminatlar almıştır. Böylece Arapların asırlarca devam edecek olan uluslararası ticaretteki yerleri de şekillenmiştir.

İslamiyet'in gelmesinden kısa bir dönem önce Bizans'ın Sasanilerle yaptığı mücadele Bizans'a büyük çapta siyasi ve ekonomik kayıpları yaşatmıştı. Özellikle Çin ve Hindistan'dan gelen değerli ürünlerin İran'ın tekelinde olması Bizans'ı oldukça zor bir duruma sokmuştu. İran tarafından İç Asya ve Uzak Doğu ticaret yollarının büyük bir kısmı yabancı tüccarlara kapatılmış, Hint ticareti için daha güneyden dolaşarak Mısır'a geçen yollar kullanılmış bu güzergâh ise Mekke ve Medine'nin uzak doğu ticaretindeki ehemmiyetini arttırmıştır.¹²⁰

Hicaz Bölgesi'nde ortaya çıkan ve kısa sürede geniş coğrafyalara yayılan İslamiyet, Dünya'yı sadece inanç noktasında değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik olarak da derinden etkilemiştir.

¹¹⁸ Heyd, s.11-12.

¹¹⁹ Gibbon, C.V, s.233-234.

¹²⁰ Ömer Lütfi Barkan, İktisat Tarihi (Ders Notları) Kitap II, İstanbul, 1957,s.57.

İslamiyet gönderilmeden önce de Mekke ve Medine’de ticaretle uğraşılmasına rağmen, Cenab-ı Hakkın Kur’an-ı Kerim’de Ticareti helal kılması ve Hazret-i Muhammed (Aleyhisselam) ‘in de Ticaretle uğraşmaları, ticareti önce Araplar arasında daha sonra da tüm Müslümanlar arasında, hem sünnet hem de şerefli bir meslek olarak yaygınlaştırmıştır. İslamiyet getirdiği kurallarla toplumların hayatını düzenlediği gibi, ticari hayatı da düzenlemiş; hileli, haram ve şüpheli ürünlerin satışını yasaklamıştır. Ayrıca kar-zarar ve karşılıklı akitler hakkında düzenlemelere gidilmiş, faizin her türlü de yasak edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’in ayetleri ve Peygamberimizin (s.a.v.) tavsiyeleriyle çevrili İslami ticaret ahlakının, ekonomideki üç temel unsura kazandırdığı yeni mana; üretimin kaliteli ve sürekli, ticaretin dürüst, tüketimin ise aşırıya kaçılmadan ihtiyaçlar ölçüsünde yapılmasıdır.

Bizans, siyasi ve iktisadi açıdan kendisi için büyük bir tehdit unsuru konumundaki Sasani (İran)’ı İmparator Heraklius döneminde saf dışı bırakılınca; Bizans, kaybetmiş olduğu toprakları tekrar kazanıp eski siyasi ve ekonomik gücüne tekrar kavuşacağını düşünmüştür. Belirlenen bu hedef kısa süreliğine de olsa tutturulmuştur. Zira Sasani tehdidinin ortadan kaybolduğu dönemde, İslam fetihleri dalga dalga yayılmaya başlamış, çok kısa bir dönem içerisinde de Bizans’ın Sasaniler’den kazandığı eski topraklar bu kez de Müslümanların eline geçmiştir.

Müslümanlar başarılı fetih ve tebliğ politikalarıyla İslamiyet’i hızla geniş alanlara yaymışlardır. VII. yüzyılın ilk yarısında Bizans’ın güney illeri ve Sasani toprakları olan İran-Irak İslamiyet hızla yayılmıştır. 636 yılında Filistin ve Suriye ele geçirilerek Kudüs düşürülmüş, 639 da Mezopotamya ‘ya kadar ilerlenmiştir. 640 yılında Mısırın ele geçirilmesiyle Bizans’a en büyük darbe indirilmiştir. Çünkü mısır Bizans’ın tahıl ambarıdır. 640’ta İran, 642’de de Irak toprakları ele geçirilmiştir. Böylece Bizans’ın uzun yıllar Sasanilere karşı mücadele verdiği Bizans toprakları Müslümanların eline geçmiştir. Müslümanların ilerleyişi bununla da kalmayıp Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiştir.

Böylece Arabistan’da başlayan İslamiyet, bütün Yakındoğu’yu, Kuzey Afrika’yı ve İspanyanın da büyük bir kesimini içine alacak şekilde genişledi.¹²¹ Müslümanların ticarete ilerlemelerindeki temel unsur, ticari bağlantı noktalarını kontrol altında tutmayı başarmalarıydı Müslüman tüccarlar kısa zamanda Hint Okyanusu, Kızıldeniz Basra

¹²¹ Rene Sedillot, Dünya Ticaret Tarihi, Değiştokuştan Süpermarkete, Çev. Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1982, s.138.

Körfezi, Akdeniz, Bengal körfezi, Çin denizi, Cebelitarık ve İran Körfezi'nde ticaretin en önemli aktörlerinden biri haline geldiler.¹²² Müslümanların Bizans topraklarına yapmış oldukları sürekli akınlar şüphesiz ki Bizans ticaretine büyük darbe vurmuştur. Ancak şu bir gerçektir ki Bizans ve Müslümanlar arasındaki siyasi çekişmeler ve hatta düşmanlıklar dahi iki taraf arasındaki ticareti tamamen ortadan kaldırmamıştır. Akdeniz'in bir Müslüman gölü haline dönüşmesi ve Basra Yolu'nun Hristiyanlara kapatılması, Bizans-Hint ticaretini Karadeniz-Kafkasya yoluna itmiştir.¹²³

Müslüman tüccarlar sayesinde Mısır'a şeker kamışı, Madagaskar'a Pirinç, Yemen ve İspanyaya ise limon ve portakal götürülerek tanıtılmıştır. Ayrıca kâğıt Çin'den Bağdat ve şama, Afrika'dan merinos cinsi koyun İspanya'ya ve yine Afrika'dan hurma ağacı Hindistan'a ilk kez getirilmiştir.

Müslüman tüccarların güçleri Bizans ve Avrupa Dünyası'nı kısıkandırırsa da, gerçek şudur ki; pek çok milletin ihtiyacı, İslam Ahlakıyla yoğrulmuş Müslüman tüccarlar sayesinde daha ucuz ve güvenle karşılanmış, İslam ile birlikte gelişen dürüst ticaret ruhu, ticaret müesseselerinin daha sağlıklı bir şekilde gelişmesine olanak sunmuştur.

¹²² Suphi Es-Salih, İslam Mezhepleri ve Müesseseleri, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, s.298.

¹²³ Arslan Ebisel, Dünya Ticaret Yolları, İstanbul, 1943, s.12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN ÖNEMLİ YOLLARI

3.1. Ticaret Yolları

Yollar insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkan ve insanla birlikte gelişen iletişim, ekonomi ve medeniyetin en önemli göstergelerinden biridir. Yolların yapım şekli zaman içerisinde değişiklik göstermişse de kullanım amacı neredeyse hiç sapmamıştır. Yollar tarih boyunca gücün simgesi olmuştur. Böylece tarih boyunca güçlü devletlerin öncelikli projeleri ve hedeflerinin başında, Kapsamlı yol ağlarına sahip olmak ya da bu yolları oluşturmak bulunuyordu. Ulaşım ve ulaştırma noktasında problem yaşamayan devletler ekonomik ve siyasi yönden güçlü devletler olmuşlardır.

Tarihte yol sistemlerinin önemini kavrayan ve bu doğrultuda önemli adımlar atan devletlerin başında Roma İmparatorluğu gelmektedir. Roma egemenliği altındaki bölgeleri birbiriyle buluşturan güçlü bir ulaşım hattı oluşturmuştur. Ticari, askeri, siyasi ve haberleşme amaçlı yapılan bu yollar dönemin ihtiyaçlarına cevap vermeyi başarmıştır. Yol sistemleri içerisinde oluşturulan yol nöbetleri uygulaması tüccarlar için güvenlik sağlamaktaydı. Aynı şekilde yol boylarında oluşturulan hanlar da tüm yolculara olduğu gibi tüccarlara da hizmet veriyor ve onların hem dinlenmesini hem de barınmasını sağlıyordu. Güvenli ve rahat yollar zamanla ticaret yolları, ticaret yollarının kesiştiği noktalar ise zamanla ticaret merkezleri oluşmuştur.¹²⁴

Roma İmparatorluğu'nun devamı ve mirasçısı olan Bizans Devleti'nin en büyük şansı, mevcut yol sistemine pek fazla bir şey katmadan, Roma'nın sahip olduğu yol sisteminden faydalanması olmuştur. Zaman, siyaset ve toplum'un değerleri değişse de yolların istikameti fazla değişmemiştir. Gelişen teknolojiye ve değişen değerlere rağmen günümüzde halen eskiçağda oluşturulmuş yol istikametlerinin kullanılması bu durumun en güzel kanıtlarındandır. Kısacası baktığımız zaman, Roma öncesinde var olan yollar Roma ile birlikte daha da gelişirken, Bizans bu yollardan fazlasıyla faydalanmıştır. Bizans'ta ulaşım karadan ve denizden sağlanmaktaydı. Bizans'ın ticari yaşamına hayat veren bu yolları ayrı başlıklar halinde inceleyeceğiz.

¹²⁴ Sedillot, s.120.

3.1.1. Karayolları

Roma'nın sahip olduğu en büyük şanslardan biri, egemenliği altındaki toprakların, tarihin en eski çağlarından itibaren siyasetin ve medeniyetin önemli merkezlerinde oluşudur. Bu toprakların değeri Roma ile daha da artmıştır. Roma'nın mirasçısı olan Bizans yol sistemleri de dâhil olmak üzere birçok medeni zenginliğe de sahip olmuş ve bundan faydalanmayı bilmiştir. Bu çerçevede Bizans için Roma'nın sahip olduğu ve geliştirdiği yolları kullanmışlardır demek doğru olacaktır. Roma'nın seçim yaptığı yol güzergâhlarına bakıldığında, günümüzde bu yolların hemen paralellerinden demiryollarının geçtiği görülmektedir. Buda yol güzergâhlarının o dönemde en kısa ve doğru şekilde hesaplandığını kanıtlar.

Kara yolları; toprak belli bir seviye kazılarak (arazinin yapısına göre) altına çakıl taşları dökülür, üstü deniz kumu ve yassı taşlarla döşenerek oluşturulurdu. Ticari, askeri ve haberleşme gibi birçok amaca hizmet eden bu yollarda belli aralıklarla konaklama istasyonları, güvenlik noktaları hatta yer ve uzaklık gösteren tabelalar da bulunmaktaydı.¹²⁵ Roma Yolları'nın birleştiği yollar Roma olup Roma'dan Herkül Şehrine, Baltık Denizi, Ren kıyıları, Bizans, Aşağı Galya, Belçika, Hollanda, Britanya, Byzantion, Anadolu ve Nil vadisine kadar uzanıyordu.¹²⁶

Bizans'ın kullandığı yol sistemlerinin pek çoğu eskiçağdan itibaren kullanılan İpek Yolu ve Baharat Yoludur.¹²⁷ İpek yolu; Çin'in en uç noktasından başlayıp Anadolu'ya ve Byzantion'a gelen buradan da Avrupa'nın içlerine kadar ulaşan yoldur. Aynı şekilde Bizans'ın kullandığı Baharat Yolu da Uzakdoğu ile batıyı birbirine bağlayan yollardan biridir. Bizans, Roma öncesi dönemde Babiller tarafından kullanılan ve "Fırat Kervan Yolu" denilen Meskene'ye kadar nehir yoluyla gelinip daha sonra da karayoluyla Anadolu, Suriye-Filistin ve mısır yönünde gidilen ticaret yolunu ayrıca Perslerin kurmuş oldukları "Kral Yolu" denen ve Sus'dan Sogd'a kadar uzanan yol ağını da kullanmışlardır. Bizans'ın kullandığı başka bir yol da yine Perslerin kurmuş oldukları Sus'tan mısır'a kadar uzanan yoldur. Bu yol Akdeniz'den Kızıldeniz'e oradan da Basra Körfezine uzanıyordu.¹²⁸ Ticari liman ve merkezlere ulaşan bu yollara hâkim

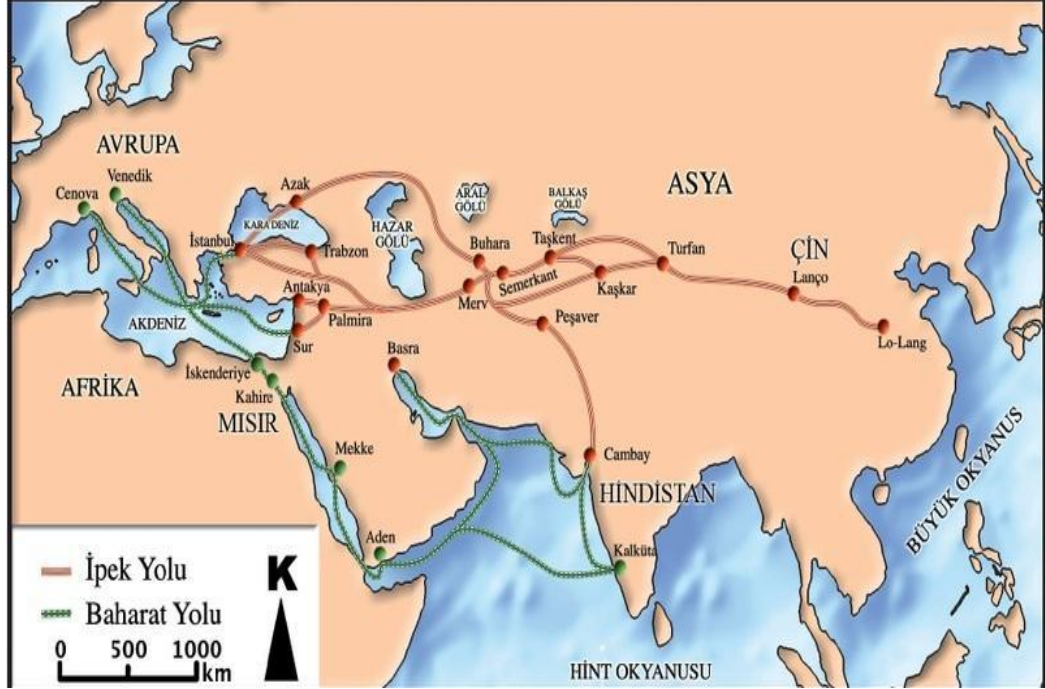
¹²⁵ Sezgin Güçlüay, Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI-XIII. Yüzyıllar), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s.42; Sedillot, s.120.

¹²⁶ Ramsey, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, s.48.

¹²⁷ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Ankara, 1988, s.28; Adam Mez," Orta Zaman Türk-İslam Dünyası'nda Deniz Nakliyatı" çev. Cemal Köprülü, Ülkü Dergisi, C.11, Mart-1983, S.18-19.

¹²⁸ Güçlüay, Selçuklular Döneminde Ortadoğu Ticareti, s.40.

olmak isteyen güçler arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Bizans ile Sasaniler arasında geçen uzun mücadelelerin arkasında ki sebeplerden biride de bu yollar üzerinde ki egemenlik yarışı olmuştur.

Harita 3. İpek ve baharat yolu haritası¹²⁹

Bizans Anadolu'da geniş bir ulaşım ağına sahipti. Anadolu'nun dört bir köşesinden başlayan yollar; İran üzerinden Orta Asya'ya, Akdeniz limanlarına ve Arap Yarımadası'na kadar uzanmaktaydı. Anadolu'nun sahip olduğu en önemli kesişme ve nakil noktaları; Sinop, Trabzon, Antalya ve Antakya olmuştur. Karada ise kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum yolu olmuştur. Bu yolun bir ucu Tebriz ve Gürcistan'a yönelirken diğer ucu ise Malatya, Diyarbakır, Mardin ve Musul üzerinden Ortadoğu'ya ulaşmaktaydı. Konstantinopolis'ten başlayarak İzmit, İzmit, Eskişehir, Konya, Adana Halep, Şam ve mısıra ulaşan karayolu da Bizans'ta kullanılan işlek yollardan biriydi.

¹²⁹ <http://www.google.com.tr/search?q=ortaçağ+avrupası+yollar&rlz=>

3.1.2. Deniz Yolları

Ticaretin ve taşımacılığın vazgeçilmez vasıtalarından birisi de deniz yollarıdır. Deniz yolları'nın taşımacılıktaki önemi nerdeyse tarihin her döneminde sürdürmüştür diyebiliriz. Özellikle Eskiçağ'da ve Ortaçağ'da deniz yolu kara yoluna tercih edilmiştir. Bunun en önemli sebebi de deniz yolu taşımacılığının daha güvenli, kolay ve ekonomik olmasından kaynaklanmaktadır. Zira kara yolu taşımacılığında kullanılan insanların ve hayvanların barınak ve ihtiyaçlarını temin etmek deniz yolu taşımacılığına göre daha zordu.

Bizans coğrafi konumu itibariyle denizlerle hep iç içe olmuştur. Özellikle Bizans Hindistan ve Çin'den Avrupa'ya uzanan ticari koridorda ticaretin kalbi noktasındaki Akdeniz, Ege ve Karadeniz'e egemendi. Bizans hem bu üç önemli denizin ortak paydası konumundaki Marmara'ya hem de Doğu ve Batı'yı karadan zincir halkası gibi bir araya getiren İstanbul'a sahipti. Böyle bir coğrafyada Bizanslılar sadece karadan değil aynı zamanda da denizden faydalanmasını bilmişler ve bu iki unsurla şekillenmiş bir kültürde ticari hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Bizans'ın ticaret ve ulaşımında kullandığı denizler Akdeniz, Karadeniz, Ege Denizi, Kızıldeniz ve Hint Denizi olmuştur. Eski ve ortaçağ'dan itibaren Hint Denizi'nden başlayan ticaret Kızıldeniz yoluyla Doğu Akdeniz'e oradan da batıya taşınmaktaydı. Akdeniz'in rahat kullanılamadığı dönemlerde ise Karadeniz ile bu açık kapatılmaya çalışılmıştır. Basra Körfezi de ticarete sıklıkla kullanılan noktalardan biriydi. Asya'dan yüklenen ürünler Basra körfezi vasıtasıyla Güney Arabistan'a ve batıya nakledilmekteydi.¹³⁰ Akdeniz dâhil Bizans'ın hâkim olduğu tüm denizlerde Bizans; Suriyeli, Yahudi ya da Arap hangi milletten olursa olsun ticaret yapmalarına müdahale etmemiştir. Bizans sadece ülkesine girecek ürünleri kontrol etmiş ve bu geçişler sırasında transit ticaret ücreti almıştır.

3.1.3. Nehir Yolları

İlk bakışta nehirler ve medeniyet arasında bir bağlantı yokmuş gibi görünse de Dünya üzerinde öyle nehirler vardır ki var olduğu bölge için sadece medeniyet değil adeta hayat kaynağı olmuştur. Bu nehirler doğrudan yaşama konu olan Ekonomi, ticaret ve kültür gibi değerleri doğrudan etkilemişlerdir. Buna güzel bir örnek olarak Nil

¹³⁰ Neşet Çağatay, İslam Tarihi, Ankara, 1993, s.57.

Nehri'ni verebiliriz. Nil, Mısır için bir nehir olmanın çok ötesinde adeta onun için bir can damarı olmuştur.¹³¹

Nil, Fırat, Dicle ve Tuna Nehirleri Bizans ticareti için önemli olan nehirlerdi. Özellikle Hint malları Nil yoluyla Akdeniz'e ulaştırılırdı. Taşımacılık maliyetlerini düşüren bu nakil, fiyatlara da yansımakta ve ürünlerin fiyatını aşağı doğru çekmekteydi. Bizans için önemli diğer iki nehir Fırat ve Dicle; yapılan sulama kanalları sayesinde toprağa can vermiş, özellikle Anadolu'dan çıktıktan sonrada taşımacılık için daha elverişli bir hal almışlardır. Fırat Nehri, Birecik'ten itibaren taşımacılıkta kullanılıyordu. Dicle nehri ise Musul'dan itibaren taşımacılıkta kullanılıyordu. Fırat nehrine göre taşımacılığa daha elverişliydi ve bölge ticaretinde kullanımı oldukça yaygındı.

Resim 1. Mısır'a hayat veren Nil Nehri'nin uzaydan görünümü¹³²

Bizans Devleti için ekonomik ve stratejik açıdan anlamlı nehirlerden biri de Tuna nehri olmuştur. Tuna; bugün ki Avusturya ve Macaristan'ı geçerek Mohaç Ovası'nın güneyinden Balkan topraklarına girer, Arnavutluk ve Bulgaristan topraklarını geçerek

¹³¹ Afet İnan, Eski Mısır Tarihi Ve Medeniyeti, TTKY, Ankara, 1992, s.209.

¹³² <http://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd>

Dobruca'nın kuzeyinde en geniş deltalardan birini oluşturarak Karadeniz'e dökülürdü.¹³³ Böylesi uzun bir coğrafyayı keteden tuna, Bizans döneminde Avrupa'nın doğuyla kurduğu temasta çok önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle Bizans ve Avrupa'nın Akdeniz'den koparılmasıyla birlikte bu rolün önemi daha çok artmıştır.

3.2. Bizans İmparatorluğu'nun Önemli Şehirleri

Şehirler her çağda siyasetin ve ticaretin merkezi olmuştur. Tarih boyunca her şehir farklı özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Bölgesel farklılıklar ve yaşanmışlıklar her şehri farklı bir kimliğe bürümeye yetmiştir. Tüm Dünya şehirlerinde olduğu gibi Bizans'ta da şehir ve şehircilik bu kavramlarla şekillenmiştir.

Batı Roma'nın dağılma sürecine girmesiyle Avrupa'da şehirleşme adeta yok olurken, Doğu Roma başta Konstantinopolis olmak üzere birçok önemli merkez kurup geliştirmiştir. Ancak zamanla kuzeyden gelen Türk ve Slav saldırıları, doğudan gelen Sasani baskısı ve ardından başlayan İslam fetihleri Bizans'ın elinde bulunan önemli merkezleri ya kaybetmesine ya da bu merkezlerle yeterince ilgilenememesine neden olmuştur. Tarihte öyle şehirler kurulmuştur ki; Şehri yöneten kişiler değişse de şehrin sahip olduğu güç ve misyon değişmemiştir. Değişen sadece şehri yöneten isimler ya da şehrin adı olmuştur.

3.2.1. Konstantinopolis (Byzantion, Nova Roma)

M.S. III. yüzyıldan başlayan barbar istilalarıyla Roma imparatorluğu güçten düşmüş ve şehrin güvenliği azalmaya başlamıştır. Roma için yeni bir başkent olarak tasarlanan bugünkü İstanbul, 326 senesinde Romanın yeni başkenti olmuş ve 330 yılında İmparator I.Konstantin'in ölümüyle ismi *Konstantinopolis*'e çevrilmiştir.¹³⁴

Alınan kentin coğrafi konumu kentin savunması için çok uygundu. Şehir alındıktan kısa bir süre sonra yapılmaya başlanan surlar Konstantinopolis'i alınması çok zor bir savunma şehrine dönüştürürken, bu güçlü yapısı düşmanlarına da gözdağı niteliği taşıyordu. Konstantinopolis kimsenin tahmin etmediği kısa bir zamanda ekonominin, Hristiyanlığın ve siyasetin de başkenti olmuştu.¹³⁵ Çok değerli bir limana (haliç) sahip olan İstanbul ekonomik bir merkeze dönüşürken, Hristiyanlığa müdahale

¹³³ Ramazan Özey, "Balkanların Coğrafi Yapısı" Balkanlar El Kitabı, C.I.Derleyenler, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Çorum, Karam yay.2006, s.16.

¹³⁴ Ostrogorsky, s.4.

¹³⁵ Leonardo Benevolo, Avrupa Tarihinde Kentler, çev. Nur Nirven, İstanbul, 1995, s.24-30.

edilmemesi ve hatta dinin korunması, Konstantinopolis'i Hristiyanların kalbinde uhrevi bir başkent yapıyordu.¹³⁶Geliştirilen yeni iskân politikalarıyla Trakya'dan getirilen insanlar İstanbul'da iskân ettirilerek Roma'dan daha kalabalık bir şehir haline dönüştürülmüştür.¹³⁷ Nüfusun artması Bizans ticaretini de canlandırmıştır. Kalabalık nüfusun beslenmesi için Suriye, mısır ve Anadolu'dan başkente başta buğday ve yağ olmak üzere pek çok ürün akmıştır.

Konstantinopolis'in; Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz'e rahatlıkla uzanabilmesi, buranın muhteşem bir ticaret merkezi olmasının tesadüfi olmadığını göstermektedir. Ayrıca Konstantinopolis sadece Bizans'a değil Dünya ticaretine büyük hizmetler vermiştir.

3.2.2. Mısır

Coğrafi konumu ve verimli topraklarıyla Dünya'nın nadir bölgelerinden biridir. Mısır eski çağlardan beri Doğu ile Akdeniz arasındaki ticareti iki ana hattan yapmıştır. Bunlar Fars Körfezi ve Kızıldeniz Yolu'dur.¹³⁸İskenderiye limanı imparatorluğun en büyük limanıydı.

Mısır'ın Akdeniz ve Kızıldeniz'e kıyısı bulunması, Mısır'ı Uzakdoğu ve Avrupa arasında önemli bir ticaret noktası haline getirmiştir. Mısır Bizans İmparatorluğunun tahıl ambarı konumunda idi. Özellikle Bizans'ın buğday talebinin çok büyük bir kısmı bu topraklardan karşılanıyordu. Ayrıca mısır'da yağ ve şarap dışında neredeyse bütün ürünler üretiliyordu.¹³⁹

3.2.3. Suriye

Sulama sistemlerinin ve zirai üretimin yapıldığı bir merkezdi. Limon, portakal, incir, zeytin, şeker kamışı ve pamuk üretimi yapıldı.¹⁴⁰ Bizans'ın zeytinyağı ve şarap ihtiyacının bir kısmını karşılıyorlardı. Özellikle Kuzey Suriye'de zeytin ağacı yetiştiriciliği yöre insanına büyük oranda gelir sağlıyordu. Suriye'de Tyros (sur) ve

¹³⁶ Michael Grant, Roma'dan Bizans'a, Çev. Zühre İlkelen, İstanbul, 2000, s.21-23; Paul Lemerle, s.31.

¹³⁷ VI. yüzyılda nüfus yarım milyona ulaşmıştır; Ostrogorsky, s.44.

¹³⁸ Aydın Çelik, Fatımiler Döneminde Mısır'ın Ticari Münasebetleri, Türk Dünyası Araştırma Dergisi, S.135, İstanbul, 2001, s.146.

¹³⁹ Cyril Mango, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2011, s.50.

¹⁴⁰ Diehl, s.51.

laodikeia (lazkiye) ekonomik gelir açısından oldukça iyi bir noktadaydılar. Bu kentler tekstil alanında oldukça ilerlemişlerdi.¹⁴¹

3.2.4. Anadolu

Anadolu, Bizans için paha biçilemez bir öneme sahipti. Bizans'ın ticaret yaptığı yolların kesişme noktasıydı. Sahip olduğu iklimden ve verimli topraklarından dolayı ihtiyaç duyduğu birçok ürüne Anadolu topraklarından ulaşabiliyordu. Anadolu'nun batı kesimlerinde; şarap, pirinç, erguvani ve buğday yetiştirilirdi. Ayrıca Anadolu'nun diğer kıyılarında türlü bakla ve zirai ürün yetiştirilirdi. Anadolu'nun İç kesimlerinde ise tekstil ve hayvansal ürün yetiştiriciliği ağırlıktaydı. Anadolu, Bizans'ın Şekerkamışı, kumaş ve boya ihtiyacının belli bir bölümünü karşılıyordu.¹⁴²

Bizans ticaretinin en gözde merkezleri arasında; Trabzon, Sinop, kırım, Halep, Beyrut, Antakya, Selanik ve Filistin'de ki Ascolon ve gazze sayılabilir. İsmi saydığımız tüm bu merkezler Bizans'ın içinde bulunduğu ticari canlılığı göstermektedir.

¹⁴¹ Mango, s.51.

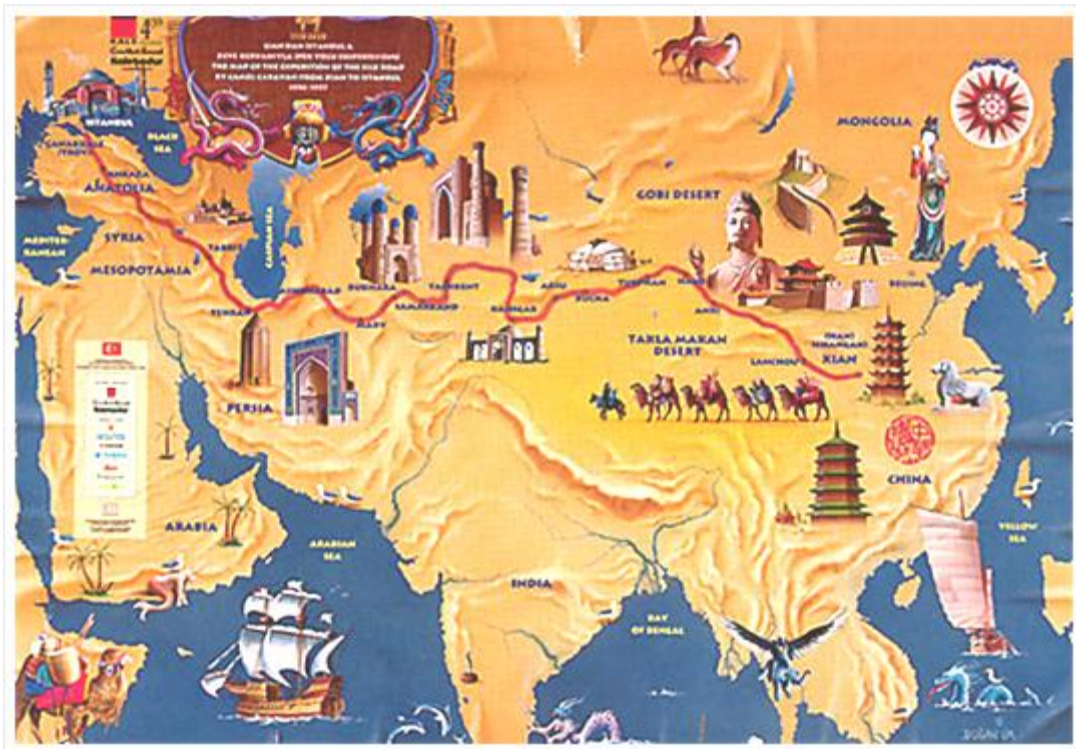
¹⁴² Mango, s.51.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BİZANS'DA TİCARİ ÜRÜNLER VE DİĞER EKONOMİK UNSURLAR

4.1.Ticari Ürün Kavramı

Ticari ürün, insan ihtiyaçlarından doğan ve belli bir ekonomik değere sahip mal ve hizmetlerin bütünüdür. İnsanlar zamanla ihtiyaç duydukları ürünleri tek başlarına karşılayamaz hale gelince, üretim noktasında uzmanlaşmalara gidilmiştir. Üretilen ürünler ihtiyaçlar doğrultusunda sahip olunandan olunmayana doğru bir döngü meydana getirmiş ve bu döngüye ticaret, döngüye konu olan ürünlere de ticari ürün adı verilmiştir. Ürünler arasında değişim merkezli bu sistem trampa (takas) ekonomisini meydana getirirken, paranın ekonomiye müdahil olması ticarete farklı anlamlar yüklemiştir. İlk zamanlar fayda (ihtiyaç) eksenli yapılan ticaret, sonraki dönemlerde kar elde etmenin en önemli aracı haline dönüşmüştür.

Harita 4. Bizans dönemi ürün ve ticaret yolu haritası¹⁴³

¹⁴³ <http://www.altayli.net/news.php?readmore=255>

Tablo 1. Ortaçağda Bizans ticaretine konu olan bazı ticari ürünler¹⁴⁴

	Mısır	Suriye	Balkanlar	Anadolu	Çin	Lübnan	Kafkaslar	Hindistan	Tunus	İspanya
Şeker	X	X		X						
Tahıl	X		X	X						
Şarap		X							X	X
Zeytin/Yağ		X							X	X
Peynir/Et			X	X						
Baharat								X		
Yün		X		X						
Kereste				X		X				
Bez		X		X						
Kumaş		X		X						
İpek					X					
Kürk							X			
Köle			X				X			
Cam	X	X								
Maden				X						

X= Yoğun olarak temin edilir

¹⁴⁴ Tablo-1'in oluşturulmasında Cyrıl Mango'nun "Yeni Roma İmparatorluğu" eserinden faydalanılmıştır.

Yukarıdaki tabloda Bizans'ın en çok talep ettiği ürünlerden başlıcaları verilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı gibi mısır, Anadolu ve Trakya Bizans'ın en hayati ihtiyacı olan tahılın üretildiği üç önemli yerdir.

Bizans'ta Ticarete konu olan ürünleri iki kategoride ele almak doğru olur. Birincisi hayati önem taşıyan ve yaşamın idamesi için gerekli olan temel tüketim ürünler (tahıl, değersiz madenler, kereste, kumaş vs.) İkincisi ise yaşamda ki kalite ve refahı arttıran lüks tüketim ürünleridir.(İpek, Şarap, Baharat, Altın, gümüş vs.) Temel tüketim ürünleri zamanla bölgelerin şart ve ihtiyaçlarına göre küçük değişiklikler gösterse de, lüks tüketim ürünlerinin her çağda hızla gelişip çeşitlendiğini söyleyebiliriz.

4.1.1. Gıda Ticareti

İnsanoğlunun var oluşundan beri zirai ürünler yaşamın ana kaynaklarında birini oluşturmuştur. İnsanın en temel ihtiyaçlarının başında beslenmenin gelmesi zirai ürünlerin insan hayatındaki yerini de açıkça ortaya koymaktadır. İster zengin olsun ister fakir her insan başta buğday olmak üzere diğer zirai ürünlerin varlığına muhtaçtır.

Bizans halkını ve özellikle de başkentini doyurabilmek için tahılın dışa satışını yasaklamıştır. Bizans başkentinin IV. ve V. yüzyıllarda hızla büyümesi acil erzak ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Zira bu dönemlerde başkent nüfusu yarım milyona yaklaşmaktaydı.¹⁴⁵ Bizans tahıl ihtiyacının büyük bir kısmını Mısırdan karşılamıştır. Bizans kendisi için hayati değere sahip olan bu ürünün naklini İskenderiye limanı vasıtasıyla yapmaktaydı. Her yıl hasat edilen tahıl Bizans görevlileri tarafından toplanıp ölçülerek, en geç 10 Eylül tarihine kadar İskenderiye'de ki ambarlara taşınır, buradan da başkent Konstantinopolis'e gemilerle sevk edilirdi. Tahılın İstanbul'a varmasını engelleyecek olaylara karşı bir takım önlemler alınmıştır. Örneğin; İskenderiye'den Konstantinopolis istikametine giden kuru yük gemilerinin, Çanakkale boğazındaki sert rüzgârın oluşturabileceği kaza ihtimallerine karşı, Bozcaada'da tahılın tahliye edilebileceği büyük depolar inşa edilmiştir.¹⁴⁶

Bizans tahıl temini noktasında her zaman çok ihtiyatlı davranmış, işi hiçbir zaman şansa bırakmamıştır. Olası herhangi bir ticari çalkantı ihtimaline karşı, devlet yüklü miktarda tahılı ambarlarda stok olarak bekletmiştir. Tahılda tekel konumunda

¹⁴⁵ Mango, s.52.

¹⁴⁶ Mango, s.86-87; Tamara Talbot Rice, Bizans'ta Günlük Yaşam, çev. Bilgi Altınoluk, İstanbul,2001, s.88.

olan devlet ihtiyaç zamanlarında depo edilen tahıl piyasaya sürmüştür.¹⁴⁷ Tahıl noktasında alınan tedbirler İskenderiye Limanının Sasanilerin eline geçmesiyle mısır tahılının Konstantinopolis'e nakliyesi durmuştur. Bizans'ın bu durum karşısında alternatif olarak Trakya ve Anadolu'ya yönelmiş, buna rağmen temin edilen tahıl oluşan talebi bir türlü karşılayamamıştır.

Bizans'ın tahıl dışındaki besin ihtiyacının önemli bir bölümünü yine Mısır Coğrafyası'ndan karşılamaktaydı. Nil Nehrinin hayat verdiği, bereket fişkıran Mısır topraklarında pirinç dışında hemen her şeyi yetiştirmek mümkündü.¹⁴⁸ Mısır'ın Bizans'ın elinden çıkmasıyla çok büyük bir ekonomik sıkıntıya girmesi Mısır'ın değerinde açıkça ortaya koymaktadır.

Bizans'ın gıda üretimini temin ettiği yerlerden birisi de Trakya ve Makedonya'ydı. Bu bölgeden et ve peynir ihtiyacı karşılanılmaya çalışılırdı.

4.1.2. Tekstil Ticareti

İnsanın temel ihtiyaçlarından biri olan giyim, yaşanan bölge şartları ve kültürel yapıya göre değişim arz etmekle birlikte kullanılan malzeme bakımından çok büyük farklılıklar göstermez.

Sahip olma uğruna türlü zahmete katlanılıp, yüksek ücretler ödenen ipek, devletler arasında ki ilişkileri şekillendiren, savaşlara-ittifaklara yol açan ve geçtiği yollara ismini vermiş oldukça değerli bir üründü. Uzun yıllar boyunca üretim sırrı sadece Çin tarafından saklanan ipeğe sadece zengin ve soylu kimseler sahip olabiliyordu. Özellikle soylu kadınların giysilerinde tercih ettiği ipek, diğer lüks mallar olan mücevher ve baharattan önce gelmekteydi. İpeğe harcanan serveti durdurmak isteyen Bizans, uzun süre ipeğin üretim sırrını aramış bu sırta anca asırlar sonra II. Justinionus zamanında ulaşılmıştır. Ancak üretimin yaygınlaşması oldukça uzun seneler almış ve bu süre zarfında Çin'e muhtaçlık devam etmiştir.¹⁴⁹

Bizans, Hazar Denizi ve Karadeniz'in güney kıyılarında yetiştirdiği ipek böceği kozalarını dokunmak üzere Mısır, Suriye ve Konstantinopolis'e göndermiştir. Bizans'ın en önemli ipek üretimi İskenderiye ve yafa'da kentlerinde olup buralarda kurulan atölyelerde kalitesi yüksek ipek üretilmekteydi. İpek boyasının yine bu bölgeden temin

¹⁴⁷ Levtschenko, s.130.

¹⁴⁸ Mango, s.50.

¹⁴⁹ Rice, s.38.

edilmesi ipeğin kalitesini arttıran unsurlardan biri olmuştur.¹⁵⁰ Bizans'ın ürettiği parlak renkli ipek kumaşlar her ne kadar Dünya'da belli bir şöhrete kavuşmuşsa da çok büyük bir ihraç yüzdesine ulaşamamıştır. Mısır ve Suriye'nin Müslümanların eline geçmesinden sonra Bizans ipek üretimi Konstantinopolis, Selanik ve Yunanistan da yapılmıştır. Çok değerli olan bu zanaat kurulmuş olan loncalar tarafından yürütölmekteydi.¹⁵¹

Resim 2. İpek Böceği

Bizans dokumada kullanılan hammaddelerden pamuk, yün ve keteni kendi coğrafyasından temin etmiş ancak ipek talebini çok uzun zaman boyunca hep Uzakdoğu'dan karşılamaya çalışmıştır. Bizans'ta dokuma üretiminin geliştiği merkezlerin başında; Lübnan, sur, Beyrut ve Lazkiye gelmekteydi. Ticaretinin çoğunluğunu tekstil ürünlerinin oluşturduğu bu yerlerde gelir düzeyinin yüksek olduğu görölmektedir.

4.1.3. Cam Ticareti

Kökeni Fenikelilere dayanan cam Bizans ticaretinde önemli bir yer tutmuştur. Cam üretimi VI. yüzyılın başlarında oturmaya başlamış, sonraki dönemlerde gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Mısır ve Suriye'de cam üretimi oldukça önemli noktalara gelmiştir. Üretilen bu camlar Bizans mimarilerini süslerken, gerek Doğu'ya gerekse de Batı'ya ihracatı yapılmıştır. Cam da tıpkı ipek, mücevher ve baharatta olduğu gibi ancak zengin ve soylu kimselerin erişebileceği bir ticaret ürünüydü. Özellikle VI. yüzyılda

¹⁵⁰ Barkan, s.74.

¹⁵¹ Levchenko, s.130.

Konstantinopolis'te Yahudiler tarafından üfleme işlemiyle yapılan cam ürünler oldukça meşhurdur. Mısır, üzerinde hayvan resimlerinin veya geometrik resimlerin işlendiği geniş tabanlı sapsız kaplarla ün yapmıştı. Konstantinopolis ve Mısır cam işlemeciliği üzerine sürekli bir rekabet içerisinde olmuşlardır.¹⁵² Zenginlik ve lüksün temsilcilerinden biri olan camın üretimi, Bizans'ta VI. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamış ve ekonomik anlamda İmparatorluğa büyük bir katma değer sağlamıştır.

4.1.4. Altın ve Gümüş Ticareti

Altın hangi devlette ve hangi ekonomide olursa olsun nominal ve gerçek değeri arasındaki farkın az olduğu bir ticari unsur olması hasebiyle kıymetini hep korumuştur. Yani altına gerçek değerini yükleyen o ülkenin ekonomik gücü değil altının madensel değeridir. Bu madeni kıymetli kılan unsurlar hiç şüphesiz ki; doğada nadir bulunan ve işlenmesi kolay, oksitlenmeyen, sağlıklı ve dayanıklı olmasından ileri gelmektedir.

Altının Yoğun olarak çıkarıldığı yerler; Yemen, Sudan, İran, Gana, Horasan ve Kafkaslardı. Bizans Romalılarından farklı olarak sahip olduğu altınların İmparatorluk dışına çıkmamasına gayret göstermiştir. Hele de devletin küçülmeye başladığı dönemlerde bu konuya daha hassas bir önem göstermişlerdir. Bizans'ın ithal ürünlerin ülke içerisindeki üretimini arttırarak dışarıya para akışını durdurmaya çalışması bu önlemlerin başında gelmekteydi.¹⁵³ Bizans'a diğer devletlerden daha fazla altın gerekiyordu zira Bizans'ın sürekli istilalara maruz kalıyor ve bu istilalardan çoğu zaman yüklü miktarlarda altın vererek kurtulabiliyordu. Ayrıca paralı ordu sistemi de Bizans'ın altın ihtiyacını önemli oranda arttırıyordu. İran'ın VI. yüzyılda Anadolu ve Kafkasya yolunu kontrol altına alması ve Sudan altınlarının da zamanla elden çıkması Bizans açısından tablonun daha vahim bir hal almasına neden oluyordu.¹⁵⁴

Bizans için kıymetli madenlerden biri de gümüştür. VI. yüzyılda altına göre 12 kat değersizdi.¹⁵⁵ Buna rağmen gümüşün altına alternatif bir maden olduğu konusu şüphe götürmez. Bu maden Yemen, Afganistan, kuzey Afrika ve İspanya'da ve Avusturya'da çıkarılmaktaydı. Anadolu'nun gümüş madeni bakımından en zengin bölgelerden birisi olması Bizans için büyük bir avantaj olmuştur. Bizans tıpkı altında olduğu gibi bu madenin dışarı çıkmaması noktasında bir takım tedbirler almıştır.

¹⁵² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, C.II, Ankara, 1992, S.301.

¹⁵³ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, C.I, İstanbul, 1995, s.6.

¹⁵⁴ Barkan, s.62-63.

¹⁵⁵ Mango, s.54-56.

Bakır ve bronz daha bol bulundukları için altın veya gümüş darlığı çekildiği zaman alternatif olarak devreye sokulmuşlardır.

4.1.5. Köle Ticareti

Köleler, Sanayi toplumlarının ortaya çıkışına kadar ticaretin en önemli unsurlarında biri olmuşlardır. Üretimin gerekli dört unsurundan biri olan işgücü çok uzun bir dönem kölelik kurumuyla sağlanmıştır. Aynı şekilde savaşlarda kullanılan köle sayısı azımsanmayacak seviyelerde olmuştur. Ancak yapılan araştırmalar Bizans'ta kölelerin tarlalarda değil de daha çok ev işlerinde kullanıldığını göstermektedir.¹⁵⁶ Kölelerin toplam nüfusun yüzde kaçını oluşturduğu noktasında elimizde bir belge yoktur.

Resim 3. Ortaçağda Köleliği Temsil Eden Bir Resim

Eskiçağdan itibaren köle ticaretinin en önemli kaynaklarından birisi Kafkaslar olmuştur.¹⁵⁷ Bizans genellikle Kıpçak, Rus ve Çerkez asıllı köleleri tercih ediyordu. Bu bölgelerden toplanan köleler iç piyasaya sürülüyor ve talep gören diğer devletlere ihraç

¹⁵⁶ Mango, s.52.

¹⁵⁷ Gustave Legaret, *Historie Du Development Du Commerce*, Paris, 1931, s.52.

ediliyordu. Oldukça karlı bir ticaret olan köle ticareti Türkler, Ruslar ve Araplar başta olmak üzere pek çok devletin bu konuda rekabet halinde olmasına neden olmuştur.¹⁵⁸

4.1.6. Para ve Fiyatlar

Fiyat, Mübadelede verilen bir servetin karşılığı olarak veya alınabilen servet ya da para miktarıdır.¹⁵⁹ Paranın ekonomiye müdahil olmasından önce insanlar genellikle ihtiyaçlarını karşılıklı olarak mal transferiyle (trampa) yapmaktaydılar. Bazen bir ölçü buğdayın karşılığı yarım ölçü pirinç, bazen de yarım arşın kumaşın değeri bir fıçı şarap olmuştur. Ama bu ölçü sistemi ticari kaygılarla değil, karşılıklı ürün ihtiyacını giderme noktasında meydana gelmekteydi. Paranın ya da kıymetli madenlerin ekonomiye girişi olayın seyrini farklı noktalara taşımıştır. Para merkezi fayda ile başlayan ticaretin yönünü zaman içerisinde merkezi kar ve sömürü olan başka bir yöne çevirmiştir. Ama şu da unutulmamalıdır ki Para ile birlikte ürünlerin fiyatlarını belirlemek oldukça kolaylaşmıştır.

Resim 4. Doğu Roma Dönemine ait altın Bir Para

Bizans Devleti IV. yüzyılda başlattığı yenilik hareketlerinden birini para konusunda yapmıştır. İmparator Konstantinius Bizans parasının saygınlığını arttıracak yeni ve güçlü bir para sistemi getirmiştir.¹⁶⁰ Bu para sisteminin temelini Solidus adı verilen altın para sistemi ve seliqua adı verilen gümüş para sistemi teşkil ediyordu.¹⁶¹ Solidus yaklaşık bin yıl boyunca Bizans sikkesinin temelini oluşturmuştur. Bu para

¹⁵⁸ Ali Mazaheri, Ortaçağ Müslümanlarının Yaşayışları, çev. Bahriye Uçak, İstanbul, 1972, s.364.

¹⁵⁹ Mustafa Öztürk, “Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar” Prof Dr. Şerafettin Turan Armaganı, Elazığ, 1996, s.221.

¹⁶⁰ Rice, s.129.

¹⁶¹ Solidus 4.48 gr. saf altın ihtiva eden paraydı. bu gün ki değeri yaklaşık olarak 180\$ dır. Selequa ise 2.24 gr. gümüş paraydı ve Solidus ‘un 1/24 değerindeydi. Onunda bugün ki değeri yaklaşık olarak 7,5\$ dır.

sistemi ispanyadan hindistana kadar yayılan Arap altın “dinar”ının çıkmasına da örnek olmuştur. VII. yüzyılda Araplar tarafından kesilen bu sikkenin değeri Solidus’a çok yakındı ve üzerinde Müslümanlara özgü işaretler bulunuyordu.¹⁶²

Tablo 2. VI. yüzyılda Bizans’ta kullanılan paralar ve güncel değerleri¹⁶³

PİYASADAKİ ADI/DEĞERİ	GÜNÜMÜZ DEĞERİ
1 Libre = 72 Solidus	25.800 TL.
1 Solidus = 2 Semisis	360 TL.
1 Tremisis = 1/3 Solidus	120 TL.
1 Folles = 1/180 Solidus	70 KRŞ.
1 Nummi= 1/7200 Solidus	1 KRŞ.

Bu tablo doğrultusunda VI. yüzyılın sonu ve VII. Yüzyılın başında piyasadaki bazı ürünlerin yaklaşık fiyatlarına bakacak olursak;

- vasıfsız bir kölenin değeri yaklaşık 20 solidus / 7200 TL.
- Fakirlik sınırındaki bir ailenin günlük sebze fiyatı 5 folles / 3,5 TL.
- Balığın kilosu 6 folles / 4 TL.
- Bir ekmeğin fiyatı (kıtık yılları hariç) 3 folles / 2 TL.
- En ucuz battaniyenin fiyatı 1 tremisis / 120 TL.
- İkinci el bir pelerin fiyatı 1 solidus / 360 TL.
- Bir eşeğin fiyatı 4 solidus / 1400 TL.
- Yarı vasıflı bir amelenin yıllık geliri 10-20 solidus / 3600-7200 TL.

Bu dönemde hem ticaretle uğraşan hem de bağış alan kilise patrikleri oldukça büyük servetler edinmişlerdir. Örneğin VII. yüzyılda İskenderiye patriği Aziz Joannes’in toplamda 4500 kg. altın bağışı topladığı bilinmektedir. Ayrıca yine o dönemde Mısır piskoposunun kişisel kullanımı için gümüşten yapılmış bir yemek takımına 13,5 kg altın sarfetmiştir.

Din adamlarının dışında Bizans’ta ki soylu ve zenginlerin oranı ki bu oran %10’ u geçmemektedir. Bu guruptaki insanların kişisel servetleri ortalama 9.200 solidus / 3.312.000 TL. den fazlaydı. İmparatorlukta Generallerin ve üst düzey askerlerin geliri

¹⁶² Sedillot, s.148.

¹⁶³ Tablo-2’nin oluşturulmasında Cyril Mango’nun “Yeni Roma İmparatorluğu” eserinden faydalanılmıştır.

de çok yüksekti. Justinionus generali Belisarios' u emekliğe ayırdıktan sonra generalin kişisel serveti yaklaşık olarak 216.000 solidus /77.760.000 TL. idi.

Özellikle yapılan iş aynı olsa bile kazanılan ücret İmparatorluğun bölgeleri arasında farklılıklar göstermekteydi. (505-507) Dara şehrinin inşaatında çalışan duvar ustalarının günde 1 solidus /360 TL'ye çalışmışlardır. Aynı dönemde Kudüs'teki bir inşaat işçisi 9 folles / 7 tl ye çalıştırılmıştır. Orta dereceli bir imparatorluk memurunun maaşına göz attığımız zaman İstanbul'a 511 yılında, daha üst düzey bir görevle gelen bir arşiv memurunun kendisini bu konuma getirmek için yoğun çaba sarf eden arkadaşına yazdığı methiyede senelik 1000 solidus / 360.000 TL. Kazandığını yazmıştır.¹⁶⁴

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi VI. ve VII. yüzyıllar arasında ki Bizans toplumunda ekonomik anlamda zengin ve fakir arasında uçurum vardır. Toplum genelinin yaklaşık % 10'luk bir kesimi aşırı zengindi. Yaklaşık olarak % 6 civarlarında muhtaç bir nüfus vardı. Antiokheia himayesinde bulunan 7500 den fazla dilencinin bulunduğu kayıtlara geçmiştir.¹⁶⁵ Antiokheia nüfusunun yaklaşık % 5 ini teşkil etmekteydi. Bu doğrultuda geriye kalan %80'lik bir kesim orta halli vatandaşları oluşturuyordu ancak kayıtlarda bu kesime ait pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İkinci göze batan husus ise devlet hizmetinde çalışan bir kişi iyi paralar kazanabiliyordu. Tekstil fiyatlarının da çok yüksek olması oldukça dikkat çekicidir

Bazı özel dönemler hariç ürün fiyatlarında çok fazla bir dalgalanma olmadığı görülmektedir. Kuraklığın, kışın sert geçmesinin ve uzamasının, çok fazla yağış nedeniyle ürünlerin çürümesinin, dolu, çekirge salgını, deprem, yangın ve salgın hastalıkların piyasadaki arz talep dengesini bozulmasına ve fiyatların yükselmesine neden olduğu bilinmektedir. Bunun dışında özellikle salgın hastalıklardan kaynaklanan nüfus kaybı ile iş gücünün azalması üretim hacminin düşmesine ve yine fiyatların yükselmesine yol açmıştır. Bizans bu kriz durumlarında önceden yapmış olduğu temel gıda stokunu piyasaya sürmüş ve bu ürünlerin ihracatını büyük bir oranda durdurmuştur. Böylece krizden daha az zararla kurtulunmaya çalışılmıştır¹⁶⁶.

İmparator Anostos (491-518) İmparatorluğun para sistemini, değeri büyük dalgalanmalar gösteren bakır Folles'i altın sikke ile sağlam bir orantı hesabıyla

¹⁶⁴ Mango, s.47.

¹⁶⁵ Mango, s.47.

¹⁶⁶ Güçlüay, s.123.

mükemmelleştirmiştir.¹⁶⁷ Sikke sistemi altın standardına bağlandığı için fiyatlar ve ücretlerde çok büyük dalgalanmalara rastlanmaz.¹⁶⁸ kriz dönemlerinde uygulanan bazı para politikalarıyla para ve fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır. Konstantinius döneminde tahıl ve demir gibi ürünlerin dışa satımını durdurulmuş, lüks tüketimin önüne geçilmesi noktasında erkeklerin ipek giysiler giymesi yasaklamıştır. Fakir halka bedava yiyecek dağıtılmıştır. Bunun yanında ticaret devlet tekeline sokulurken ipek, tuz, sim ve sırma gibi önemli işlemler taş ocakları silah imalathaneleri ve dökümhaneler devletin tekeline geçirilmiştir. Bu uygulama halkın refahı için yapılmış, beraberinde de güçlü bir devlet tekeli yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.1.7. Gümrük

Gümrük eskiçağdan itibaren başlayıp günümüze kadar devam eden, ürün geçişinde kontrolü sağlayan ve Ürün geçişleri sırasında alınan ücretlerle devlet gelirleri içerisinde önemli bir kalemi teşkil eden ekonomik bir unsurdur. Ticaretle birlikte doğan gümrük uygulanmaya ilk başladığı devirlerde, geçişler hediye mahiyetinde ürünlerle yapılyorken zamanla gümrükler daha organize bir hal almıştır.¹⁶⁹

Romalılar hazineye gelir sağlamak için “Partatoria” denilen gümrük vergisi almışlardır. Bu uygulamada yabancı ülkelere giriş yapan ürünlerden belli bir ücret alındığı gibi, ülke içinde başka bölgelere nakledilen ürünlerden de ücretler alınmıştır ancak ülke içinde transfer edilen ürünlerden alınan gümrük ücretleri daha azdır. Romalılar iltizam usulü olan yani gümrük görevlilerinin gümrük toplamadan önce devlet hazinesine belli bir ödeme yapıp, daha sonradan ödedikleri gümrükleri eyaletlerden toplarlardı.¹⁷⁰

Roma liman ve şehirlerin belli noktalarında kurmuş olduğu gümrük bürolarıyla vergileri toplamaktaydı. Örneğin Mısır’da, Suriye’de ve Galya’da gümrük merkezleri bulunmaktaydı. Roma Eskiçağdan itibaren bazı ürünlerin ülke dışına çıkmamasını yasaklamıştı. Bu ürünlerin başlıcaları; Şarap, zeytinyağı, tuz, tahıl ve düşmanların silah yapımında kullandığı demirdi. Alınan vergi miktarı merkezlere göre ve malın cinsine göre %2 ile %5 arasında değişmekteydi. Örneğin Galya’da %2,5 olan vergi oranı

¹⁶⁷ Ostrogorsky, s.59.

¹⁶⁸ Mango, s.47.

¹⁶⁹ Bkz.Murat Tuğcu, Vergi ve Evrimi, Ankara, 1972.

¹⁷⁰ Sabahat Atlan, Roma Tarihi’nin Ana Hatları, I. Kısım, Cumhuriyet Devri, İstanbul, 1970, s.104.

Mısır'da %5 ti.¹⁷¹ Bu rakamlar gümrük oranlarının çok yüksek olmadığını gösterdiği gibi, gümrük noktalarının yoğunluğu ve bu noktalardan geçen emtiaların değerine göre de belirlendiği anlaşılmaktadır. Hem ithal edilen hem de ihraç edilen ürünlerden vergi alınmaktaydı. Mısır'da eşyanın satışı sırasında da gümrük vergisinin alındığı uygulamalar vardı.¹⁷² Köprü, nehir ve bazı yollardan geçerken alınan geçit vergisi de vardı.

Bizans dönemine gelindiğinde gümrük uygulamalarında çok büyük bir değişiklik olmamışsa da değişen, Bizans'ın pek çok vergide olduğu gibi gümrük vergisinde de oranları arttırması olmuştur. Bizans ticari faaliyetlerini sürdürdüğü devletlere farklı tarifeler uygulamıştır. Bizans liman ve şehirlere getirilen tüm mallardan gümrük vergisi alırken, lüks mal olmamak şartıyla ticari bir amaçla getirilmemiş mallardan vergi almamaktaydı. Bizans liman ve şehir gümrüklerini önceleri ilk senelerde 5 yıllığına Publicani'lere (mültezim) vermekteyken daha sonra bu süreyi 3 yıla düşürmüştür. Bizans'ta gümrük geçişlerinin en yoğun olduğu yer başkent İstanbul'du. Bunun dışında diğer başlıca merkezlere bakacak olursak **güneyde;** İskenderiye, Antakya, sur, lazkiye, Nusaybin **kuzeyde;** Trabzon, Sinop, samsun **batıda;** Selanik'di. **Doğuda;** İran baskısından dolayı ticaretin çok zayıf olması önemli bir ticari merkezin ve gümrük bölgesi oluşmasının önüne geçmiştir.

4.1.8. Tüccar Loncaları

Loncalar, Tüketici ve üreticilerin ticaretten doğan haklarını koruma amacıyla oluşturulmuş, düzenleyici mahiyetteki teşkilatlanmadır. Roma'da tüccar ve esnaflar bireysel hareket etmek yerine "Collegium" adı verilen bir birlik altında birleşmişlerdir. Her Collegium'un kendine ait bir bütçesi, bayrağı, arması, toplantı günleri ve bayramları vardı. Collegium'un bütçesi toplantı günlerinde üyelere toplanan üyelik pirimi ve bağışlardan oluşuyordu. Roma'da ticaretle uğraşan her esnaf bir Collegium'a üye olmak zorundaydı.¹⁷³ Roma'da kurulan bu teşkilat Bizans döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Ancak Bizans'ın lonca teşkilatı Roma'daki Collegium'dan farklıydı. Loncalar din güçlü bir bağlayıcıydı, ancak Roma'daki gibi mutlaka her esnafın mutlaka bir loncaya üye olma zorunluluğu yoktu.¹⁷⁴ Bir esnafın bu teşkilata üye olabilmesi için

¹⁷¹ Sedillot, s.123; Hamid Sadi Selen, Ticaret Tarihi, İstanbul, 1956, S.29.

¹⁷² Güçlüay, s.52.

¹⁷³ Sedillot, s.125.

¹⁷⁴ Rice, s.119.

kayıt ücretini yatırması ve mesleki başarısını ispatlaması yeterliydi. Bu uygulama, yapılan mesleklerin kalitesini yükseltmiş ve devletinde esnaf kontrolünü kolaylaştırmıştır.

Bizans'ta her ticaret loncası; çalışma koşullarını, üyelik ücretlerini ve satış fiyatlarını kendisi tespit ederdi.¹⁷⁵ Loncalar meslek dallarının saygınlığını ve kalitesini arttırmak için oldukça sıkı kurallar koymuşlardır. Lonca teşkilatında en dikkati çeken özelliklerinde biri de teşkilat üyeleri arasında oluşturulan sosyal yardımlaşma ilkesidir. Bu doğrultuda teşkilata girerken ödenen ücretler, üyelik esnasında yatırılan üyelik aidatları ve paralar, belli bir bütçede toplanır ve üyelerin ihtiyaçları anında (hastalık, sakatlık vs.) bu bütçeden karşılanırdı. Bunun dışında teşkilat üyelerinin hayatlarını kaybetmeleri durumunda ailelerine de gerekli yardımlar yapılmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki loncalar sadece kendi üyelerine değil yoksul, yaşlı ve ihtiyaç sahibi diğer insanlara da yardım etmeye çalışmışlardır.

¹⁷⁵ Sedillot, s.125.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan ticaret zamanla değişim ve gelişme kaydederek günümüze kadar gelmiş ekonomik bir faaliyettir. Zaman içinde ticaretin işleyişi, kapsamı, müessese ve ürünleri değişmişse de değişmeyen tek şey her zaman ve her toplumda ki ticaretin önemi olmuştur. Ticari ilişkiler ilk olarak yakın çevreyle başlayıp zamanla daha uzağa; hatta kıtalar arasına uzanmıştır. Mesafelerin değişimi beraberinde ticari ilişkinin boyutunu da değiştirmiştir. Ticari ürün ; insan ihtiyaçlarından doğan ve belli bir ekonomik değere sahip mal ve hizmetlerin bütünüdür. İnsanlar zamanla ihtiyaç duydukları ürünleri tek başlarına karşılayamaz hale gelince, üretim noktasında uzmanlaşmalara gidilmiştir. Üretilen ürünler ihtiyaçlar doğrultusunda sahip olunandan olunmayana doğru bir döngü meydana getirmiş ve bu döngüye ticaret, döngüye konu olan ürünlere de ticari ürün adı verilmiştir. Ürünler arasında değişim merkezli bu sistem trampa (takas) ekonomisini meydana getirirken, paranın ekonomiye müdahil olması ticarete farklı anlamlar yüklemiştir. İlk zamanlar fayda (ihtiyaç) eksenli yapılan ticaret, sonraki dönemlerde kar elde etmenin en önemli aracı haline dönüşmüştür.

Roma sahip olduğu büyük servet ve güce dayanarak ticaretin tüm ürünlerini kendi Coğrafyasına akmasını istemiş ve bu yönde politikalar geliştirmiştir. Ticari amaçla olmasa da Romanın inşa ettiği yol sistemleri de bu amaca hizmet etmiştir. Roma egemenliğindeki Anadolu, Suriye ve Balkanların değerli emtiaları ile Çin'in, Hindistan'ın ve Asya'nın ürünleri Roma'ya akmaktaydı. Bu sayede canlı bir ticaret yaşanırken, Roma'da toplumunun ihtiyacı olan ürünleri sağlamıştır.

Roma bu kadar güçlü iken, bu kadar büyük imkânlarla sahip iken ticareti bizzat yapan unsur değil de almayı tercih eden unsur olmuştur. Bunun temel sebeplerinden biri sanayi toplumlarına kadar gücün sembolünün satmak değil, almak olmasıdır. Zira hazinesi dolu güçlü kaynaklara sahip olan devletler dünyanın nimetlerinden olabildiğince faydalanmayı istemişlerdir. Bu nimetleri ise kendilerine başka toplumların sağlamasını tercih etmişlerdir. Kendi toplumlarının ise siyasi ve askeri sahalarda hizmet vermesini sağlamışlardır. Bu tür devletlerin hedefi güçlü bir ordu, güçlü bir siyaset ve beraberinde gelen güçlü bir hazineydi. Roma İmparatorluğunun ticarete başka milletleri yönlendirmesinin sebeplerinden biri de Romanın sınıflara bölünmüş toplumsal yapısıdır. Zira üst ve alt sınıfa sahip olan Roma'da üst asil sınıfı bu tür işlerle uğraşması küçültücü bir olay olarak görülmekteydi. Çünkü asil sınıf her türlü hizmet almayı ve her

türlü lüksten faydalanmayı hak eden sınıftı. Alt sınıfın ticaretle meşgul olamayışının en temel sebebi ise gerekli sermaye ve girişim gücüne sahip olamayışındır.

Roma sürdürdüğü ticaret politikasıyla her türlü ürününü ülkesine girişini sağlamış ordusunun ve halkın erzak ihtiyacını sağlamıştır. Roma adeta lüks ürünlerin İmparatorluğa aktığı bir merkez konumundadır. Kavimler Göçüyle birlikte Roma büyük bir çalkantıya girmiş ve 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılıştan Batı Roma'nın daha çok etkilendiği görülmektedir. Doğu Roma (Bizans) ise kavimler göçü sonrasında vermiş olduğu ekonomi politikalarında nispeten başarı sağlamıştır. Kavimler Göçü'nün Doğu Roma'yı daha az etkilemesinin en büyük nedeni; Doğu Roma'nın sahip olduğu coğrafi konumdur. Ancak gerçek şu ki Bütün Avrupa ve Roma, Kavimler Göçüyle birlikte yüzyıllarca sürececek bir fakirliğe sürüklenmiştir.

Roma İmparatorluğunun varisi ve devamı olan Bizans, Roman'ın parçalanışından sonra onun birçok politikasını devam ettirmiştir. Ancak ticaretle daha farklı bir politika sürdürmüştür. Bu politika ise Roma'dan farklı olarak ticaretin içerisinde daha aktif olarak ticaretten doğrudan gelir elde etmeye yönelik politikaydı. Bizans doğu ve batı arasında sürdürülen ticaretten elde ettiği gelirlere kendi ürünlerinin satışlarını da ekleyerek bu kazancını daha artırmayı hedeflemiştir. Bizans Roma'dan farklı bir takım politikalar sürdürmüşse de eski ve ortaçağın ticaret anlayışı ve politikasından çok fazla uzaklaşmamıştır. Bu politikalar ise iç piyasanın ihtiyacını karşılamak ve transit ticaretten olabildiğince iyi gelir elde etmektir. Bizans coğrafyası bu politikayı destekleyecek mahiyetteydi. Zira Asya ve Avrupa arasında köprü oluşu bu noktada ki en büyük avantajlardan birisiydi. Ancak Bizans yaşamı boyunca kuzeyden, doğudan, güneyden uğradığı istilalar yüzünden ticari önem taşıyan Mısır Suriye ve Anadolu'nun bir kısmının elinden çıkması kazancını sektire uğratabilecek gelişmelere sebep olmuştur. Bizans bu durum karşısında bir takım tedbirler alarak ticareti olabildiğince canlı tutmuştur. Bu tedbirlerden biri doğu ticaretinin istikametini kuzeyden yürütmeye çalışması olmuştur. Bu tedbir önemli bir kazanç sağlamışsa da Akdeniz ticareti kadar büyük oranda olmamıştır. Bizans'ı milletler arası ticaretten koparmayan ülkeye ürün akışını sağlayan bir diğer yer ise Konstantinopolis olmuştur. Konstantinopolis yüzyıllarca her açıdan hayat merkezi olmuştur. Bunun en önemli nedeni şüphesiz Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan noktada olmasıdır. Başkent üstlendiği önemli ticari misyonlarla şöhreti hak etmiştir. Ancak konstantinopolis'in

adeta tek başına tüm Bizans'ı temsil ediyor görünmesi, Bizans'ın diğer merkezlerinde yeterli gücün olmadığına kanıtı gibidir.

Doğu Roma (Bizans), pek çok konuda Batı Roma'nın ikizi olsa da, ticarete bakış noktasında bir görüş ayrılıkları vardır. Batı Ticaretle asaleti bir arada görmeyen ve ticareti küçümseyen bir tavır sergilerken, Doğu, ticareti teşvik etmiş ve mali sistemi içerisinde en önemli gelir kaynaklarından biri haline getirmeyi başarmıştır. Ayrıca Ticareti sadece ürün temini olarak görmeyip, ekonomik büyümeyi de hedef alan bir tutum içinde olmuştur. Bizans'ın ticareti sadece ekonomik kaygılarla yapması ve elde edeceği karı toplumun ihtiyaçlarının çok üstünde tutması, ticaretin devlet eliyle yürütülmesini elzem kılmıştır. Bizans'ta Sikke sistemi altın standardına bağlandığı için fiyatlar ve ücretlerde çok büyük dalgalanmalara rastlanmaz. Kriz dönemlerinde uygulanan bazı para politikalarıyla para ve fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılmıştır. Konstantinius döneminde tahıl ve demir gibi ürünlerin dışa satımını durdurulmuş, lüks tüketimin önüne geçilmesi noktasında erkeklerin ipek giysiler giymesi yasaklamıştır. Fakir halka bedava yiyecek dağıtılmıştır. Bunun yanında ticaret devlet tekeline sokulurken ipek, tuz, sim ve sırma gibi önemli işlemeler taş ocakları silah imalathaneleri ve dökümhaneler devletin tekeline geçirilmiştir. Bu uygulama halkın refahı için yapılmış, beraberinde de güçlü bir devlet tekeli yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu bile halkı devletin her şeyi ve herkesi mali gereksinimlere köle yapan hazinecilik zihniyetinden kurtaramamıştır.

Bizans'ın ticareti devlet eliyle yürütmesindeki diğer bir faktör, Bizans'ın ticarete bakış açısıydı. Zira Bizans'ta bir prensin ya da soylunun ticaretle uğraşması doğal karşılanmıştır. Böylece büyük çaptaki uluslararası ticari faaliyetlerin devlet kanalıyla yapılmasında bir sakınca görülmemiştir

Bizans'ın genel yaşamı içinde ve ticarete dikkati çeken yönlerinden birisi de Roma'ya göre daha fazla vergi toplamasıydı. Elbette tarihte ve günümüzdeki devletlerin önemli gelirleri vergilerdir. Ancak Bizans bu konuda bir adım daha önde olmuştur. Roma halkını çok ağır vergilerle mahkûm etmezken; Romanın halefi olan Bizans bu konuda daha acımasız olabilmıştır. Uygulamış olduğu vergi politikalarıyla özellikle hazinenin dolu olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Çünkü Bizans özellikle barbar saldırılara maruz kaldığı dönemlerde ve bazı ikili anlaşmalarda güçlü hazinesi sayesinde zor koşullardan sıyrılabilmiştir. Bazen bir barbar istilasına karşı kilolarca altın vermek zorunda kalmışlar aynı şekilde ticari ilişkilerin devamı noktasında siyasi bir hamle

olarak güçlü hazinesini adeta bir kalkan unsuru olarak kullanmışlardır. Bizans'ı bu yöndeki politikaya sürükleyen temel sebep ise Bizans'ın sürekli mücadele halinde olmasıydı. Aynı şekilde ülke içindeki siyasi ve dini çekişmelerde de güçlü bir hazinenin varlığı Bizans'ın bu olumsuz tablolara karşı mukavemetini arttırmıştır. Ancak bu çerçevede Bizans uzun ömrü halkının memnuniyetine tercih etmiştir denilebilir.

Bizans ticareti ilk bakışta vergi getiren faaliyet olarak görmüşse de Roma gibi halkın ihtiyacını temin etmeyi, kendi piyasasını doyurmayı, lüks ürünleri tüketiciye ulaştırmayı da hedefleri arasına almıştır. Bizans'ta ki lüks ürünlerin ticareti o çağların tüm devletlerinde olduğu gibi zengin sınıf ve saray mensupları için yapılmaktaydı. Oldukça pahalı ve nadir bulunan ürünlere sıradan insanların sahip olmaları imkânsız gibiydi. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Bizans'ın toplumsal yapısı içerisindeki üst sınıfın lüks tüketim ihtiyacı idi. Diğerisi ise Bizans'ın bu ürünleri diplomasinin bir aracı olarak kullanmasıydı. Hediyeleşme her dönemde diplomatik bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak Bizans bu aracı çok daha fazla kullanmıştır. Bizans bu yolla düşmanlarından kurtulmak veya onlarla diyalog kurmayı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu yüzden de lüks ürünlerin ticaretinden kaçınmamıştır .

Bizans, ortaçağ ticari yaşamı içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Bu yaşamın içerisinde Greklerin yanı sıra Suriyeliler, Mısırlılar, Yahudiler ve Araplar da yer almıştır. Bu Bizans'la hemen hemen aynı Coğrafyayı paylaşan Selçuklu ve Osmanlı devletinin ticaret hayatında gördüğümüz tabloyla da örtüşmektedir. Ticaretin içerisine Türk ve Müslüman unsurların müdahil olması ve ticarete aktif rol oynamaları Dünya ticaretinin çehresini adeta değiştirecektir. Özellikle Müslümanların ticarete girmeleri sadece Bizans ta değil tüm Dünyada yeni bir ticaret algısının oluşmasını sağlamıştır. İslamiyet getirdiği kurallarla toplumların hayatını düzenlediği gibi, ticari hayatı da düzenlemiş; hileli, haram ve şüpheli ürünlerin satışını yasaklamıştır. Ayrıca kar-zarar ve karşılıklı akitler hakkında düzenlemelere gidilmiş, faizin her türlü de yasak edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ve Peygamberimizin (s.a.v.) tavsiyeleriyle çevrili İslami ticaret ahlakının, ekonomideki üç temel unsura kazandırdığı yeni mana; üretimin kaliteli ve sürekli, ticaretin dürüst, tüketimin ise aşırıya kaçılmadan ihtiyaçlar ölçüsünde yapılmasıdır. Aynı şekilde Müslüman tüccarlar sayesinde; Mısır'a şeker kamışı, Madagaskar'a Pirinç, Yemen ve İspanyaya ise limon ve portakal götürülerek tanıtılmıştır. Ayrıca kâğıt Çin'den Bağdat ve şama, Afrika'dan merinos cinsi koyun İspanya'ya ve yine Afrika'dan hurma ağacı Hindistan'a ilk kez getirilmiştir.

Müslüman tüccarların güçleri Bizans ve Avrupa Dünyası'nı kısıkandırır da, gerçek şudur ki; pek çok milletin ihtiyacı, İslam Ahlakıyla yoğrulmuş Müslüman tüccarlar sayesinde daha ucuz ve güvenle karşılanmış, İslam ile birlikte gelişen dürüst ticaret ruhu, ticaret müesseselerinin daha sağlıklı bir şekilde gelişmesine olanak sunmuştur. Bizans'ın oluşturduğu güçlü ekonomik kurumları örnek alan Osmanlı ve Selçuklunun islamın şekillendirdiği ticari yapıyla daha da güçlendiğini söyleyebiliriz.

Bizans kendisini Romanın varisi olarak görse de Roma'dan farklı olarak Osmanlı Devleti gibi hem batı hem de doğulu bir ülkeydi. Bu özellik şüphesiz ki Batı Roma'ya kıyasla her iki devlete de güçlü bir siyaset, uzun bir ömür ve güçlü bir iktisadi yaşam kazandırmıştır.

Aslında her ne kadar ortaçağda ticaret politikaları kurulan imparatorluklarda çok fazla bir farklılık göstermesede, Bizans uyguladığı ticaret politikalarıyla ve oluşturduğu ticari müesseselerle döneminin ticaretine damgasını vurmuş, kendinden sonra gelecek güçlü ekonomilere de (Selçuklu, Osmanlı gibi.) örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKLAR

KRONİKLER

- BLOCKLEY, R.C., The History of Menader The Guardsman, Liverpool, 1985.
- N.Kephoros Patriarch Of Constantinople Short History, Tex, Trans. and Comment. by Cyril Mango, Washington, 1990.
- PROKOPIUS, Bizansın Gizli Tarihi, çev., Orhan Duru, İstanbul, 2001.
- The Chronicle of Theophanes, (A.D.602-813), (edit and trans.by Harry Turtledove), University Of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982 .
- The Fragmentary Elasicising Historians Of The Later Roman Empire (Eunapius, Olympiodorus, priscus and Malchus), vol.I. (trans.R.C.Blockley) Liverpool, 1981.

TETKİK ESERLER

- AHMETBEYOĞLU, Ali, Grek Seyyahı Priskos(V.Asır)'a Göre Avrupa Hunları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995.
- ATLAN, Sabahat, Roma Tarihi'nin Ana Hatları, I. Kısım, Cumhuriyet Devri, İstanbul, 1970.
- BAILLY, Auguste, Bizans Tarihi, I. çev., Şaman, Haluk ,İstanbul, tarihsiz
- BARKAN, Ömer Lütfi, İktisat Tarihi (Ders Notları) Kitap II, İstanbul, 1957.
- BAYKARA, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Ankara, 1988.
- BEKSAÇ, Engin," Balkanlar'da Tarih Öncesi Ve Erken Uygarlıklar" Balkanlar El Kitabı, C.I,(derleyenler, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Karam yay, Çorum, 2006.
- BENEVOLO, Leonardo, Avrupa Tarihinde Kentler, çev., Nur Nirven, İstanbul, 1995.
- BERL, Emmanuel, Atilla'dan Timur'a Avrupa Ve Asya, çev., Gülseren Devrim, İstanbul, 1999.
- BLUNT, A.w., Batı Uygarlığının Temelleri, İ.Ü.Edb. Fak. yay. İstanbul, 1979.
- BOSCH, Clemens,'Tarihte Anadolu' CII, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1943.
- BURY, John Bagnell, History Of The Later Roman Empire From The Death Of Theodosis I To The Death Of Justinian (395-565), vol.1, St Martins press , Newyork.1958.
- ÇAĞATAY, Neşet, İslam Tarihi, Ankara, 1993.

- DEMİRCİOĞLU, Halil, Roma Tarihi, I, Ankara, 1998.
- DEMİRKANT, Işın, “14.Yüzyıla Kadar Baklan Yarımadası’nda Bizans Hâkimiyeti”
Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)Dünya Yay., İstanbul,
2005.
- DIEHL, Charles, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev., Cevdet R. Yularkıran,
İstanbul, 1939
- DIEHL, Charles, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev., Fikret Bıyıklıoğlu, İstanbul, 1937.
- EBİSEL, Arslan, Dünya Ticaret Yolları, İstanbul, 1943.
- GIBBON, Edward, Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi Ve Çöküşü Tarihi, çev., Asım
Baltacıgil, CI, İstanbul, 1995.
- GRANT, Michael, Roma’dan Bizans’a, çev., Zühre İlkelen, İstanbul, 2000.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, Selçuklular Döneminde Ortadoğu’da Ticaret (XI-XIII. Yüzyıllar),
Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999.
- HESSEL, Alfred, A History of Libraries, New brunswick, N.T.1995.
- HEYD, W., Yakın Doğu Ticaret Tarihi, çev., Enver Ziya Karal, Ankara, 2000.
- İBN-İ Haldun, Mukaddime II. çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayını, İstanbul, 1991.
- ÜLGNER, Sabri, İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meselesi, İstanbul,
1951.
- İNAN, Afet, Eski Mısır Tarihi Ve Medeniyeti, TTKY, Ankara, 1992.
- JORDANES, Romana El Getica (neşr.Theodor Hommsen), Berolini, 1882.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1993.
- LEGARET, Gustove, Historie Du Development Du Commerce, Paris, 1931.
- LEMERLE, Paul, Bizans Tarihi, çev., Galip Üstün, İletişim Yay. İstanbul, 2004.
- LEVITCHENKO, M.V., Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi, çev., Maide
Selen, İstanbul.1999.
- LIGETI, Lajos, Atilla Ve Hunlar’ın Menşei, çev., Şerif Baştav, A.Ü.DTCF yay,
İstanbul.1962.
- MANGALTEPE, İsmail, “VI.yüzyılın İkinci Yarısında Avar-Bizans
Münasebetleri”(Prof.Dr.Işın Demirkant Anısına), Dünya yay, İstanbul, 2008.
- MANGO, Cyril, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, çev., Gül Çağalı Güven, İstanbul,
2011.
- MANSEL, Arif Müfid, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971.

- MARCELLİNUS, Ammianus, Later Roma Empire (A.D. 354-378),Penguin Press, London, 2004 .
- Mazaheri, Ali, Ortaçağ Müslümanlarının Yaşayışları, çev., Uçak, Bahriye, İstanbul, 1972.
- MEMİŞ, Ekrem, Eskiçağ Türkiye Tarihi (En eski devirlerden Pers İstilasına Kadar), Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1989.
- ORKUN, Hüseyin Namık, Türk Tarihinin Bizans kaynakları, Ankara, 1938.
- OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devlet Tarihi, çev., Fikret Işıltan, Ankara,1995.
- ÖZAY, Ramazan, "Balkanların Coğrafi Yapısı"Balkanlar El Kitabı C.1 (Derleyen Osman Karatay-A.Gökdağ)Karam yay, Çorum, 2006.
- PEKİN, Ahmet Rıza, İpek Yolu, Ankara, 1981.
- RAMSEY, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev., Mihri Pektaş, İstanbul, 1960.
- RASONYI, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara, 1993.
- RICE, Tamara Talbot, Bizans'ta Günlük Yaşam, çev., Bilgi Altınoluk, İstanbul, 2001.
- RUNCIMAN , Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, çev.,Fikret Işıltan,Ankara, 1992.
- RUNCIMAN, Steven,Byzantine Cıvılsation, London, 1961.
- SEDILLOT, Rene, Dünya Ticaret Tarihi, Değiştokuştan Süpermarkete, çev., Esat Mermi Erendor, İstanbul, 1982.
- SELEN, Hamid Sadi, ,Ticaret Tarihi, İstanbul, 1956.
- SINOR, Denis, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul, 2000.
- STEVEN Runciman, Byzantine Cıvılsation, London,1961.
- STEVEN Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, çev., Fikret Işıltan, C.II, Ankara, 1992.
- SUPHİ Es-Salih, İslam Mezhepleri ve Müesseseleri, çev., İbrahim Sarmış, İstanbul, 1983.
- THOMSON, George, Tarih Öncesi Ege I,çev., Celil Üster,2.Baskı, İstanbul, 1988.
- TUĞCU, Murat, Vergi ve Evrimi, Ankara, 1972.
- UMAR, Bilge, Türkiye Halkını İlk Çağ Tarihi, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayını, C.I, İzmir 1982.
- UMAR, Bilge, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, cilt I, Ege Üniversitesi, Basın-Yayın Yüksekokulu yayını, İzmir, 1982.
- ÜLGENER, Sabri, İktisadi İnhitad Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meselesi, İstanbul, 1951.

VASILIEV, A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, CI, çev., Arif Müfit Mansel, Ankara, 1943.

YERASIMOS, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, çev., Babür Kuzucu, C.I, İstanbul, 1995.

ZOSIMUS, The History Of Count Zasimus (trans. W.gren and T.Chaplin), General Books Press,London, 1814.

SÜRELİ YAYIN VE ANSİKLOPEDİLER

CHARANIS, Peter, “Bizans İmparatorluğu’nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler” çev. Melek Delilbaş, Belleten, XLVIII/191-192, Ankara, 1984.

COMPARETİ, Matteo, “Sogdiyana Tarihine giriş”, Türkler I, Ankara, 2002.

ÇELİK, Aydın, Fatımiler Döneminde Mısır’ın Ticari Münasebetleri, Türk Dünyası Araştırma Dergisi, S.135, İstanbul, 2001.

DARKOT ,Besim, “Anadolu”İslam Ansiklopedisi’, CI, İstanbul, 1977.

DARKOT, Besim, “Balkan” İ.A.M.E. B, yay. C.14, İstanbul, 1961.

DEMİRKENT, Işın, “Bizans”DİA, C.6, İstanbul,1992.

İSKİTLER”,Belleten,Cilt,LXI,S.231,Ağustos,1997.

DURMUŞ, İhami, ‘Anadolu’da Kimmerler ve İskitler’ Belleten, c. LXI, S.231, Ağustos 1997.

GÜÇLÜAY, Sezgin,”Göktürk- Bizans Ticari İlişkileri” Türk Dünyası Tarih Kültü Dergisi, Mayıs, 2009.

GÜÇLÜAY, Sezgin, Bizans-Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Haziran 2006.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, ‘Anadolu’ Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. III, İstanbul, 1991.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, “Anadolu”,DİA, C.III, İstanbul, 1991.

KARPAT, Kemal H., “Balkanlar” TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul,1992.

MANGALTEPE, İsmail, ”Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muharasası”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S.10, 2006.

MEZ, Adam,” Orta Zaman Türk-İslam Dünyası’nda Deniz Nakliyatı” çev., Cemal Köprülü, Ülkü Dergisi, C.11, Mart-1983.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar” Prof Dr. Şerafettin Turan Armağanı, Elazığ, 1996.

SEVİN, Veli, ’Lidyalılar’ Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, cilt II, İstanbul, 1982

ZIVKOVIC, Tıbor, “Avarlar İle Slavlar Arasındaki ilişkiler”(529-626) çev. Kürşad U. Akpınar, Türkler 2, Ankara, 2002.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.altayli.net/news.php?readmore=255>

<http://www.google.com.tr/search?q=ortaçağ+avrupası+yollar&rlz=>

<http://www.google.com.tr/search=Avrupa haritaları>

<http://www.google.com.tr/search=Avrupa haritaları>

<http://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd>

EKLER

Ek 1. Bizans Dönemini Yansıtan Bazı Resimler

Ek 2. Roma Dönemine Ait Bazı Para Örnekleri

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Ertan Bamyacı 12 Haziran 1984’de Elazığ’a bağlı Hankendi beldesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra Liseyi Elazığ Balakgazi Lisesinde bitirdi. Lisans eğitimini İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde tamamladı. Halen Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans yapmaktadır.